

Földrajzi folyamatok térben és időben

OFD1131

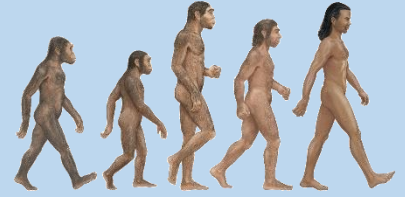

Dr. Lenkey Gábor, PhD
adjunktus

Nyíregyháza

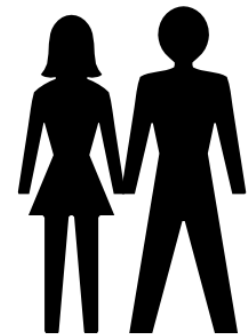
AZ EMBER SZÁRMAZÁSA ÉS ELTERJEDÉSE A FÖLDÖN

Az ember származása és elterjedése a Földön

Bevezetés

- A Föld benépesítésének folyamata egy színdarab jeleneteihez hasonlítható.
- Az alábbiakból megismerhettük a **színpadot**, ahol a darab játszódik: a *szárazföldeket és óceánokat*, az *erdőket és sivatagokat*, valamint a *biológiai élet világának különféle változatait*.
- Most azonban megismerkedhetünk a **szereplőkkel** (*az emberek - mi magunk, a családjaink, szomszédaink, földijeink, őseink*) akik a bolygó színpadjára lépnek.
- Megvizsgáljuk azokat a legfőbb történeti kérdéseket, amelyek a Föld emberi birtokbavételével kapcsolatosak:
 - *Mikor lépett színre az emberi népesség?*
 - *Honnan származik az emberiség?*
 - *A Föld mely részéről eredeztethető?*
 - *Egyetlen vidéken vagy több helyütt, párhuzamosan zajlott az emberiség kialakulása?*
 - *Ha az előbbi igaz, hogyan jutott el az ember az egyik kontinensről a másikra?*

Az ember származása és elterjedése a Földön

Bevezetés

- Ezután az **emberi letelepedés fázisait** vesszük sorra.
 - Hogyan és hol ment végbe az emberiség történetének két nagy korai forradalma, a **mezőgazdaság** és a **városok revolúciója**?
 - Vajon a **Közel-Kelet nagy folyóvölgyei** voltak **a mezőgazdaság és a városiasodás bölcsői**, ahogy azt régóta gondolják? Vagy más vidékekre tehető mindez, ahogy néhány geográfus tartja?
- Majd **a népesség nagy regionális** - a kínai és indiai folyóvölgyekben, Közép- és Dél-Amerikai magasföldjein és Nyugat-Európa félszigetein található - **magterületeit vizsgáljuk meg.**

- Vajon miért éppen e vidékeken duzzadt fel a népesség, és egyesek miért váltak az expanziók kiindulópontjául, míg mások inkább bezárkóztak?

Az ember származása és elterjedése a Földön

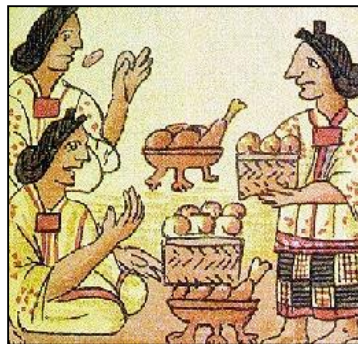
Bevezetés

- Később az egyik ilyen centrum, ***Európa nagyszabású tengerentúli terjeszkedésével foglalkozunk*** az elmúlt 500 évet áttekintve.

- *Milyen formát öltött az expanzió?*
- *Melyek voltak a hatásai?*

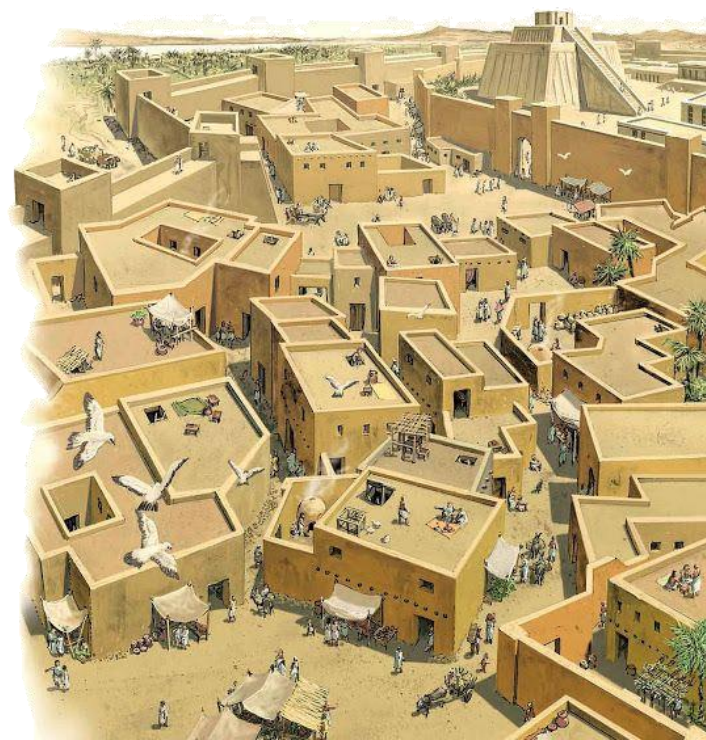
- Végül ugyanezt a folyamatot vizsgáljuk, csak épp ellentétes nézőpontból. Észak-Amerika szemszögéből értékeljük az európai behatást, a ***prekolumbián*** és a ***Kolumbusz utáni korszak világának összevetése*** révén. Ez a terjeszkedési folyamat már közel visz a modern időkhez.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete

- A származás kérdését három részre bonthatjuk:
 1. *Hol alakultak ki az emberi népesség első csoportjai a Földön?*
 2. *Melyek voltak a mezőgazdasági innováció első központjai?*
 3. *Hol és a fejlődés mely fokán léptek be a képbe a városias kultúrák?*
- A feltett kérdések sora a történelem menetét követi.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *Az időmeghatározás kérései*

- Az **emberi evolúcióval** kapcsolatos jelenlegi ismereteink arra utalnak, hogy **fajunk meglehetősen fiatal jövevénynek számít a Föld színén.**

- Induljunk ki abból, hogy **a Föld 4,6 milliárd éves.** Az első élőlények, az algák és a baktériumok kb. 3,8 milliárd éve jelentek meg.

- Az emberi faj kialakulási idejének meghatározása attól függ, hogy **a régészeti antropológia aktuális álláspontja szerint mely csontmaradványok nevezhetők már emberinek.**

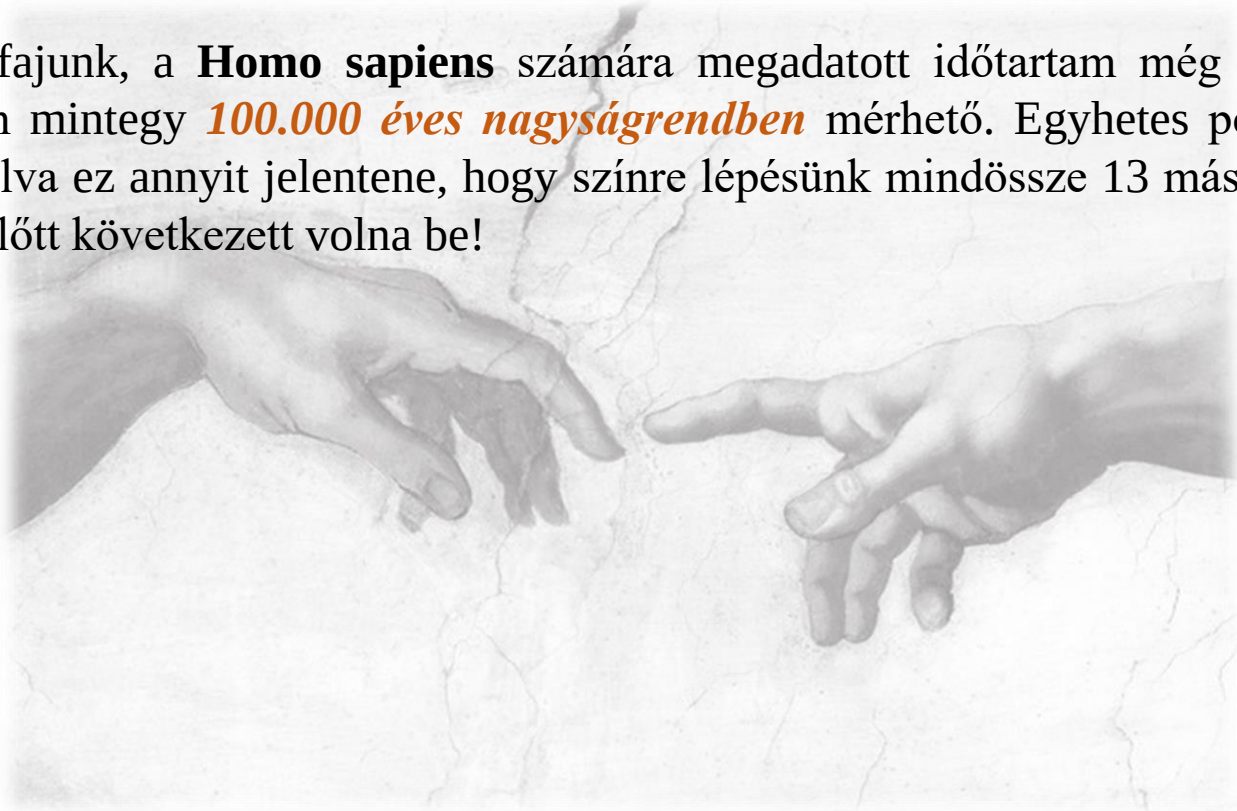

- A **modern emberek őseinek elválása az állatvilágtól** csupán **5-8 millió évvel ezelőtt** kezdődött meg, és az elmúlt 3,5 millió esztendőben, geológiai mércével mérve igen fiatal időszakban, **a pleisztocénben számos emberszerű faj jelent meg.**

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *Az időmeghatározás kérései*

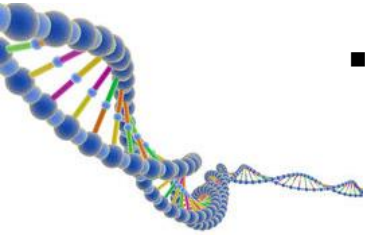
- Ha az eddig eltelt 4,6 milliárd évet a bibliai Teremtés 7 napjába sűríténénk, azt látnánk, hogy a **hominidák** (a főemlősök azon csoportja, amelyhez tartozunk) csupán **a hetedik nap éjszakája előtti negyedórában** jelennének meg bolygónkon.
- Saját fajunk, a **Homo sapiens** számára megadatott időtartam még rövidebb, csupán mintegy **100.000 éves nagyságrendben** mérhető. Egyhetes periódussal számolva ez annyit jelentene, hogy színre lépésünk mindössze 13 másodperccel éjfél előtt következett volna be!

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *Az időmeghatározás kérései*

- Az evolúcióhoz vezető **komplex folyamatot csak részben ismerjük.**
- A **DNS-vizsgálatok szerint** fajunk **a csimpánzokkal és a gorillákkal mutatja a legközelebbi rokonságot.** Az élőlények esetében a molekuláris különbségek mértéke egyfajta **"molekuláris óraként"** szolgál, amely alapján – bizonyos feltételek megléte mellett – **megbecsülhető a két rokonsági ág elválása között eltelt idő.**
- Hasonló kutatások alapján határozták meg az említett 5-8 millió évvel ezelőtti időszakot. De ez az elválás az evolúció történetének csak a legelejét jelenti.
- A fosszilis emberi maradványok igen bonyolult történetet vázolnak fel, amelyben **számos különböző emberi "faj" tűnik fel,** és számuk feltehetőleg tovább szaporodik, ahogy a régészeti feltárások a Föld eddig kevésbé tanulmányozott részein is megindulnak.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *Az időmeghatározás kérései*

- A következő ábra az emberi evolúció törzsfejlődését, családfáját mutatja. Az **emberi fajok megnevezése a "Homo" előtaggal történik**, az utána álló kifejezés pedig gyakran azt a helyszínt jelöli, ahol a csontmaradványokra rábukkantak.
- Például a *Homo rudolfensis* elnevezés a kelet-afrikai Rudolf-tónál feltárt anyagra utal. A grafikonon szereplő korábbi fajok az emberré válás kezdetleges fázisába tartozó Australopithecusok (pl. az 1992-ben Etiópiában feltárt *Australopithecus ramidus*).

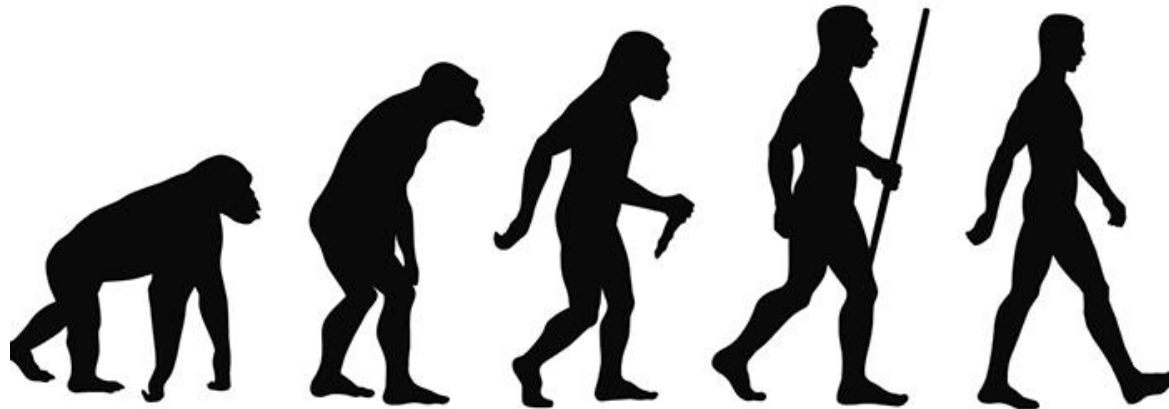

Forrás: B. Wood, in Douglas et al. (szerk.): *Companion Encyclopedia of Geography*, London, 1996, Routledge, 4.2. ábra, 88. p.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *Az időmeghatározás kérései*

- A kutatók évtizedeken át hasonlították az emberi evolúciót egy olyan **létrához**, amelynek az **alsó fokán álló primitív fajokat** egyre és egyre fejlettebbek váltják fel. A **modern embert a lépcső legfelső fokára** helyezték.
- A fosszilis maradványokból levezethető legújabb bizonyítékok azonban nagy időbeli átfedést és ***párhuzamosságot mutatnak a különböző emberi fajok között.***
- A diagram inkább egy elágazó fához, mintsem létrához hasonlítható. Az evolúció későbbi stádiumai is sok elmélkedésre adnak okot.

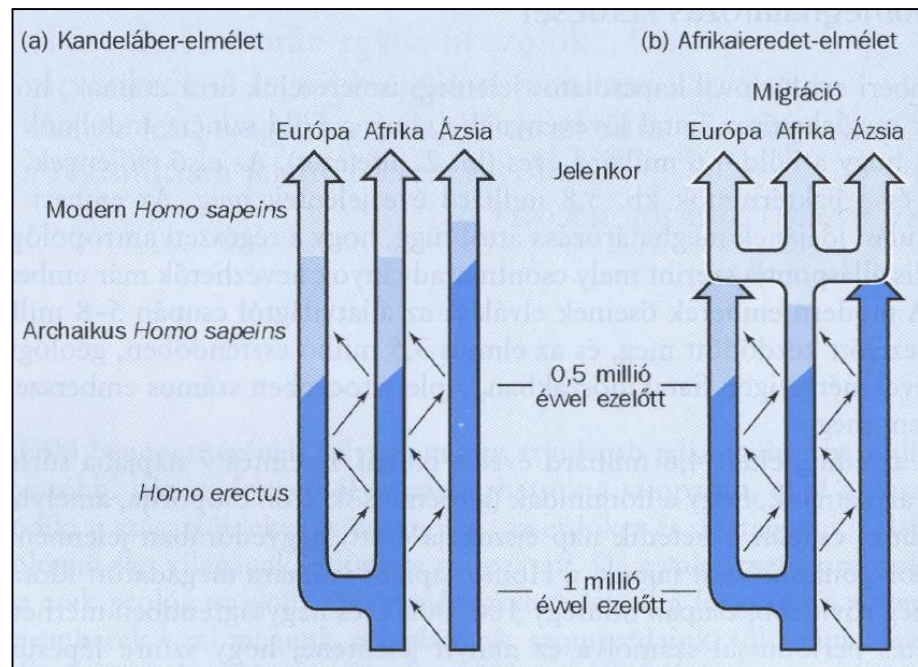

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *Az időmeghatározás kérései*

- Az ábra **a modern ember földrajzi eredetére vonatkozó** két eltérő hipotézist mutatja be.
- A multiregionális vagy **kandeláber-elmélet** szerint a Homo sapiens párhuzamosan jelent meg a három óvilági kontinensen: Afrikában, Európában és Ázsiában.
- Ezzel szemben az **afrikai eredet** vagy Noé bárkája **elmélet** a modern embert kizárólag Afrikából eredezteti, amely migráció során váltotta fel a többi emberi fajt.

Ábra: Az emberi faj eredetéről alkotott különböző elméletek
(a) Kandeláber-elmélet: párhuzamos fejlődés a három óvilági kontinensen az elmúlt egymillió évben. (b) Afrikai eredet-elmélet: az afrikai törzs szétágazása a többi kontinens felé egy későbbi periódusban ment végbe. Mindez negyedmillió évvel ezelőtt játszódhatott le. A kontinensek között mindkét elmélet szerint fennállt bizonyos mértékű kapcsolat.

Forrás: B. Wood, in Douglas et al. (szerk.):
Companion Encyclopedia of Geography,
London, 1996, Routledge, 4.7. ábra, 103. p. alapján módosítva.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *Az időmeghatározás kérései*

- Az **evolúciótörténelem** vitás részletei mellett mindaz azonban kétségtelen, hogy **a modern ember 25-35.000 évvel ezelőtt vándorolt szét az Óvilágban.**
- Ebben az időben **sikerült legyőznie az ázsiai szárazföld és a délkelet-ázsiai szigetvilág között húzódó akadályt, a tengert is.**
- Ausztrália meghódításának időpontja a kontinens modern régészeti feltárásainak tükrében folyamatosan módosul: annak birtokbavétele akár már 60.000 éve is megtörténhetett.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *A helymeghatározás kérései*

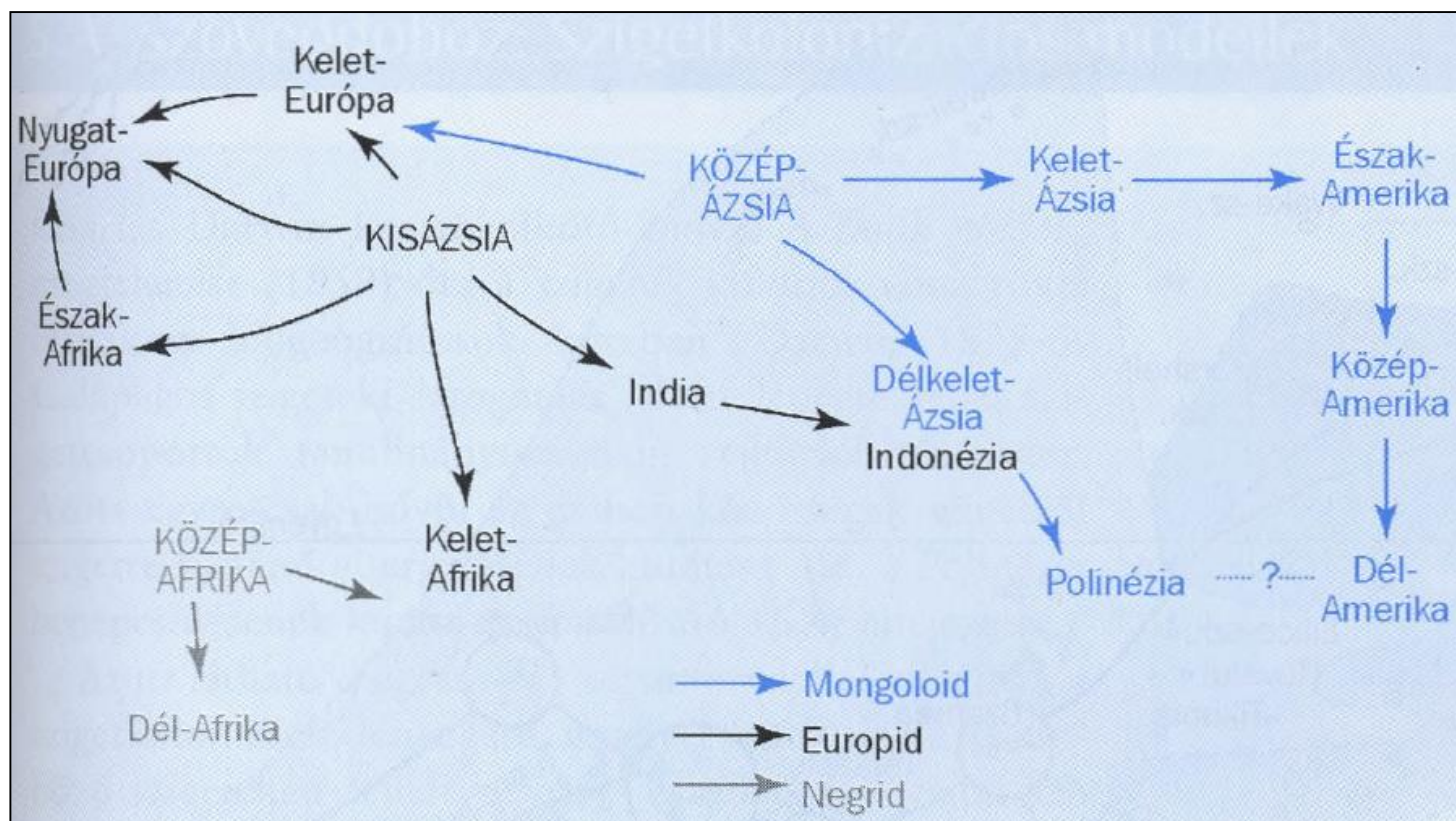
- A felvetés, miszerint ***az ember egyetlen magterületről származik***, nem is szólva a színhely pontos meghatározásáról, régóta **heves vitákat vált ki** a régészek körében.
- Az archeológia tudományának jelenlegi állása szerint annyi bizonyos, hogy nem az Új-, hanem az ***Óvilágból származunk*** (következő ábra).
- A jelenlegi kutatások a **származási területet** tágabb értelemben **Afrika trópusi vidékére helyezik**, azon belül is **Kelet-Afrikára**. Ázsiára már inkább másodlagos, semmint fő forrásként tekintenek, s az eredet meghatározásakor Európa sem kerül már komolyan szóba.
- Az evolúciós központok kapcsán a **magterület** kifejezést használjuk, ami alatt nemcsak ***a növényekre és állatokra is vonatkoztatható biológiai vagy genetikai fejlődéstörténet kiindulópontját értjük***, hanem a **kulturális evolúcióét** (amelynek részei pl. a földművelési módszerek vagy a letelepedés) is.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *A helymeghatározás kérései*

Ábra: Az embercsoportok korai vándorlása

Itt a három fő emberi rassz valószínűsíthető vándorlási útvonalait ábrázoljuk sematikusán. A diagram szemléltetése közben ne feledjük, hogy a világ legtöbb részén a régészeti emlékek igen szűkösek, és a későbbi kutatások átrendezhetik a vázolt kapcsolatrendszert: a jelenleg zsákutcának tartott Kelet-Afrikáról pl. az is bebizonyosodhat, hogy valójában centrális szerepet játszott. Az észak-amerikai indiánok azonban egyértelműen mongoloid eredetűek. Polinézia benépesítésével a következő ábra is foglalkozik.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *A helymeghatározás kérései*

- Az **emberiség négy fő rasszra** – **europid, mongoloid, negrid, veddo-ausztralid** – tagolódása már akkor végbemehetett, amikor az embercsoportok kiáramlottak a magterületekről.
- A pleisztocén kor vége felé (i.e. 25.000 körül) a különböző népcsoportok az Antarktisz kivételével valamennyi kontinenst birtokukba vették.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *A helymeghatározás kérései*

- Az ábra az Óvilágból történt szétvándorlás valószínűsíthető menetét mutatja.

- A korai népcsoportok számára a széles, nyílt tengereken való átkelés problémát jelentett, feltehetőleg az ún. **stepping stone-okként**, **"lépő kövekként"** szolgáló szigetcsoportokon, szigetíveken keresztül történt a tengerentúli vidékek benépesítése.

- A tenger szintjében a pleisztocén során jelentős ingadozások mentek végbe, és a fő eljegesedések idején, amikor a jégtakarók magukba zárták a Föld vízkészletének tekintélyes részét, és a világtenger szintje lesüllyedt, ún. **földhidak** nyíltak meg. **Bizonyára a Szibéria és Alaszka között húzódó Bering-szoros is földhíddá vált ezekben az időszakokban.**

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *A helymeghatározás kérései*

- Az ábrán jelzett **útvonalak** egyelőre **csupán feltételezések**, amelyek a genetikai kutatások egyre szaporodó eredményei tükrében folyamatosan felülvizsgálandók.
- Valószínűnek tűnik, hogy *Nyugat-Európa, Dél-Afrika és a délkelet-ázsiai szigetvilág periferiális területek voltak* (vagy is a vándorlási útvonalak szélén helyezkedtek el), és hogy *Amerika Kelet-Ázsia irányából népesült be* feltehetőleg egy késői fázisban.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *A helymeghatározás kérései*

- Az óceánok kisebb és távolabbi szigetei közül sok csak a legújabb időkben vált lakottá. A következő ábra a **Csendes-óceán szigetvilága benépesítésének valószínűsített menetét** összegzi.
- A radiokarbon-dátálás alapján feltételezhető, hogy a folyamat mintegy 3.000 évet vett igénybe, i.e. 1.500-tól i.sz. 1.500-ig tartott.

- Így például a Hawaii-szigetekre az első betelepülők i.sz. 600 körül érkeztek, talán a Marquesas-szigetek felől, és ugyancsak feltehető egy második, a Társaság-szigetektől származó betelepülési hullám 1.200 körül.

- A 16. századra, a nagy felfedezések korára a bevándorlási folyamat már lezárult. Ezek a szigetek egyedülálló lehetőséget biztosítanak a fajok betelepülésének tanulmányozására.

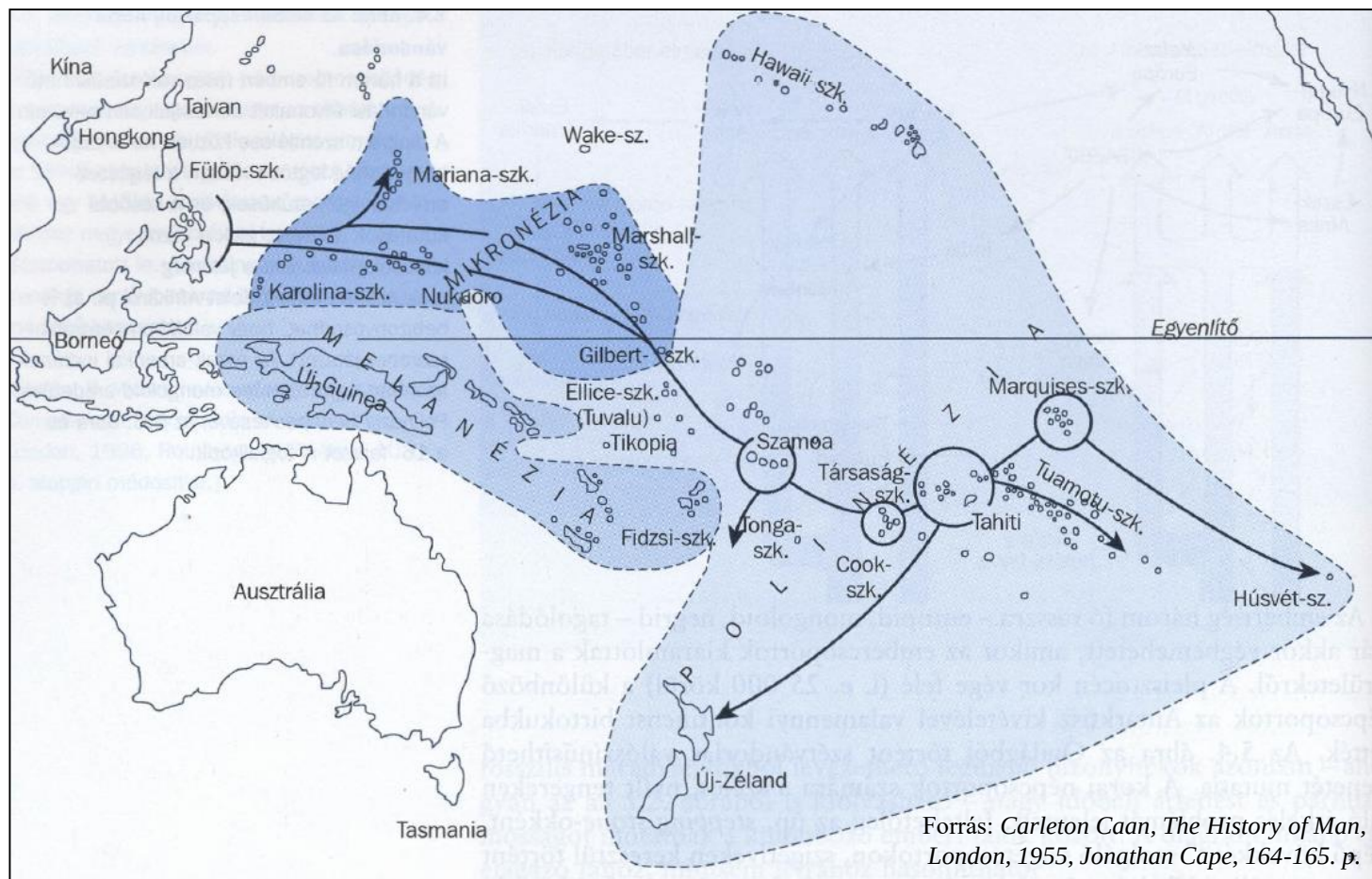

Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *A helymeghatározás kérései*

Ábra: Óceánia benépesítése

A népesség csendes-óceáni térségben való elterjedésének valószínűsíthető útvonalai az i.e. 1500 és az i.sz. 500 közötti háromezer éves periódusban.

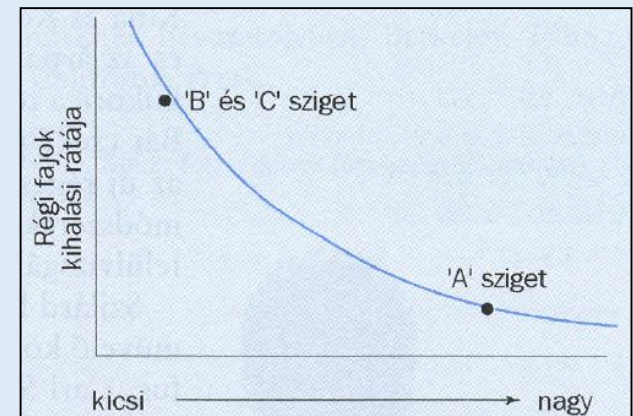
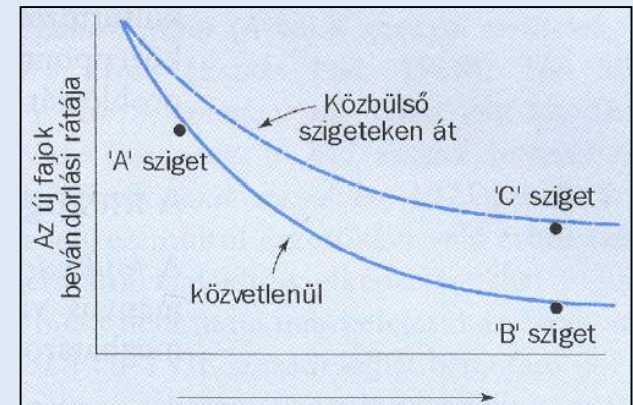
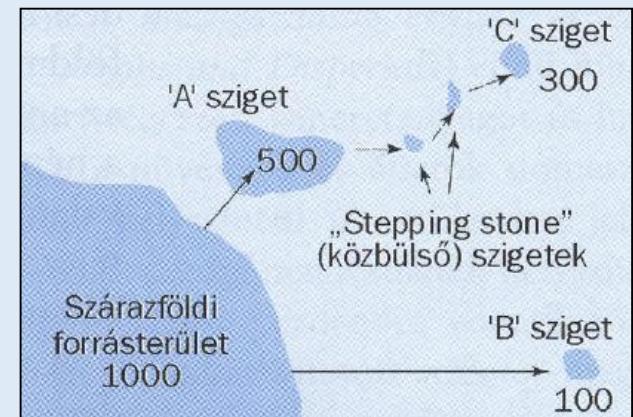
Az ember származása és elterjedése a Földön

Az emberi népesség eredete – *A helymeghatározás kérései*

- Erre a korai időszakra természetesen még ***bizonytalanok a Föld teljes népességére vonatkozó becslések.***
- **Kis létszámú vadász-gyűjtögető közösségeket** alapul véve az átlagos népsűrűség a máig fennmaradt természeti népcsoportokéval vethető össze:
 - az ausztrál bennszülöttek átlagos népsűrűsége például $5 \text{ km}^2/\text{fő}$,
 - az Észak-Amerika északnyugati partjain élő haida indiánoké pedig $1,7 \text{ km}^2/\text{fő}$.
- Ezekből az adatokból kiindulva a mezőgazdaság előtti időszak végén ***a Föld össznépessége mindössze 5.000.000 főre becsülhető.***

Szigetkolonizációs modellek

- **Charles Darwin** korszakalkotó műve, *A fajok eredete* megjelenése (1859) óta a szigetek különös vonzerővel bírnak a biogeográfusok körében. Darwin 1835-ös Galápagos-szigeteki látogatása során fedezte fel a szigetcsoportok tanulmányozásában rejlő lehetőségeket. Azóta egyre csak bővül az emberi közösségek szigetről szigetre történő elterjedésének kutatása.
- Az itt látható diagram egy olyan modellel világít rá a szigetkolonizáció lényegére, amelyet eredetileg **a különböző szigeteken fellelt növény- és állatfajok váltakozó számának magyarázatára** fejlesztettek ki.
- Az (a) ábrán a szárazföldek és a part menti szigetek jellemző kapcsolatai láthatók, a számok az egyes területeken található különféle növény- és állatfajok számára utalnak. A szigeteken a fajok számát az **immigrációs** vagy **bevándorlási ráta** (a szárazföldről egy adott idő alatt odaérkező új fajok száma), valamint az **extinkciós** vagy **kihalási ráta** (az egyes szigeteken megtalálható azon fajok száma, amelyek nem tudják "megvetni a lábukat" és egy adott idő alatt kipusztulnak) határozza meg. Az immigrációs ráta fordítottan arányos a sziget szárazföldről való távolságával (b), azaz a közeli szigetekre több új faj érkezik (akár a szél, hullámok vagy állatok útján), mint a távol fekvőkre. A felső görbe azt mutatja, hogy ezt az egyszerű kapcsolatot módosíthatják az ún. *stepping stone*-ok, azaz a közbeiktató szigetek, amelyek lehetővé teszik, hogy a fajok kisebb lépések sorozatával vándoroljanak. Az extinkciós ráta közvetlenül a szigetek nagyságának függvénye (c), azaz a kis szigeteken adott időtartam alatt több faj hal ki, mint a nagyokon. Ez a tény főként a kis szigetekre jellemző ökológiai adottságok szűkebb skálájának köszönhető. E két tényező – a szigetek megközelíthetősége és mérete – kombinációja ésszerű magyarázattal szolgál a fajok számának általánosan megfigyelt változatosságára.
- Míg **'A' sziget** a szárazföldhöz közel terül el és a mérete is nagy, tehát sok fajjal rendelkezik, **'B' sziget** kisméretű és távoli fekvésű, így az ott megtalálható fajok száma alacsony. **'C' sziget** ugyancsak kicsi és távoli, ugyanakkor a közbeeső szigetek révén jobb összeköttetéssel bír a szárazföld felé, ezért itt több faj él, mint 'B' szigeten. A kontinentális szárazföldekhez közel fekvő nagy kiterjedésű szigetek növény- és állatvilága rendszerint jóval gazdagabb, mint a távol eső kis szigeteké.
- Az ember vonatkozásában ugyanezek a szabályok látszanak érvényesülni. Ha az emberi változatosságot genetikai szinten nézzük, a kicsi, távoli szigeteken élők esetében mozognak a vércsoportok és a biokémiai tulajdonságok a legszűkebb skálán. Az már vitatottabb, hogy ez a modell a kulturális változatosság megértéséhez is közelebb vihet-e minket.

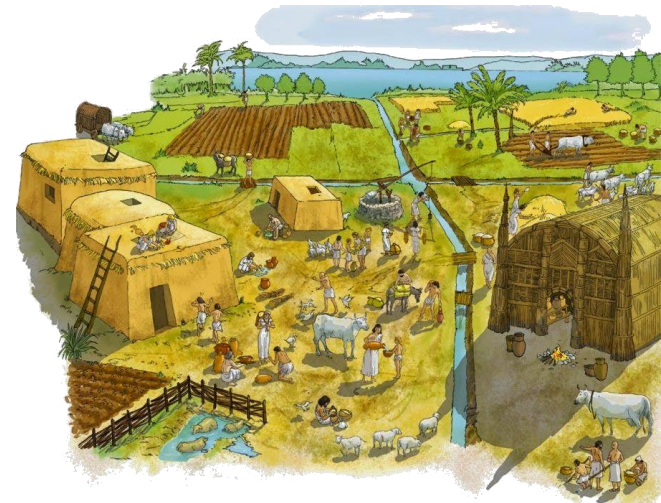
- **Nan Madol** Mikronézia különleges, elhagyatott romvárosa. Mesterséges szigetekből és csatornákból álló érdekes labirintus. Egy zátonyra építették 1.000 évvel ezelőtt építették a Pohnpei-szigetnél.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete

- A geográfia az **emberi kultúrát** általában négy elkülönült **életmódbeli fejlődési fázisra** tagolja.
- Ezek a következők:
 1. vadászó és gyűjtögető,
 2. pásztorkodó,
 3. földművelő
 4. és urbánus társadalmak.
- Az egymást követő fázisokra jellemző:
 - ✓ *az anyagi kultúra és a társadalmi szerveződés összetettségének fokozódása,*
 - ✓ *a népességeltartó-képesség javulásának a velejárója, a **növekvő népsűrűség,***
 - ✓ *valamint az **egyre erőteljesebb beavatkozás a természeti környezetbe.***

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete

- Az egyes kultúráknak azonban nem kell szükségszerűen átesniük valamennyi fázison.
- A **vadászó-gyűjtögető kultúrák** eredete egybeesik az emberi népesség eredetével, hiszen az első kelet-afrikai embercsoportok is így tartották fenn magukat.

- Az *állatok legkorábbi domesztikációjáról* és a **pásztorkodó társadalmak** *eredetéről* keveset tudunk, egyesek ezeket inkább az emberi kultúrtörténet későbbi, s nem pedig korai fázisának tekintik.
- A legtöbb vita középpontjában a harmadik fázis, a **földművelés** áll, ezért elsőként ezt a problémát vizsgáljuk meg.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A mezőgazdasági magterületek eredete*

- *A földművelés magterületeinek eredete és helyszíne* mindmáig heves tudományos vita tárgyát képezi.

Idő- és helymeghatározás

- A régészeti emlékek tanúsága szerint *a növények és az állatok domesztikációja* i.e. 8.000 táján indult meg a mai **Irak és Irán dombvidékein**. Más leletek hasonló előrelépésről tanúskodnak **India, Észak-Kína és Közép-Mexikó egyes vidékein**.
- Valószínűsíthető, hogy amíg a *búza és az árpa termesztése* a **Közel-Keleten** már a korai időkben megindult, a *kukorica termesztését* csak később kezdték meg a **közép-amerikai indiánok**.
- Bár csekély ismereteink vannak a *rizs* termesztésének kezdeteiről **Ázsiában**, az új régészeti leletek és a leletek korának meghatározására kifejlesztett új módszerek lehetővé teszik a földművelés kialakulása töredékes történetének felülvizsgálatát és újraírását.

Az ember származása és elterjedése a Földön

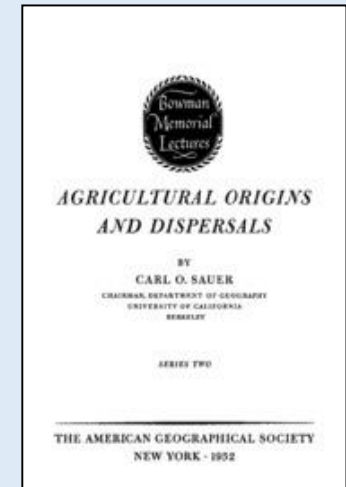
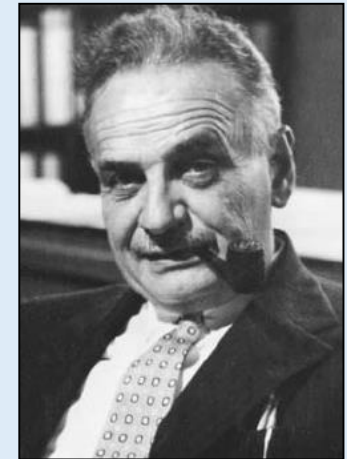
A földművelés és a városok eredete – *A mezőgazdasági magterületek eredete*

- Szilárd bizonyítékok híján is számos teória látott napvilágot az első földművelő közösségek helyszínével kapcsolatban.
- A Berkeley-n oktató geográfus, Carl Sauer *A mezőgazdaság eredete és elterjedése* című átfogó tanulmányában mind az Ó-, mind az Újvilágban kialakult **több elkülönült domesztikációs magterület** mellett érvelt, amelyek kívül estek a hagyományosan elfogadott területeken.

Sauer és a mezőgazdaság eredete

- **Carl Ortwin Sauer** (1889-1975) amerikai földrajztudóst generációja egyik legtekintélyesebb **kultúrgeográfusának** tartják. A Missouri állambeli Ozarkban nevelkedett és a Chicagói Egyetemen végzett, majd 1923-ban költözött Berkeley-be, ahol több mint ötven évig volt a Berkeley Egyetem oktatója. Ő volt a megeremtője az Egyesült Államok egyik legjelesebb felsőoktatási intézményének.
- Sauer első regionális tárgyú írása a Közép-Nyugatról született, és a későbbi, a Felső-Illionis-völgyről (1916), az Ozark-fennsíkről (1920) és a Kentucky Pennyroyalról. Írott tanulmányai klasszikusnak számítanak. Kaliforniába költözése után megigézte a Baja California (a Kaliforniai-félsziget északi fele) és az amerikai Délnyugat, valamint ekkorra datálható Latin-Amerika, különösképp Mexikó és a Karib-térség iránti kitartó kutatási érdeklődésének felébredése, aminek eredménye az antropológus Kroeberrel együtt 1932-ben megalapított *Ibero-Americana* című sorozat keretében megjelentetett esszégyűjtemény volt. Sauer esetenként a természetföldrajz területéről is publikált módszertani közleményeket - pl. a nagy hatású *Tájmorfológia (Morphology of Landscape)* című 1925-ös művében -, ám ezeket mintha inkább csak munkássága internezzóinak tekintette volna.
- Sauer fő kutatásai az ember és a növényvilág korai kapcsolataira fókuszáltak. Sauer valamennyi, rendkívül átfogó írása különös fogékonyságot mutat az emberi kultúrák változatossága és az iránt, ahogyan azok a környezetükhöz alkalmazkodtak, illetve azt az idők során átalakították. Kutatásai mind időben, mind térben rendkívül széles skálán mozogtak, amelyek központjában a humánus környezethasználat és az a meggyőződés állt, hogy mindaz a tudás, amit a vidék embere az elmúlt évszázadok során elsajátított, nem merülhet feledésbe a jelen társadalmában sem. **Az 1952-ben megjelent *A mezőgazdaság eredete és elterjedése (Agricultural Origins and Dispersals)* című munkájában Sauer az akkori régészeti ismeretanyagot és hipotéziseket összegezve a növények és állatok domesztikációja megindulásának helyszínéül új területeket jelölt meg.** Számos, a mezőgazdasági magterületek helyszínére és az Újvilág benépesítésének kezdeteire vonatkozó elméleti úton kialakított és sokat vitatott nézetét megerősíteni látszanak az újabb régészeti bizonyítékok.
- Nyugalomba vonulása utáni termékeny éveiben publikálta következő három igen jelentős könyvét: *The Early Spanish Main (A korai spanyol területek, 1966)*, *Northern Mists (Északi köd, 1968)*, *The Sixteenth Century North America: the Land and the People as Seen by the Europeans (A XVI. század Amerikája: a föld és a nép az európaiak szemében, 1971)*, melyek mindegyike a tengerentúlról érkezőkkel való érintkezéssel, és az Amerikáról kialakított elképzeléseikkel foglalkozik. Halála miatt nem tudta már befejezni az észak-amerikai környezeti táj XVII. századi képét bemutató könyvének már majdnem teljesen elkészült negyedik kötetét.

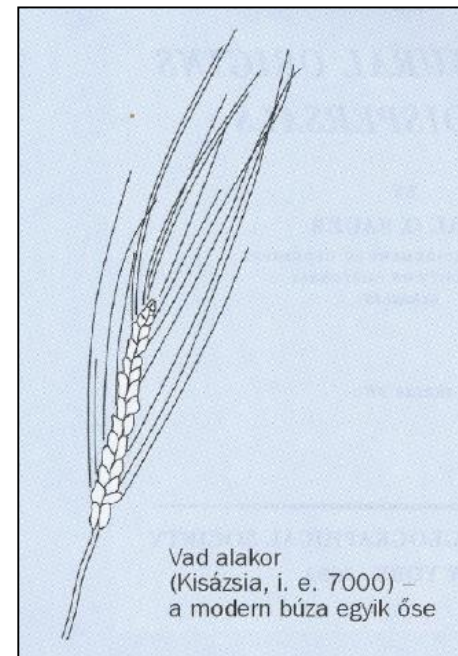
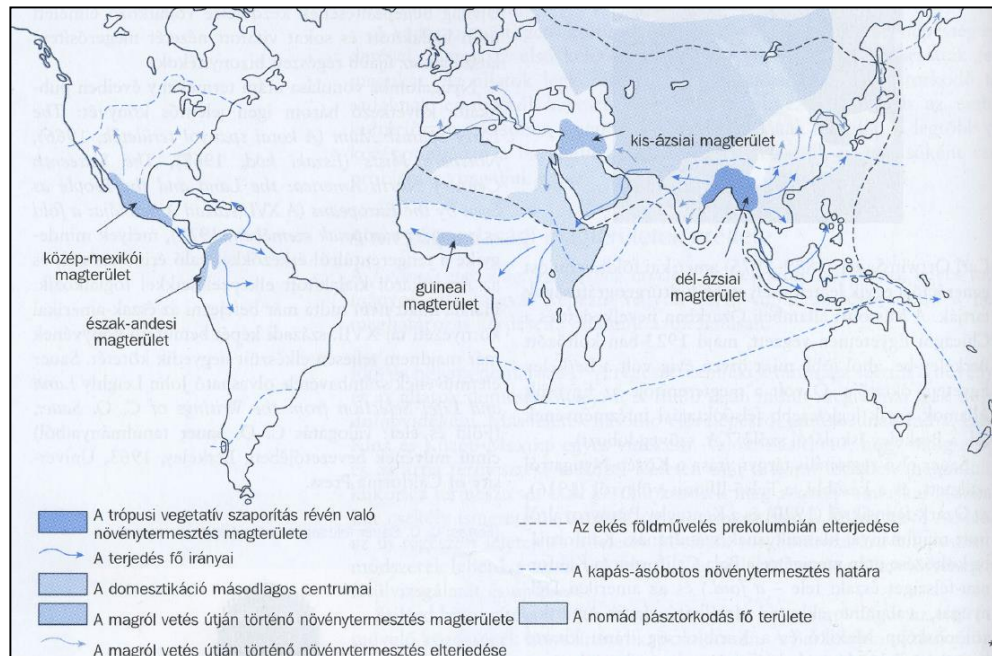

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A mezőgazdasági magterületek eredete*

Ábra: A mezőgazdaság eredete és elterjedése

Ez a világtérkép erősen generalizált formában ábrázolja a **mezőgazdaság elterjedésének feltételezett fő jegyeit a prekolumbián világban**. A térkép Carl Sauer és Eduard Hahn földrajztudósok és genetikusok, mint pl. Vavilov kutatási eredményei alapján készült. Figyelemre méltó, hogy az **Óvilágban két fő magterületet tüntet fel: (1) a trópusi Dél-Ázsia**, a vegetatív szaporítás (pl. egy élő növény szétválasztása több részre, amelyek mindegyike új növényé fejlődik) útján való növénytermesztésen alapuló mezőgazdasági rendszerek centruma, és **(2) a szubtrópusi Kiszázia**, a magról vetéssel jellemezhető növénytermesztésen alapuló mezőgazdasági rendszerek központja. A növények szaporításának e két típusa között megfigyelhető alapvető különbség megismétlődik az Újvilág esetében feltételezett (szintén trópusi és szubtrópusi) két központ vonatkozásában. A térkép feltünteti a magterületek felől kiinduló valószínűsíthető elterjedési útvonalakat, valamint egy másodlagos nyugat-afrikai magterületet. A térkép ugyancsak ábrázolja az (Ó- és Újvilágban is megtalálható) **kapás és ásóbotos**, illetve a (csak a prekolumbián időszakban az Újvilágban létező) **ekés földművelési módszerek** közötti jelentős technológiai elkülönülést. **A nomád pásztorkodás az állattartó vándorló népek által lakott területekre volt jellemző az Óvilágban.**

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A mezőgazdasági magterületek eredete*

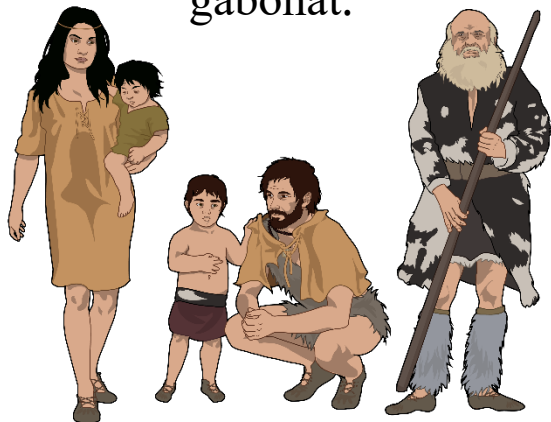
- Ahogy az az ábráról is leolvasható, a **Sauer-hipotézis** az óvilági magterületet Dél-Ázsiába helyezi, a később kialakult újvilági magterületet pedig az **Andok északi részének völgyeibe és köztes medencéire**.
- Sauer öt kritérium alapján jelölte ki ezen területeket:
 1. Először is, **a növények domesztikációja nem mehetett végbe olyan helyen, ahol tartós élelemhiány léphetett fel**, hiszen a növényi és állati domesztikáció kísérleti szakaszában megfelelő mennyiségű élelemnek kellett rendelkezésre állnia mindaddig, amíg a kísérlet meg nem hozta kellő eredményét.
 2. Másodszor, **a magterületeken a növényeknek és az állatoknak nagy változatosságban kellett előfordulniuk**, ahol a kísérlet és a hibridizáció sikerét előfeltételező, kellően nagy génállomány is rendelkezésre állt.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A mezőgazdasági magterületek eredete*

3. Harmadszor, ***a nagy folyóvölgyek feltehetőleg nem szolgálhattak a magterületek színhelyéül***, hiszen a megtelepedés és a terület megművelése itt már fejlett öntözési technikát igényel.
4. Negyedszer, ***a magterületeknek erdős vidékekre kellett koncentrálniuk, ahol a fák kivágása és felégetése révén könnyen juthatott az ember termőföldhöz***, míg a sztyeppék füves vegetációját az első földművesek kezdetleges eszközeikkel sokkal nehezebben tudták volna feltörni.
5. Végül, ***a földművesek első csoportjának át kellett térnie a letelepült életmódra*** annak érdekében, hogy megakadályozzák, hogy az állatok felfalják az elvetett gabonát.

- A nagy nomád csoportok esetében minden valószínűség szerint ez a feltétel nem teljesült, sőt, az első négy követelménynek az általuk lakott területek sem feleltek meg.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A mezőgazdasági magterületek eredete*

- A fenti kritériumok egymásra vetítése révén választotta ki Sauer a leginkább szóba jöhető vidékeket, ahol a mezőgazdasági innováció végbemehetett.
- Ezeknek rendelkezniük kell egyrészt olyan **klimatikus adottságokkal**, amelyek *lehetővé teszik a megfelelő diverzitást*, másrészt a *letelepült életmódkialakulását biztosító* bőséges halállománnyal bíró folyókkal.

- Ezeken a területeken évszázadokon keresztül nemesítették ki a növényeket *szelekció, szaporítás és szétültetés* útján.
- Sauer álláspontja szerint a gabona termesztés Közel-Keleten, Kínában és Közép-Amerikában sokkal újabb keletű és egyben fejlettebb fokozatot képvisel, hiszen a földművelés gyakorlatát két régebbi centrumból, *Közép-Mexikóból és Kis-Ázsiából* vették át.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A mezőgazdasági magterületek eredete*

- A véleménnyel kapcsolatban a régészek heves és gyakran ellenséges érületű reakciója azt sejteti, hogy a vita e téren még korántsem zárult le.
- Sauer munkásságának mindazonáltal vitathatatlan eredménye volt, hogy felhívta a figyelmet arra, hogy bár - tekintettel a nagy időtávlatra - a rendelkezésre álló bizonyítékok igen szűkösek, a földrajzi adottságok ugyanakkor **komolyan számításba vehetők a domesztikáció helyének meghatározásakor**.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A mezőgazdasági magterületek eredete*

A mezőgazdasági forradalom térbeli hatásai

- Az első földműves közösségek kialakulási helyének pontos ismerete hiányában is **egyértelmű** a letelepült *földművelésnek a térbeli szerveződésekre és a népsűrűségekre kifejtett hatása*.
 - ✓ megnövekedett az **élelmiszerellátás biztonsága**,
 - ✓ megnövekedett az **élelem mennyisége**
(egy adott terület *több embert tudott eltartani*).
 - ✓ nem kellett mindenkinek kizárólag az élelemtermeléssel foglalkoznia
(egyesek belefoghattak egyéb, **nem mezőgazdasági mesterségekbe**).
 - ✓ az élelemtöbblet megjelenésével megindulhatott az **árucsere**.
 - kialakult az edények, szőttek, ékszerek és fegyverek távolsági *cserekereskedelme*.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A mezőgazdasági magterületek eredete*

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A mezőgazdasági magterületek eredete*

- Mindezen változások kettős hatást gyakoroltak a társadalom térbeli szerveződésére.

- Egyfelől **gyengült az a "centrifugális erő"**, amely a kis létszámú ember-csoportokat nagy területen "szórta szét", **az elszigetelődést egyre inkább a kapcsolatteremtés váltotta fel**, és lehetővé vált a letelepült földművesfalvakba való tömörülés.
- Másfelől **egyes területeken a népsűrűség több százszorosára növekedett** a földművelés előtti közösségekéhez képest.

- Régészeti leletek alapján például megállapítható, hogy az északmezopotámiai dombvidéken élő földművesek népsűrűsége i.e. 8.000 körül kb. 70 fő/km² volt. **I.e. 4.000** táján a Föld teljes népessége elérhette a **90 millió főt**. A népesség nagyobbik része feltehetően **olyan területeken koncentrálódott, ahol már megjelent a mezőgazdaság**, ami lassan felváltotta a vadászatot és a gyűjtögetést.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A mezőgazdasági magterületek eredete*

- Ezek közé a területek közé tartozott minden bizonnyal a *Nyugat-Európától és a Mediterráneumtól a Közel-Keleten át Nyugat-Indiáig húzódó sáv, Észak-Kína, Indonézia és Közép-Amerika.*

- Ezeken a zónákon kívül a népesség életmódja a földművelés előtti állapothoz képest kevés változáson esett át.
- Az extrém éghajlati sajátosságokkal bíró vidékek, mint az *Antarktiszból vagy az Északi-sarkvidék,* illetve a *távolabbi óceáni szigetek* teljesen lakatlanok maradtak.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

- Bár a városok eredetére és korai növekedésére vonatkozó **emlékek igen gazdagok**, a téma interpretációja legalább olyan **heves tudományos vitát váltott ki**, mint az a mezőgazdasági magterületek esetében is megfigyelhető volt.

- Az urbánus szerveződések sajátos bizonyítékai kerültek elő a **Termékeny Félhold** területének számos lelőhelyén az i.e. 3.000-2.500 közötti időszakból.

- A beépített területek méretén alapuló számítások az említett időszakban kb. **50 ezer fős** népességre engednek következtetni **Uruk**, illetve **80 ezer fős** népességre **Bagdad** esetében.
- A korai városias központok keletkezését azonban még mindig kevesebb vita övezi, mint azt, hogy **hogyan illeszkedtek be a fejlődési sorba** (jóllehet, az újabb kis-ázsiai ásatások eredményei arra utalnak, hogy a lelőhelyek is régebbiek lehetnek, mint ahogy azt korábban vélték).

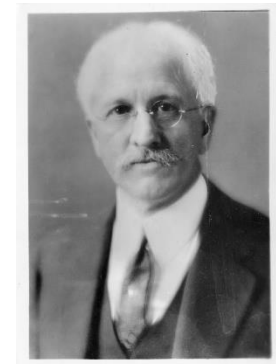
Az ember származása és elterjedése a Földön

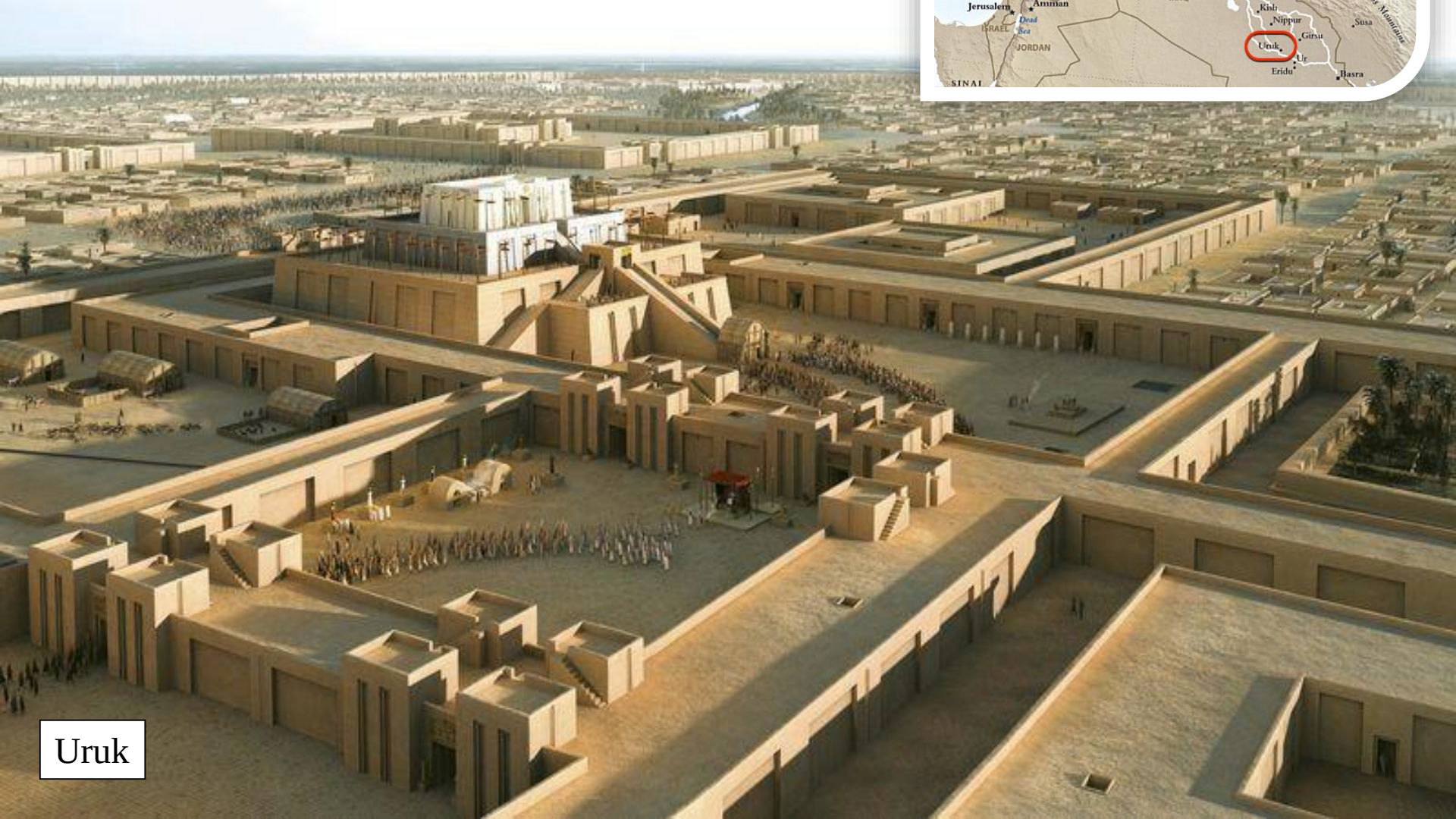
A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

- A **termékeny félhold** a Közel-Kelet egy félhold alakú területe, ami eredetileg *Mezopotámiát* és *Kánaánt* foglalta magában, de később hozzáértették a Nílus-völgyet, azaz az *ókori Egyiptomot* is.
- A fogalmat az egiptológus James Henry Breasted vezette be 1916-ban, mint a **civilizáció bölcsőjét**. A fogalom rendkívül találó volt a térképen felvett alakja és termékeny földje folytán.

Prof. James H. Breasted
(1865 – 1935)

Uruk

Az ember származása és elterjedése a Földön

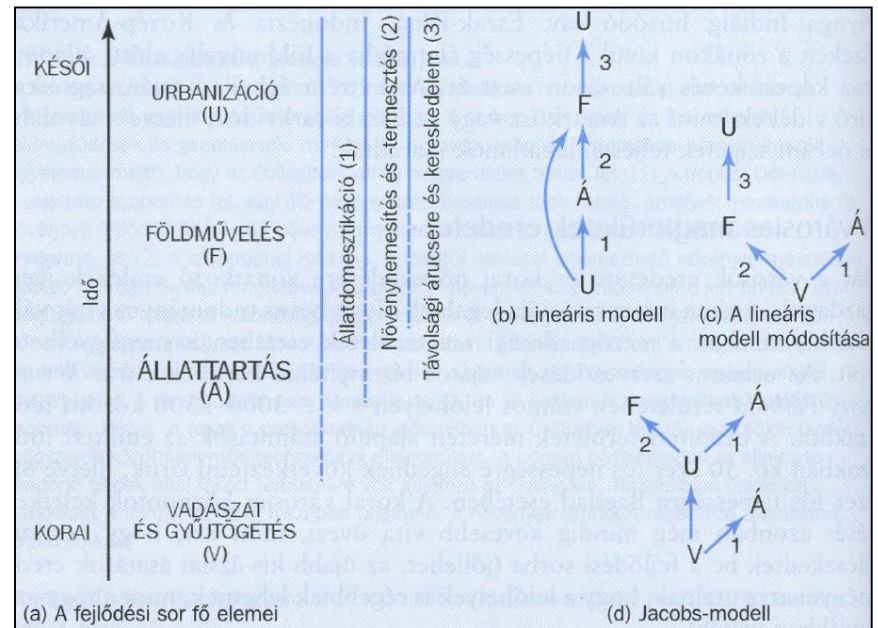
A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

A fejlődési sor

- Az ábra sematikus mutatja be az erőforrások kiaknázására szolgáló **gazdálkodási típusok** fejlődésmenetét.
- A **négy fő fokozatot** (kezdetleges vadászat és gyűjtögetés, pásztorkodás, földművelés, városias életforma) **három folyamat** (az állatok háziasítása, a letelepült gabonatermesztés és az urbanizáció) kapcsolja össze.
- Ezen fázisoknak és folyamatoknak a baloldali időskálához viszonyított helyzetét a régészeti leletanyag határozta meg.

Ábra: A városok helyzete a fejlődési sorban

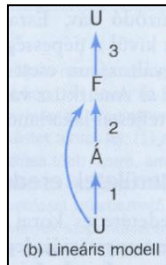
Az (a) ábra a fejlődési sor hagyományosan elkülönített fő fázisa it mutatja. A fejlődési lánc a vadászat és élelemgyűjtögetéssel kezdődik és az urbanizációval ér véget. A (b), (c) és (d) diagram az emberi fejlődéstörténetben a városok megjelenésének helyét szemléltető különböző modelleket vázolja fel. Az itt bemutatott modellek persze nagyon leegyszerűsítettek. Az állattartás eredete például rendkívül összetett, feltehetőleg különböző területeken eltérőképpen fejlődhetett ki.

Az ember származása és elterjedése a Földön

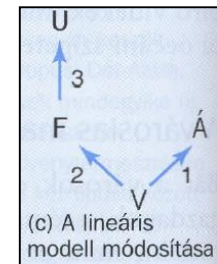
A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

- A régésztársadalom egyre megosztottabb annak a megítélésében, hogy a *városiasodás hogyan illeszthető ebbe a sorozatba*.

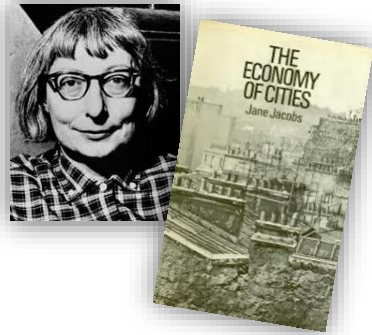
- A **(b) ábrán** a hagyományos **lineáris modell** látható, amely szerint az urbanizáció a fejlődési sorozat kései szakaszába tartozik, kialakulásának alapja az **élelmiszer-felesleg megjelenése** a földművelő közösségek megnövekvő termelésének következtében.

- Egy másik modell a pásztorkodást egy viszonylag jelentéktelen "oldalhajításnak" tartja, amely nem is igen tartozik bele a sorozatba ((c) ábra).

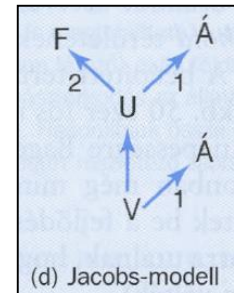

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

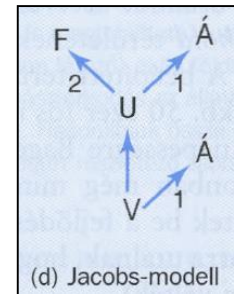
- *De helyes egyáltalán a felállított sorrend?*
- A várostervező **Jane Jacobs** sok vitára okot adó könyvével, ***A városok gazdaságával*** (*The Economy of Cities*) kapcsolódott be a tudományos csatározásokba.
- Jacobs az embercsoportok között kiépült, **magas fokon specializálódott távolsági kereskedelem** (pl. az obszidián balták esetében) kialakulására utaló, gyarapodó bizonyítékok létét hangoztatja ***már a vadász-gyűjtögető fázisban is*** (1), csakúgy, mint a ***városok egyre korábbra tehető keltezését*** (2).

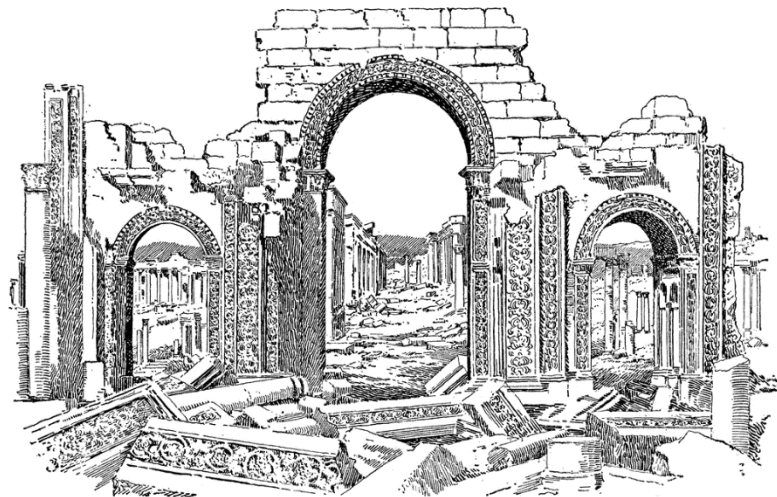
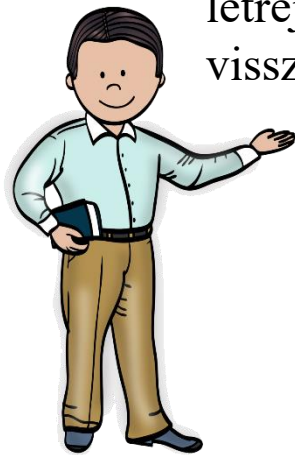
Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

- Ezekre a tényekre támaszkodva Jacobs megkérdőjelezi a konvencionális lineáris modell mindkét alapvetését.
- A **Jacobs-hipotézis** szerint ((d) ábra) az urbanizáció a (csere)-kereskedelem kialakulására adott korai válaszként értelmezhető, míg a letelepült földművelés az élelemszükséglet és a hibrid városi környezet mellékterméke.

➤ Más tudósok azonban vitatják, hogy a városok létrejötte elsősorban gazdasági okokra lenne visszavezethető.

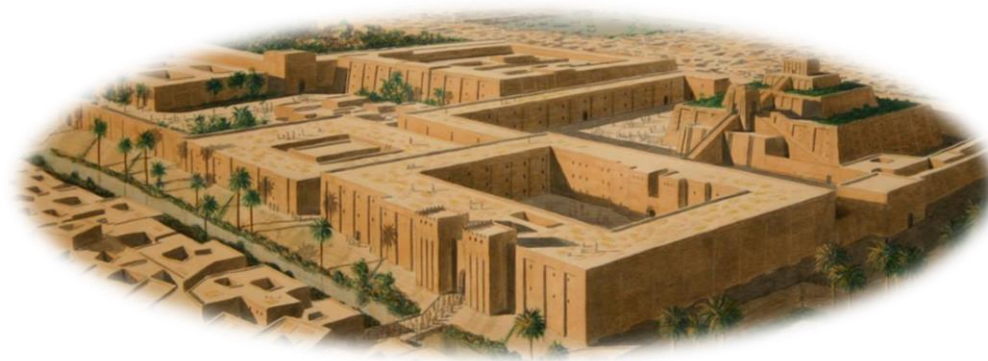

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

- **Lewis Mumford**, az elismert várostörténész az **ókori Egyiptom városaiból** származó írásos emlékeket idéz, amelyek arra utalnak, hogy azokat **az uralkodói vagy főpapi hatalom központjaiként** alapították.
- A **preindusztriális Közel-Kelet esetében** helytállónak tűnik az a nézet, miszerint a **városok voltaképpen erődök** (stratégiai ellenőrző pontok), semmint piaci vagy kézműves centrumok lehettek.
- Bárhog is, mire a városok a i.e. 3. évezredben megjelentek a Mediterrán-térség keleti részén, **stratégiai ellenőrző funkciójuk** már elválaszthatatlanul összefonódott a **távolsági kereskedelem terén betöltött központi szerepükkel**.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

Az urbánus magterületek elhelyezkedése

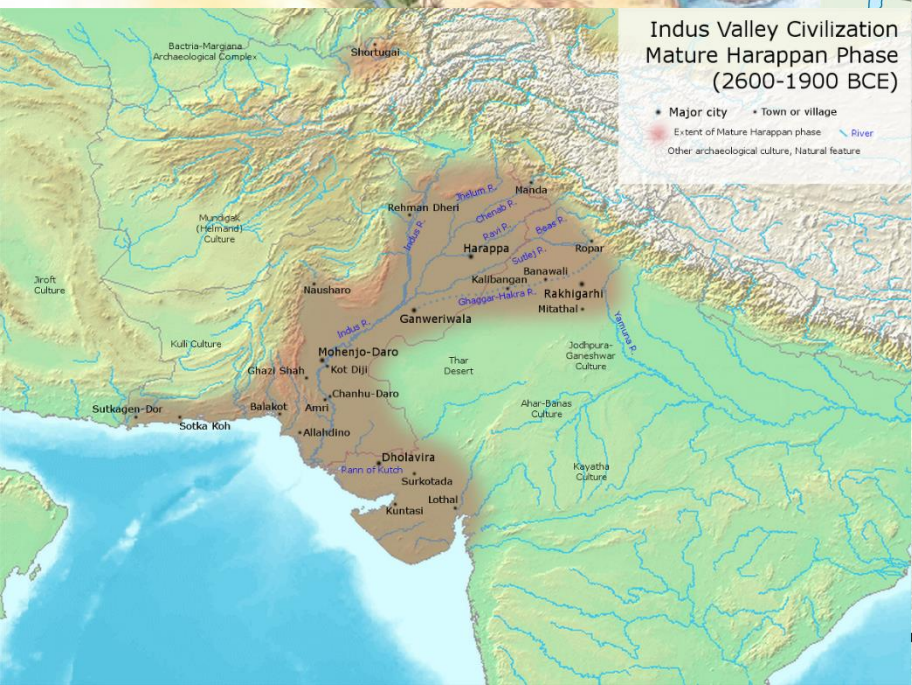
- Ha túl is lépünk a **városok létrejöttének idejét és mikéntjét** firtató bizonytalanságokkal teli kérdéskörön, szembesülünk a **kialakulás helyének** problematikájával.
- A korai városok térbeli megoszlásáról alkotott képünk azonban sajnos csupán arra a területre korlátozódik, amelyre a **régészeti feltárások koncentráálódtak**.
- A megfigyelt jelenségek részben annak függvényei, hogy **a régészek választása mely területek városias központjainak felkutatására esett**, másrészt pedig olyan véletlen tényezőké, mint például az alkalmazott építőanyagok tartóssága és a leletek fennmaradása.
- A legjelentősebb egykori városok oly sok építési és újjáépítési szakaszt értek meg, hogy **a korai szerkezet nyomait ma már igen nehéz megállapítani**.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

- A rendelkezésünkre álló adatok alapján több-kevesebb bizonyossággal kijelenthető, hogy **az urbánus fejlődés négy nagy folyó völgyben indulhatott meg:**
 1. a Tigris és az Eufrátesz folyók közén, Mezopotámia, Közel-Kelet;
 2. a Nílus völgyében, Egyiptom;
 3. az Indus völgyében, Nyugat-India;
 4. a Sárga-folyó völgyében, Észak-Kína.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

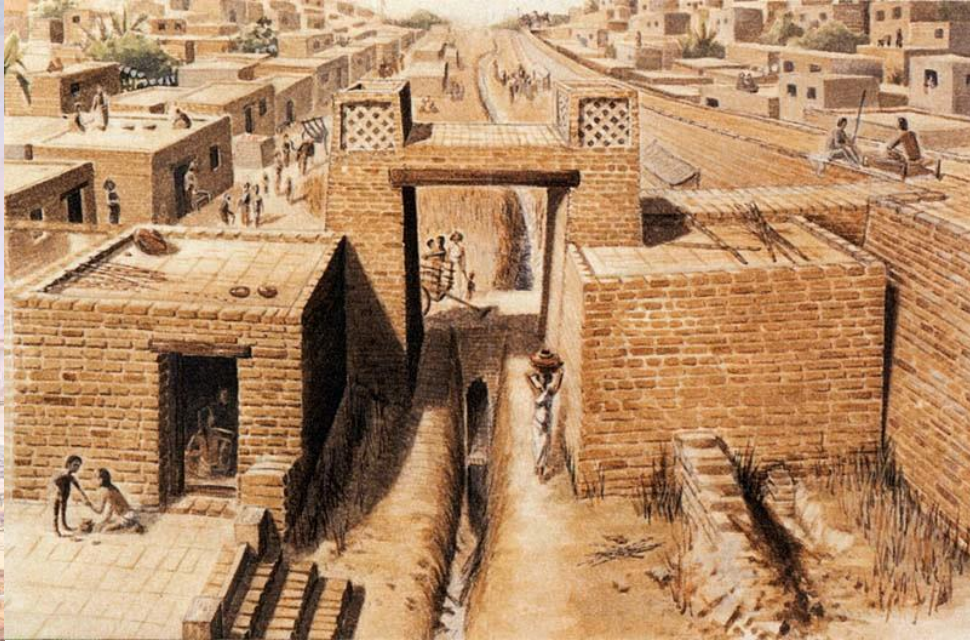
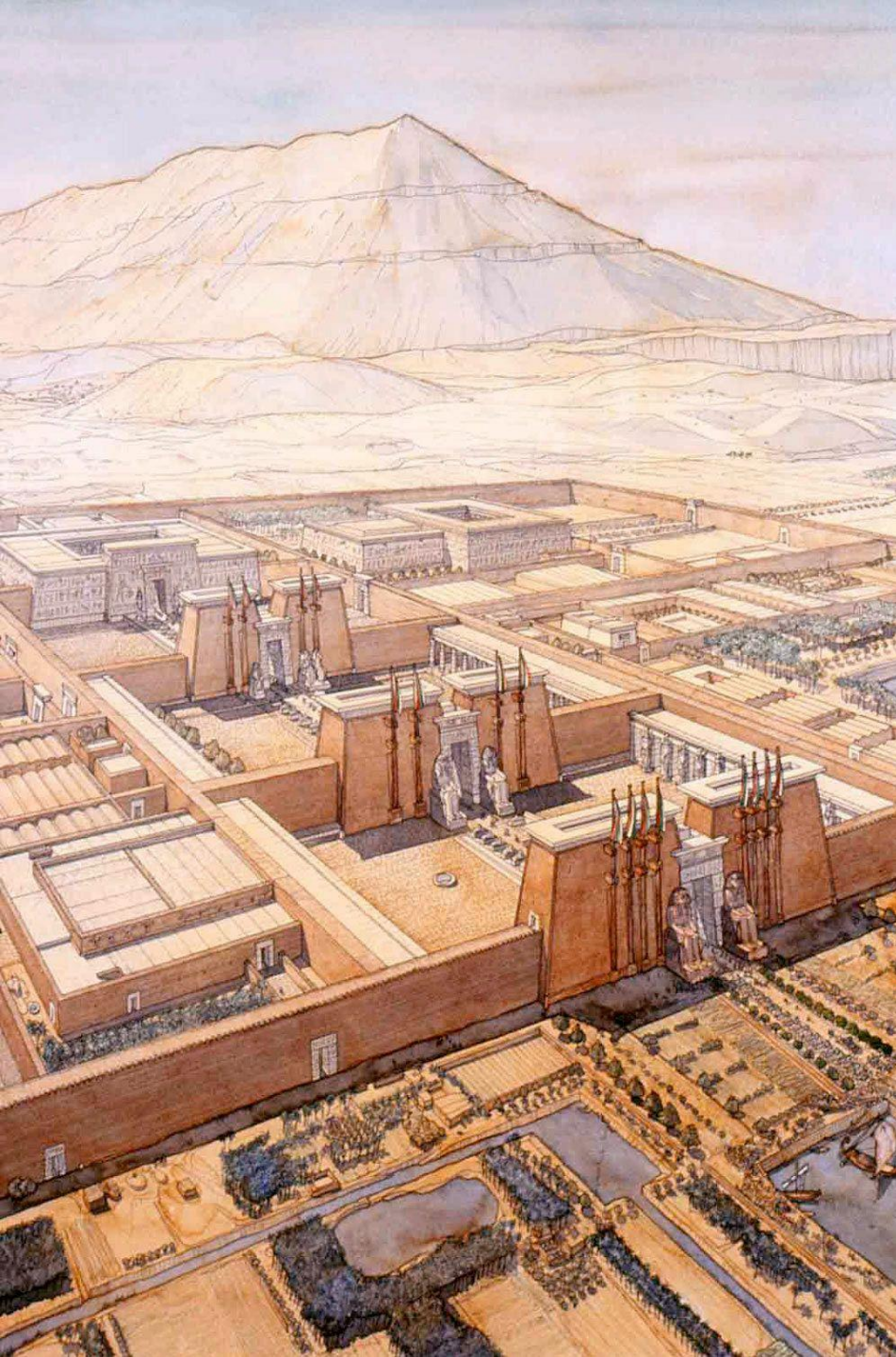
- A táblázat összefoglalja a **korai városias kultúrák** megjelenésének *helyszíneit* és *kialakulásuk idejét*.

Típus	Térség	Helyszín	Korai urbánus kultúra	Legjelentősebb város
Elsődleges magterületek	Termékeny Félhold (Közel-Kelet)	Mezopotámia (Tigris–Eufrátesz-völgy)	Sumér (i. e. 2700)	Ur, Uruk
		Nilus-völgy	Egyiptomi (i. e. 3000)	Memphis, Théba
		Indus-völgy	Indus-völgyi (i. e. 2500)	Mohendzsodáró, Harappa
	Kelet-Ázsia	Sárga-folyó	Shang-dinasztia (i. e. 2300)	Anjang
	Amerika	Yucatán-félsziget Közép-Mexikó Peru	Maja (i. sz. 500) Azték (i. sz. 1400) Inka (i. sz. 1500)	Palenque, Tikal Tenochtitlán Cuzco
Másodlagos magterületek	Nyugat-Afrika	Niger-völgy	Joruba (i. sz. 1300)	Ife
	Dél-Európa	Égeikum Itália	Égei (i. e. 2000) Etruszk (i. e. 400)	Knósszosz, Mükéné Felsina, Róma
		Mekong-völgy Japán	Khmer (i. sz. 1100) Jamato (i. sz. 600)	Angkor Naniwa (a mai Oszaka – a ford.)
	Dél- és Kelet-Ázsia	Közép-Burma Ceylon	Pyu (i. sz. 700) Szingaléz (i. sz. 1000)	Srí Ksetra Polonnaruva

A megadott dátumok az egyes kultúrák középidéjére vonatkoznak.

Az elsődleges és másodlagos magterületek megkülönböztetése

ld. Paul Wheatley: *The Pivot of the Four Quarters*. Edinburgh, 1971, Edinburgh University Press alapján.

◀Théba ▼ Memphis ▲ Mohendzsodáro

The Shang's Ruling Area Map

Land under the rule of the Shang Dynasty (1600–1046 BC)

Palenque

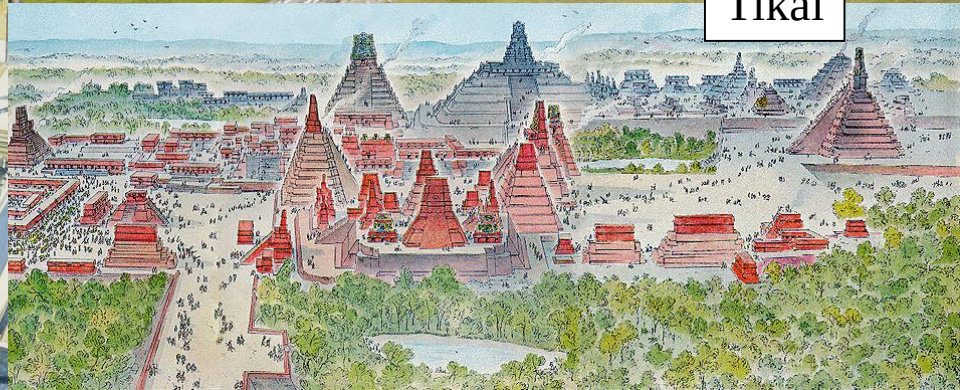
Cuzco

Tenochtitlan

Tikal

Knósszosz

Mükéné

Róma

Angkor

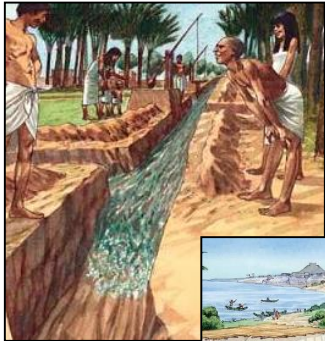
Polonnaruwa

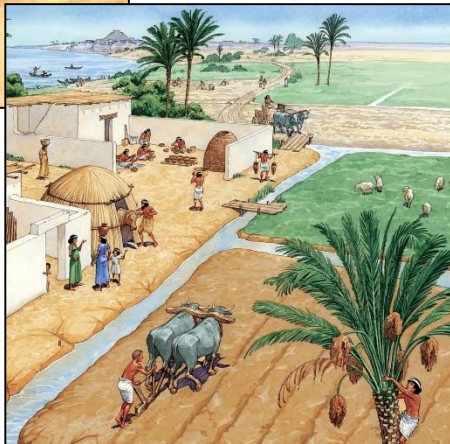
Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

- Híres őstörténészek különleges kapcsolatot láttak a **városi civilizáció megjelenése és az öntözéssel földművelés gyakorlata** között.
- **Hidraulikus-elméletük** szerint a **nagy folyóvölgyek időszakonként jelentkező kiöntései / áradásai** olyan **környezeti akadályt jelentettek a vidék földművelésének fejlődésében**, amely csak az ott élő számos kis közösség együttes erőfeszítéseinek integrálása révén volt megoldható.

- A nagyméretű öntözőrendszerek - gátak, víztározók, csatornák - kiépítése és karbantartása **nagyszámú munkaerő mobilizálását** igényelte.

- A rivalizáló közösségek között a **víz mennyiség igazságos megosztása érdekében** is szükséges volt egy olyan **irányító hatalom kifejlődése**, amely megtervezhette a víz megosztását mind területenként, mind időben.

Az ember származása és elterjedése a Földön

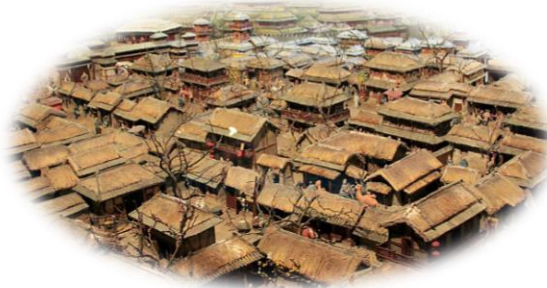
A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

- Bár Mezopotámia és Egyiptom urbánus központként való korai megjelenése alátámasztani látszik a "hidraulikus-elméletet", az újabb kutatási eredmények sokkal **összetettebb történetre** utalnak.

- Paul Wheatley geográfus az **öntözéses földművelés** egy másik területéről, a **Kínai-alföldről** írott tanulmányában azt állítja, hogy **a városi szerkezet és a területi szerveződés létrejötté tudatos tervezés eredménye, amely a világmindenségről alkotott uralkodó nézeteket hivatott tükrözni.**

- Mivel úgy tűnik, hogy ez a minden egyéb jelentős városias területen is kimutatható szimbolikus szerep időben megelőzte a nagy öntözőrendszerek kiépítését, lehetséges, hogy **valójában éppen a városias forma megléte volt az, ami az öntöző rendszerek kialakulásához vezetett**, és nem fordítva.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

- Már i.e. 4.500 táján is léteztek a mezőgazdasági művelés alatt álló területek egyes részein olyan városias közösségek, ahol a népsűrűség meghaladta a 125 fő/km²-t.
- A keresztény idők kezdetére a Föld teljes népessége **300 millió fő** környékére nőtt, azaz az **urbanizáció megindulása óta** nagyjából *megkétszereződött*.
- Ebben a korszakban már elkezdtek körvonalazódni a Föld jelenlegi népességi rendszerének főbb vonásai.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

- **A világ népességének túlnyomó többsége három nagy csoportban helyezkedett el.** Az emberiség legnagyobb koncentrációja feltehetőleg az indiai szubkontinensen jött létre, amely a becsült népesség több mint 40%-át egyesíthette.

- A második legnagyobb koncentráció Kínában alakult ki a Han Birodalom idején, és a világ népességének megközelítőleg 25%-a élt a Sárgafolyó deltavidékének környékén.

- E két legnagyobb csoporton kívül kiemelendő az ókori Római Birodalom, amely Nyugat-Európától és a Mediterráneumtól a Közel-Keletig húzódott, és magában foglalta a régóta létező Nílus-völgyi és szíriai népességkoncentrációkat is.

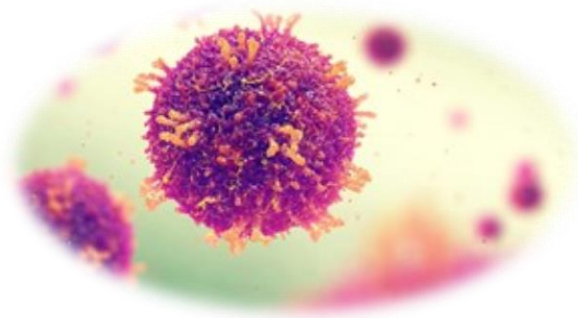
- E három területen élt a világ népességének jóval több mint négyötöde. Ezen vidékek termékeny síkságain a népsűrűség felülmúlta az 1.000 fő/km²-es értéket. E területeken kívül a népesség továbbra is ritkásan oszlott meg a Föld felszínén, és csak néhány sűrűn lakott góc (pl. Közép-Mexikó) emelkedett ki a kezdetleges mezőgazdasági települések és a gyűjtögető csoportok szövetéből.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

A járványok jelentősége

- Az *emberi népesség tömegessé válása* számos nem várt **mellékhatást hozott** magával.
- Sok ún. **tömegbetegség** (így az olyan fertőző gyermekbetegségek, mint a kanyaró vagy a bárányhimlő) például csak **nagy népsűrűség mellett létezhetett**.
- A **kanyarót** olyan vírus okozza, amely az emberben mint a kórokozó hordozójában tartózkodik (kb. két hétig) és ezt követően kerül át a népesség egy másik "fogadókéss" tagjába.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

- A statisztikusok kiszámították, hogy kb. *250 ezer fős populáció alkot együttesen olyan vírusgazdát, amelyben tartósan tud fennmaradni a kór.*
- Ez alatt a küszöb alatt elszórtan ugyan felüthetik fejüket különböző járványok, de hosszan tartó endemikus állapot nem alakulhat ki.
- A következő ábra a járványok terjedésének valószínűsíthető útvonalát rekonstruálja. I.sz. 100 körül az olyan városok népessége, mint **Alexandria**, **Róma** vagy **London** nyugaton, illetve **Loyang** Kínában már képesek voltak "eltartani" az ilyen kórokozókat.

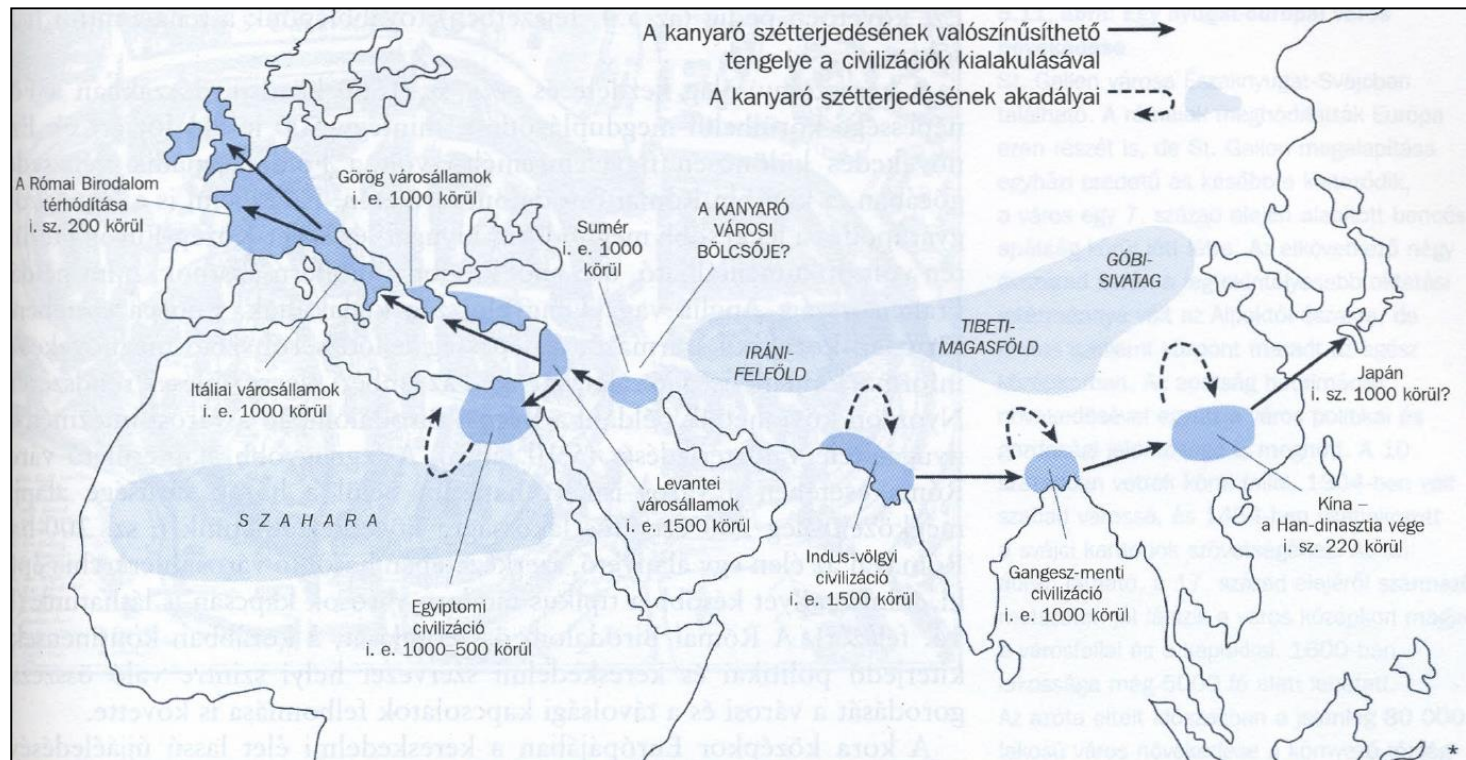

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

Ábra: A korai járványok elterjedése

Az egyik jellemző emberi vírusos megbetegedés (kanyaró) bölcsőinek, és a Közel-Keletről kiinduló valószínűsíthető elterjedésének elméleti rekonstrukciója. A kanyaró terjedésének elméleti tengelye, valamint a járvány feltételezhető bölcsőjéből, Sumer-ből való szétterjedés fizikai akadályai.

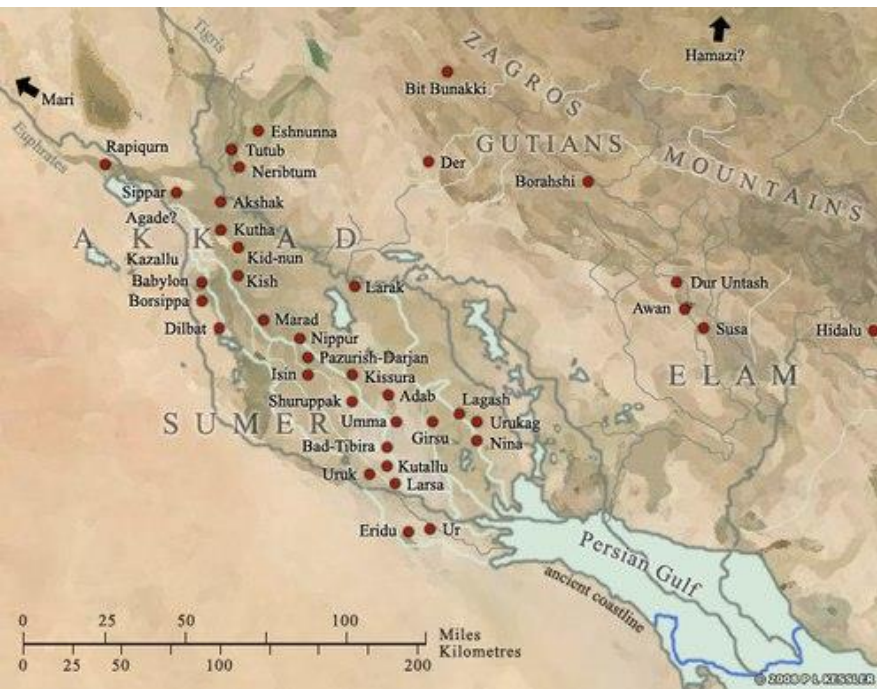
Forrás: A. D. Clift - P.Haggett - M. Smallman-Raynor és Measles:
An Historical Geography of a Major Human Viral Disease,
1840-1990, Oxford, 1993 Blackwell, 3.1. (a) ábra, 51. p.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

Ábra: A korai járványok elterjedése

Az egyik jellemző emberi vírusos megbetegedés (kanyaró) bölcsőinek, és a Közel-Keletről kiinduló valószínűsíthető elterjedésének elméleti rekonstrukciója. A kanyaró terjedésének elméleti tengelye, valamint a járvány feltételezhető bölcsőjéből, Sumer-ből való szétterjedés fizikai akadályai.

Az ember származása és elterjedése a Földön

A földművelés és a városok eredete – *A városias magterületek eredete*

- *De honnan érkeztek elsődlegesen a kórokozók?*
- A legvalószínűbb forrás a vírus állatról emberre való áttérjedése.

- A korai telepések által házasított két állat, amely az emberi közösségek közvetlen közelségében élt, a **kutya** és a **szarvasmarha** volt.

- Bár **egyik fajban sem alakulhat ki a kanyaró**, de mindkettő esetében létrejöhet egy-egy nagyon hasonló fertőző vírus: a **kutyánál a szopornyica**, a **szarvasmarhánál a marhavész**.

- Mindkettőből kifejlődhetett olyan betegség, amely az elmúlt 5.000 évben az emberi történelem elválaszthatatlan részévé vált.
- Ezek a betegségek jól illusztrálják az **ember által okozott környezeti változások** és a **bioszféra fennmaradó része** - beleértve a mikroorganizmusokat is - között **fennálló érzékeny kapcsolatot**.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Fő regionális magterületek

- Az egyes regionális fejlődéstörténetek megítélése terén a geográfus a ***bizonyítékok hiányának problémájával*** szembesül.
- Az újabb történelmi korokban a bizonyítékok gyarapodása mellett is megmarad a kihívás: *az ismert, ám kusza események alapján kell az átfogó és hiteles történelmi képet megrajzolnunk.*
- A ***városi kultúra*** valamennyi említett központjában számottevő ***népességnövekedés*** következett be a ***kereszténység évszázadai alatt***, és valamennyi külön-külön tanulmány tárgya lehetne. Most azonban csak egyikük, ***Nyugat-Európa történetének végig követésére*** vállalkozunk.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Fő regionális magterületek – *Az európai magterületek*

- Nem a sovinizmus* számlájára róható, hogy Nyugat-Európára és nem például Kínára esett a választásunk.
- **Az európai kultúrkör kifejlődése és elterjedése írott forrásokkal jól alátámasztott folyamat**, és mintául szolgált az Európán kívüli világ nagyobb része számára is.
- Némely területen, mint például *Amerikában* vagy *Ausztráliában*, kis eltérésekkel *adaptálták az európai példát*, másutt, mint például *Kínában*, *alig éreztette hatását*, míg megint mások, mint *Afrika* és *Dél-Ázsia* esetében még *most formálódnak a Nyugattal való kapcsolat végső eredményei*.
- A nyugat-európai kultúra földrajzi elterjedését vizsgálva elsőként a **belső összefüggéseket** vesszük górcső alá.

* A **sovinizmus** egy politikai ideológia, ami alatt általában a **hazafiság fanatikus megnyilvánulását** értik, a haza vagy nemzet elvakult imádatát, kritika nélküli csodálatát tükröző, annak felsőbbrendűségét hirdető nézeteket.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Fő regionális magterületek – *Az európai magterületek*

- A keresztény világ kezdete és az i.sz. 1.500 közötti időszakban a Föld népessége körülbelül megduplázódott, mintegy **500 millió főt** ért el.
- Ez a növekedés különösen figyelemreméltó volt a Föld harmadik népesedési gócéban, a korábbi *Római Birodalom területén*.
- Ezen belül is a *legnagyobb gyarapodás* a legkésőbb meghódított **Nyugat- és Kelet-Közép-Európa területén** volt dokumentálható, ott, ahol később a modern államok, mint például Franciaország, Anglia vagy Lengyelország kialakultak.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Fő regionális magterületek – *Az európai magterületek*

Az ember származása és elterjedése a Földön

Fő regionális magterületek – *Az európai magterületek*

- Európa esetében a történeti korokból származó, a *népesség fejlődéséről szóló megnövekedett információmennyiség* jó rálátást enged az emberi szerveződések rendszerére. Nyomon követhetjük például a **Római Birodalomban a városi intézmények nyugat felé való terjedését.**

- A legnagyobb alapterületű város, **Róma** esetében a város ismert határain belül a házak sűrűsége alapján megközelítőleg 200 ezer fős lakosságra következtethetünk i.sz. 200-ban.
- Rómával az élen egy alapvető, szerkezetében hasonló *városi hierarchia épült ki*, mint amelyet **később a tipikus modern városok kapcsán is láthatunk.**
- A Római Birodalom összeomlását, a korábban kontinensekre kiterjedő *politikai és kereskedelmi szervezet helyi szintre való összezsugorodását a városi és a távolsági kapcsolatok felbomlása* is követte.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Fő regionális magterületek – *Az európai magterületek*

- A kora középkor Európájában a kereskedelmi élet lassú újjáéledésével együtt kialakult a szárazföld belsejében, gyakran *jól védhető helyszíneken megtelepült városkák* (pl. a Délnyugat-Franciaországban található megerődített falvak - *bastides*) finom szövésű hálójá.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Fő regionális magterületek – *Az európai magterületek*

- A népességszám meglepően alacsony maradt.
- Például a Német-római Birodalom egyik fontos városa, **Nürnberg** lakossága i.sz. 1.450-ben még mindig csak **20.000 körüli** volt (518.365 fő – 2019). Még **Londonnak** is, amely i.sz. 1.350-re visszanyerte a római időkre jellemző népességszintjét, csak **40.000 lakossága** volt (8.908.081 fő – 2018).
- E vezető szerepű városok alatt a kisebb **városok szabályos hierarchikus rendje következett**, az a mai modern világban is kialakult és megfigyelhető.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Fő regionális magterületek – *Az európai magterületek*

London

Az ember származása és elterjedése a Földön

Fő regionális magterületek – *Az európai magterületek*

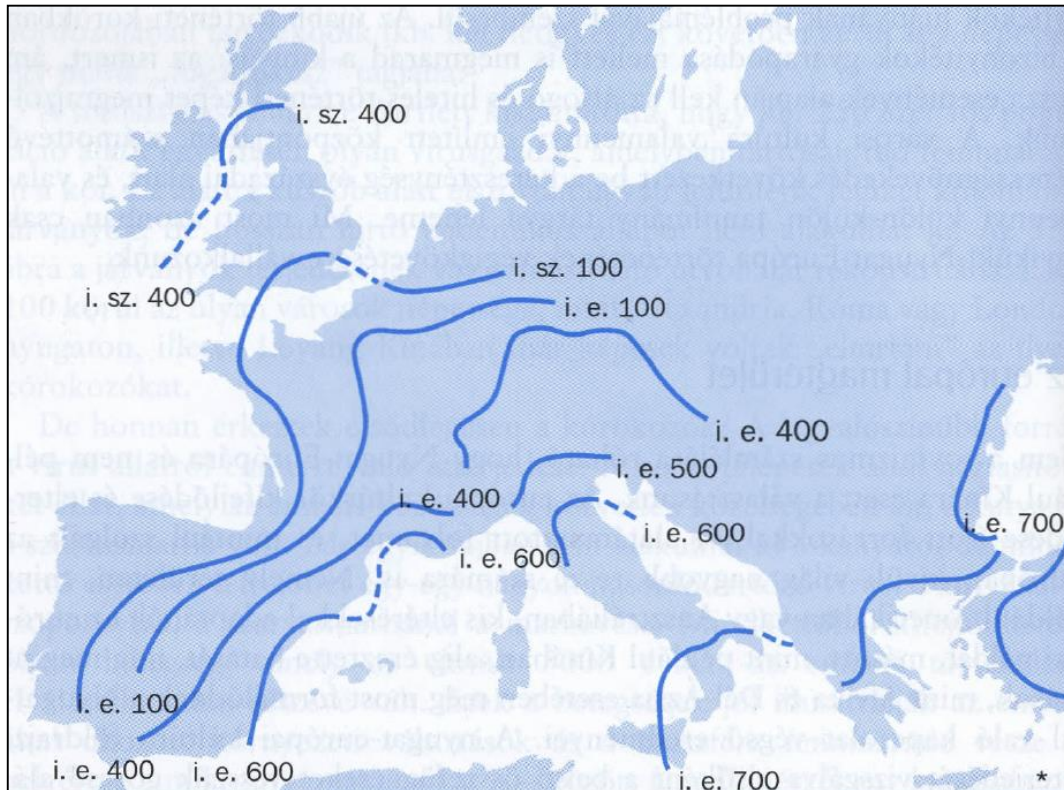
- A *középkor végére Nyugat- és Közép-Európában a városok jól meghatározott területi rendszerbe szerveződtek.*
- A hierarchia csúcsán a *kiemelkedő ipari körzetek*, mint például a *Londoni-medence*, *Flandria*, *Lombardia* vagy *Katalónia kereskedővárosai* álltak. Ezek alatt következtek a rangsorban kisebb városok, amelyek általában ugyancsak fontos szerepet játszottak a kereskedelemben és az igazgatásban.
- A városok hálózata kétféle módon bővült.
 - ✓ Kelet-Európában az eddig lakatlan területeken való megtelepedés és *új városok megalapítása* volt jellemző.
 - ✓ A *gyorsan növekvő régi központok körül kiépülő kisebb városok gyűrűjére* jó példa a levantei kereskedelem megerősödésével felvirágzó Velence vagy Genova esete.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Fő regionális magterületek – *Az európai magterületek*

Ábra: A városias szerveződések elterjedése Európa-szerte

A legkorábbi európai városok a kontinens délkeleti csücskében jöttek létre, így például **Knósszoszt** Kréta szigetén vagy **Mükénét** Dél-Görögországban i.e. 2000 körül alapították. A Római Birodalom területi növekedését a városok kiépülésének extenziója kísérte Európában. A generalizált izovonalak a városok kiterjedését ábrázolják az Égeikumból észak és nyugat felé a történelem több mint 1.100 éves időszaka alatt.

Forrás: N. J. G. Pounds:
*Annals of the Association
of American
Geographers*,
59, 1969, 6. ábra, 148. p.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Fő regionális magterületek – *Az európai magterületek*

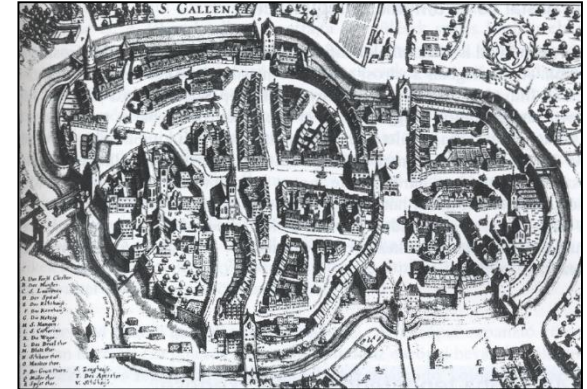
Ábra: Egy nyugat-európai város növekedése

St. Gallen városa Északnyugat-Svájcban található. A rómaiak meghódították Európa ezen részét is, de St. Gallen megalapítása egyházi eredetű és későbbre kelteződik, **a város egy 7. század elején alapított bencés apátság körül jött létre.** Az elkövetkező négy évszázad során a **legtekintélyesebb oktatási intézménnyé** vált az Alpoktól északra, de fontos **szellemi központ** maradt az egész középkorban. Az apátság hatalmának növekedésével együtt a város politikai és gazdasági jelentősége is megnőtt. A 10. században vették körül fallal, 1304-ben vált szabad várossá, és 1454-ben csatlakozott a svájci kantonok szövetségéhez.

Az (a) ábrán látható, a 17. század elejéről származó metszeten jól látszik a város középkori magja a városfallal és a kapukkal. 1600-ban lakossága még 5.000 fő alatt lehetett. Az azóta eltelt időszakban a jelenleg **80.000 lakosú város növekedése** a környező térség (St. Gallen kanton) **kereskedelmi életében betöltött központi szerepére, tradicionális textiliparára, valamint olyan új iparágaira, mint az üveg- és fémmegmunkálás vezethető vissza.** A növekedés során a város jócskán túllépte eredeti, a városfal által kijelölt határait, és ma a Steinach-völgy mentén K-Ny-i irányban terül el.

A (b) ábra fotóján a mai modern városon belül középen kivehető a középkori városmag, a várostól északra és délre húzódó erdővel borított völgyoldalak sötétben rajzolódnak ki.

Az (a) és a (b) ábra összehasonlíthatóságához lényeges, hogy a metszet jobb oldala néz észak felé, míg a fotónak a felső oldala.

(a) ábra

(b) ábra

Forrás: (a) H. Boesch et al., *Vil/es Suisses a Vol d'Oiseau*, Kummerly & Frey, Berne, 1963, 212., 216. p. (b) a Svájci Idegenforgalmi Hivatal gyűjteménye

Az ember származása és elterjedése a Földön

Fő regionális magterületek – *Az európai magterületek*

Az ember származása és elterjedése a Földön

Fő regionális magterületek – *Az ázsiai és amerikai magterületek*

- Európán kívül is kialakultak a *kifinomult rendszerű és kiterjedt városhierarchiák*.
- Az Óvilágban a városi civilizáció másik két fő területe **Kelet-Kína** és **Észak-India** volt. Az Újvilágban egyedül **Közép-Mexikót** és a jelenlegi Peru területén az **Andok völgyeit** "érte el" az **urbanizáció**, bár e területeken *az Óvilág urbanus magterületeihez képest számottevően kisebb volt a népesség*.
- Az 1500-ban létező öt magterület közül a világtörténelem elkövetkező 400 esztendeje során az európai érte meg a legjelentősebb kiterjedést.
- A többi *négy magterület közül három közvetlen európai befolyás alá került*, csupán a kínai magterület maradt érintetlen a világkereskedelem – az európai centrum növekedése következtében meginduló – nagyszabású területi átrendeződése során.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése

- Az 1450-től a 20. századig tartó időszakban *Nyugat-Európából a tengerentúli terjeszkedések sorozata* indult meg.
- A következőkben az *expanzió területi jellegzetességeit* elemezzük az óceánok partjain kialakított legkorábbi településektől a szárazföldek belsejébe való későbbi behatolásig.

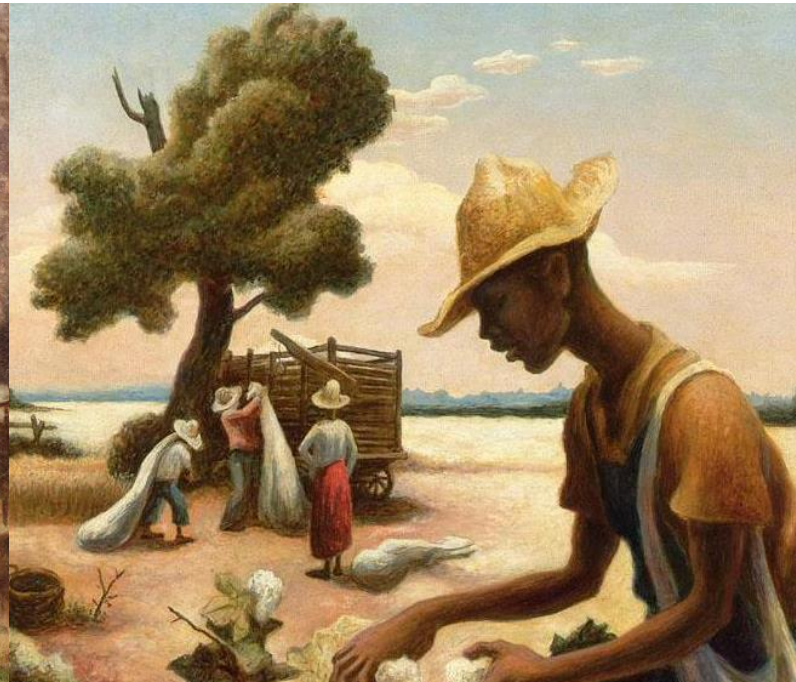
Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Partszegélyi települések*

- Az európai tengerentúli terjeszkedéseknek az **óceánok mellékén alapított *partszegélyi településekkel*** jellemezhető **első szakasza** a felfedezések korától, azaz a **15. századtól a 19. század elejéig** tartott.
- Az idők során más-más európai nép – kezdetben a **spanyol** és a **portugál**, később a **francia**, az **angol** és a **holland** – vitte a vezető szerepet az új települések megalapításában Észak- és Dél-Amerika, Afrika és Dél-Ázsia partjainál.
- A települések három fő típusa különíthető el:
 1. kereskedelmi állomások,
 2. ültetvények,
 3. családi gazdálkodó kolóniák.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Partszegélyi települések*

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Partszegélyi települések*

Tengerparti kereskedelmi állomások

- *India és Dél-Kína partjainál* számos kis kereskedelmi állomáshely létesült.
- *Goa, Madras, Kanton kikötői* a csereüzletek színhelyéül is szolgáltak, amelyeken keresztül *a két nagy ázsiai urbánus civilizáció, India és Kína termékei eljuthattak Nyugat-Európa növekvő városi piacaira.*
- Elsősorban a luxuscikkek, úgymint a *fűszerek*, a *tea* és az olyan a kézműves termékek, mint például a *selyem* kerültek kereskedelmi forgalomba.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Partszegélyi települések*

Tengerparti kereskedelmi állomások

- Az *európai telepesek száma* a helyi ázsiai népességhez képest mindig is meglehetősen **alacsony volt**, egyedül **India esetében** volt lehetséges a **kikötők** ellátását szolgáló háterszág feletti valódi politikai hatalom kialakítása és gyakorlása.
- **Malajziában, Indonéziában, Kelet- és Nyugat-Afrikában** a kereskedelmi állomások az indiai kikötőkkel ellentétben csak **kisebb jelentőségre tettek szert**.

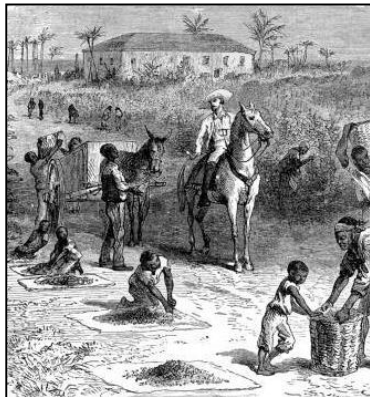

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Partszegélyi települések*

Trópusi és szubtrópusi ültetvények

- Az ültetvényeket eredetileg **fűszerek és cukornád termesztése céljából** alakították ki, de a termesztett növények skálája a későbbiek folyamán különböző élelmisznövényekre (*kávé, kakaó, banán, stb.*) is kiterjedt.
- A legelső **ültetvényes telepek** általában **az óceánok szigetein jöttek létre**, például **Madeirán**, a part menti szigeteken, mint például az Afrika keleti partja mellett húzódó **Zanzibáron**, illetve a tenger parti sávokban, mint amilyen például **Rio de Janeiro vidéke, a Baixada Fluminense** is.

- A 19. században az effajta települések széles körben **elterjedtek a szárazföldek belsőbb vidékein is.**
- Az **ültetvények** **intenzív megművelést igényeltek**, s míg az **európai telepesek** csak a **szervezési feladatokat** látták el, a **fizikai munkát** kezdetben a **helyi népesség** végezte.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Partszegélyi települések*

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Partszegélyi települések*

Trópusi és szubtrópusi ültetvények

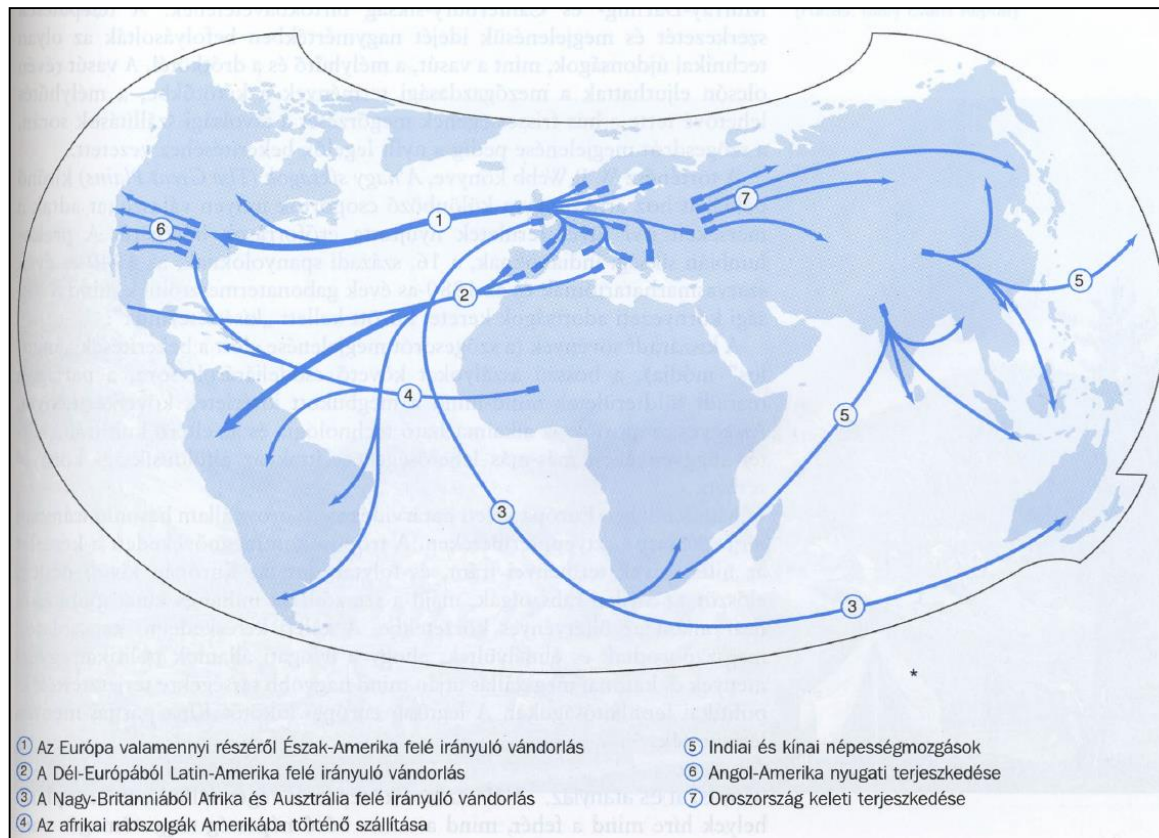
- Amikor a bennszülött népesség már nem volt képes elegendő munkaerőt biztosítani, *más területekről hurcoltak be rabszolgákat.*
- A rabszolgaság felszámolását követően a munkaerő pótlását hosszú távra *leszerződte-tett munkások* révén oldották meg.
- Így például *India biztosította a fő munkaerő forrást a brit gyarmatok cukornádültetvényeire* a karibi Trinidadtól az Indiai-óceánban található Natalon és Mauritiuson át a csendes-óceáni Fidzsi-szigetekig.
- A trópusi Amerika, Kelet-Afrika, valamint Malajzia és a délkelet-ázsiai szigetvilág egy részének jelenlegi *etnikai tarkasága* jórészt a trópusi ültetvényes telepek öröksége.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Partszegélyi települések*

Ábra: Kontinensek közötti vándorlás

A térkép a földrészek közötti vándorlás fő sodorvonalait ábrázolja a 16. század elejétől. Csak a legjelentősebb áramlatok lettek feltüntetve, leegyszerűsített módon.

Forrás: W. S. és E. S. Woytinsky: *World Population and Production*,
New York, 1953, Twentieth Century Fund, 27. ábra, 68. p.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Partszegélyi települések*

Mérsékeltövi családi gazdálkodó települések

- Az **európai expanzió** következtében létrejött települések harmadik típusát az *európai bevándorlók által a mérsékelt övi régiókban alapított családi gazdálkodó kolóniák képezik.*
- Ebbe a csoportba tartoznak a főként angol és francia nyelvű csoportok által *Észak-Amerika északkeleti partvidékén lakott települések*, valamint az *Ausztráliában és Új-Zélandon később alapított települések.*
- Ez a településtípus alapvetően különbözött a trópusi ültetvényektől abban, hogy ezek léte mindenekfelett az **európai bevándorlóktól** függött.
- Ezenkívül **mezőgazdasági termelésük nem az európai exportot célozta, hanem a helyi piac igényeit elégítette ki.** Az Európa különböző részeiről érkező csoportok (pl. svédek, németek, írek, stb.) a *saját szülőföldjükön uralkodó szokásokat, jellegzetességeket is magukkal vitték a tengerentúli településekre.*

Az ember származása és elterjedése a Földön
Európa tengeren túli terjeszkedése – *Partszegélyi települések*

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Partszegélyi települések*

Mérsékeltövi családi gazdálkodó települések

- A gazdaságok, falvak és városok elrendezésében, szerkezetében, az alkalmazott földművelési és az állattartási módszerekben sokszor *a telepések eredeti otthonának hagyománya és gyakorlata tükröződött.*
- A gazdasági épületek eltérő kialakítása még ma is árulkodik a *farmerek sokszínű etnikai háttéről*, amelyeknek a kultúrföldrajzosok is nagy figyelmet szenteltek kutatásaik során ilyen például a *pennsylvaniai istállók sokféleségének* feltérképezése.

Az ember származása és elterjedése a Földön

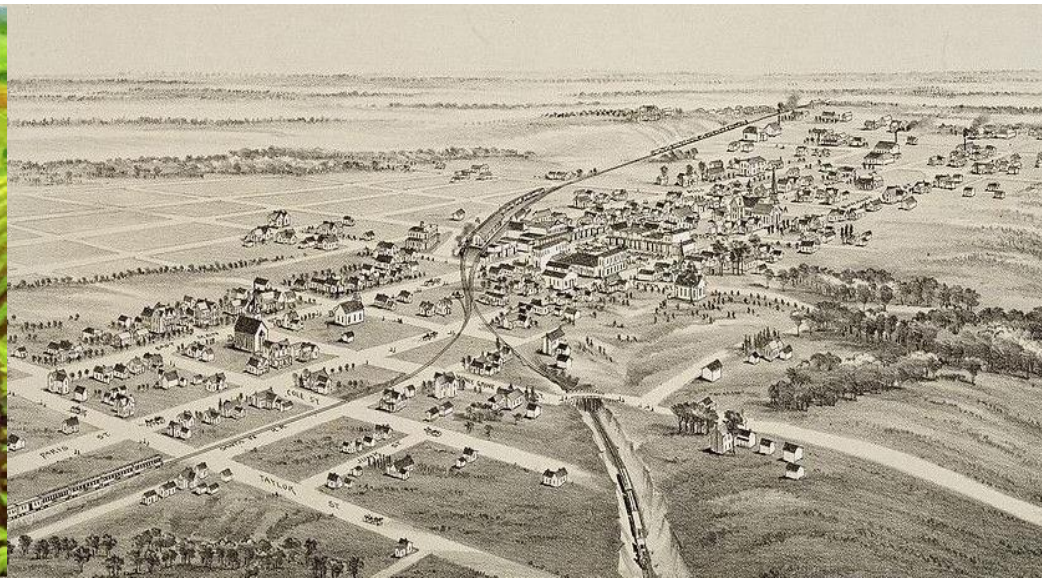
Európa tengeren túli terjeszkedése – *Szárazföldi hódítás*

- Az európai expanzió második szakasza, a szárazföldi hódítás a 19. század elején kezdődött és nagyjából az első világháborúig tartott.
- A terjeszkedést több tényező is felgyorsította:
 - ✓ az európai magterület gyors iparosodási folyamata,
 - ✓ az olyan közlekedési újítások megjelenése, mint a vasút,
 - ✓ a hatványozódó tengerentúli kivándorlás,
 - ✓ az Európán túli erőforrások kiaknázásának és kereskedelmének tekintélyes fellendülése.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Szárazföldi hódítás*

- Mindennek a népesség megoszlására gyakorolt fő hatásai a következőkben álltak:
 - ✓ a mérsékelt övi kolóniák területén ***megjelentek az iparosodott városok csírái,***
 - ✓ a mérsékelt övi füves puszták művelésbe vonásával, illetve legelőként való hasznosításával pedig a ***mezőgazdasági területek határa egyre inkább kitolódott*** a szárazföld belseje felé.

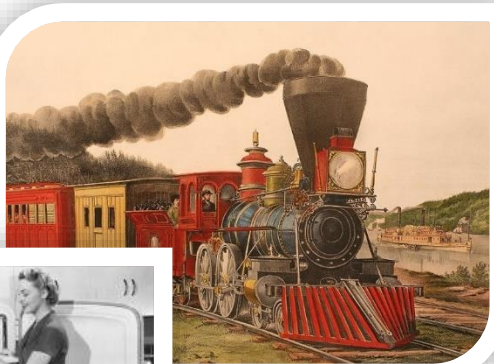

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Szárazföldi hódítás*

A mérsékelt övi füves puszták települései

- A 19. század tanúja volt az *amerikai prérík és pampák*, a *dél-afrikai bozótos síkságok* és az *ausztráliai Murray-Darling- és Canterbury-síkság* birtokbavételének.
- A települések szerkezetét és megjelenésük idejét nagymértékben befolyásolták az olyan **technikai újítások**, mint a *vasút*, a *mélyhűtő* és a *drótkötél*.

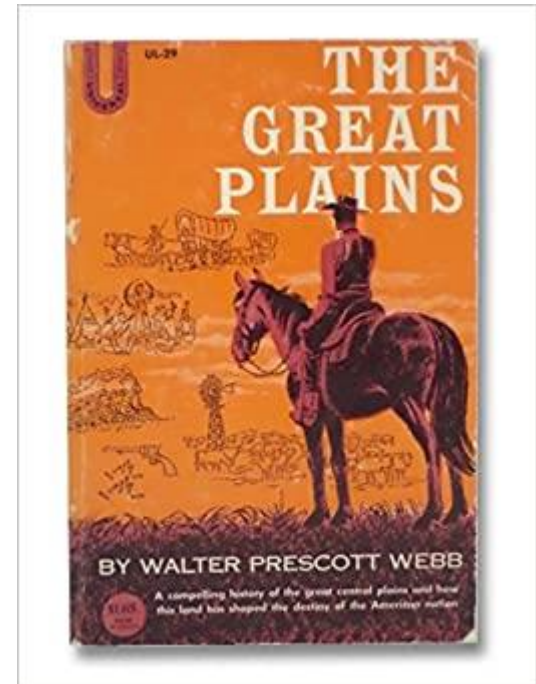
- A *vasút* révén olcsón eljuthattak a mezőgazdasági termények a kikötőkbe.
- A *mélyhűtés* lehetővé tette a hús frissességének megőrzését a távolsági szállítások során.
- A *szögesdrót* megjelenése a nyílt legelők bekerítéséhez vezetett.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Szárazföldi hódítás*

A mérsékelt övi füves puszták települései

- A történész W. P. Webb könyve, *A nagy síkságok* (*The Great Plains*) kitűnő példákat hoz arra, hogy *a különböző csoportok milyen válaszokat adtak a mérsékelt övi füves területek nyújtotta erőforrások bőségére.*
- A prekolumbián síksági **indiánoknak**, a 16. századi **spanyoloknak**, az 1840-es évek **szarvasmarhatartóinak** és az 1880-as évek **gabonatermesztőinek** mind a **síksági környezeti adottságok keretei között kellett ”kísérletezniük”.**

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Szárazföldi hódítás*

- A *kiszáradt sөvények* (a szögesdrót megjelenése előtt a bekerítések ”angolos” módja), a hosszú aszályokat követő *csődeljárások sora*, a *parlagon maradt földterületek* mind-mind a megbukott kísérletek következményei.
- Az **egyes csoportok** az alkalmazható technológia és az eltérő kulturális háttér függvényében *más-más lehetőségeket láttak az alföldi/síksági környezetben.*
- Mindeközben Európa keleti határvidékén az **orosz állam** hasonló iramban *terjeszkedett a sztyeppterületeken.*

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Szárazföldi hódítás*

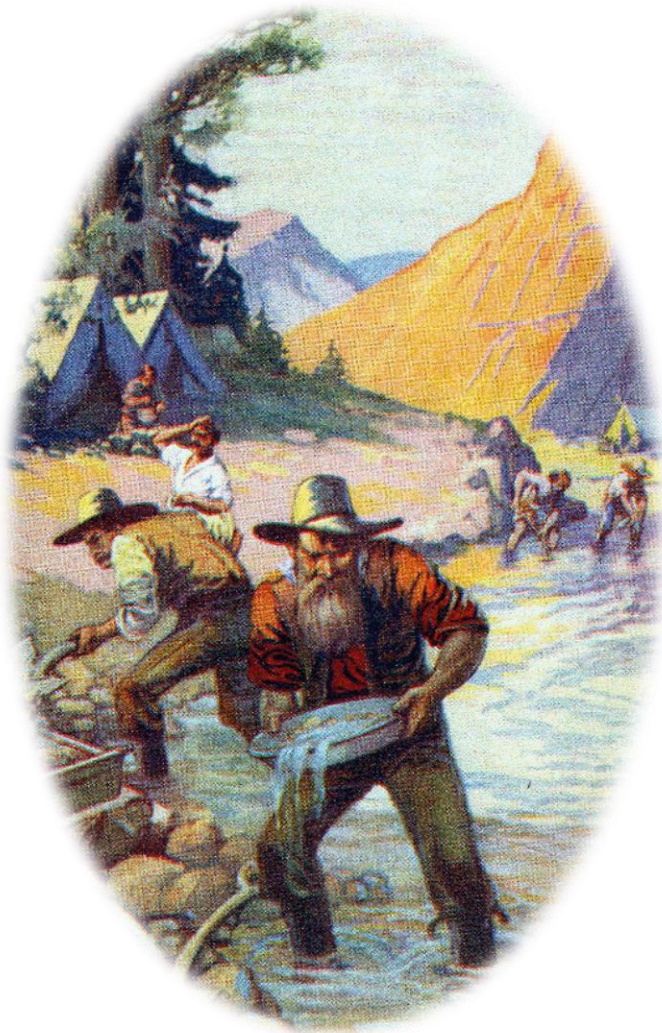
- A trópusokon *megnövekedett a kereslet az ültetvények terményei iránt*, és folytatódott az *Európán kívüli népek*, először az *afrikai rabszolgák*, majd a *szerződéses indiai és kínai munkások beáramlása az ültetvényes körzetekbe*.
- A keleti kereskedelmi kapcsolatok megszorodtak és elmélyültek, ahogy a *nyugati államok politikai egyezmények és katonai megszállás útján mind nagyobb térségekre terjesztették ki politikai fennhatóságukat*. A legtöbb európai kikötőt Kína partjai mentén létesítették.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Szárazföldi hódítás*

Bányászat és aranyláz

- A 19. század közepén és végén felfedezett **arany-lelőhelyek** híre mind a fehér, mind a színes bőrű népesség **nagy tömegét vonzotta a bányavidékekre**. A kedvező mezőgazdasági adottságokkal rendelkező vidékek némelyike esetében **az ásványtelérek feltárása váltotta ki a folyamatos bevándorlást és az állandó települések kialakulását**.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Szárazföldi hódítás*

Bányászat és aranyláz

- A legjobb példát erre Kalifornia nyújtja. Az 1848-ban a ***Sutter's Mill***-nél, az Amerika-folyónál felfedezett arany hírére valóságos roham tört ki a bányapedigényekért. A "negyvenkilencesek" (az 1849-es nagy aranyláz résztvevői) csak úgy özönlöttek Kaliforniába kelet felől és a Föld egyéb távoli részeiről. Az elkövetkező 12 év folyamán Kalifornia népessége kb. 26.000-ről megközelítőleg 400.000-re szökkent fel.

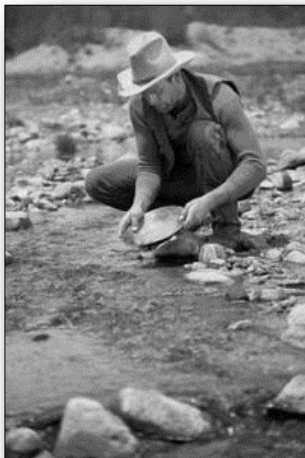

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Szárazföldi hódítás*

- Az amerikaihoz hasonló események zajlottak le ezzel párhuzamosan **Ausztráliában** is. A Victoria állambeli Ballarat-ban és Bendigó-ban 1851-ben felfedezett aranytelérek mintegy 250 ezer aranyásót csábítottak magukhoz az elkövetkező öt év során (ld. köv. ábrát).
- 1855-re több ember lakta Victoria államot, mint amekkora Ausztrália össznépessége volt a felfedezések kora előtt. A szélsőséges környezeti adottságokkal rendelkező területeken, mint például a szubarktikus zónában ugyanakkor nem telepedtek meg tartósan az újonnan megnyíló bányákhoz özönlő emberek.

- 1898-ban kb. 30 ezer aranyásó követte a Yukon-folyót az új aranybányák hírére, ma pedig a vidék össznépessége mindössze a fenti szám felét teszi ki.

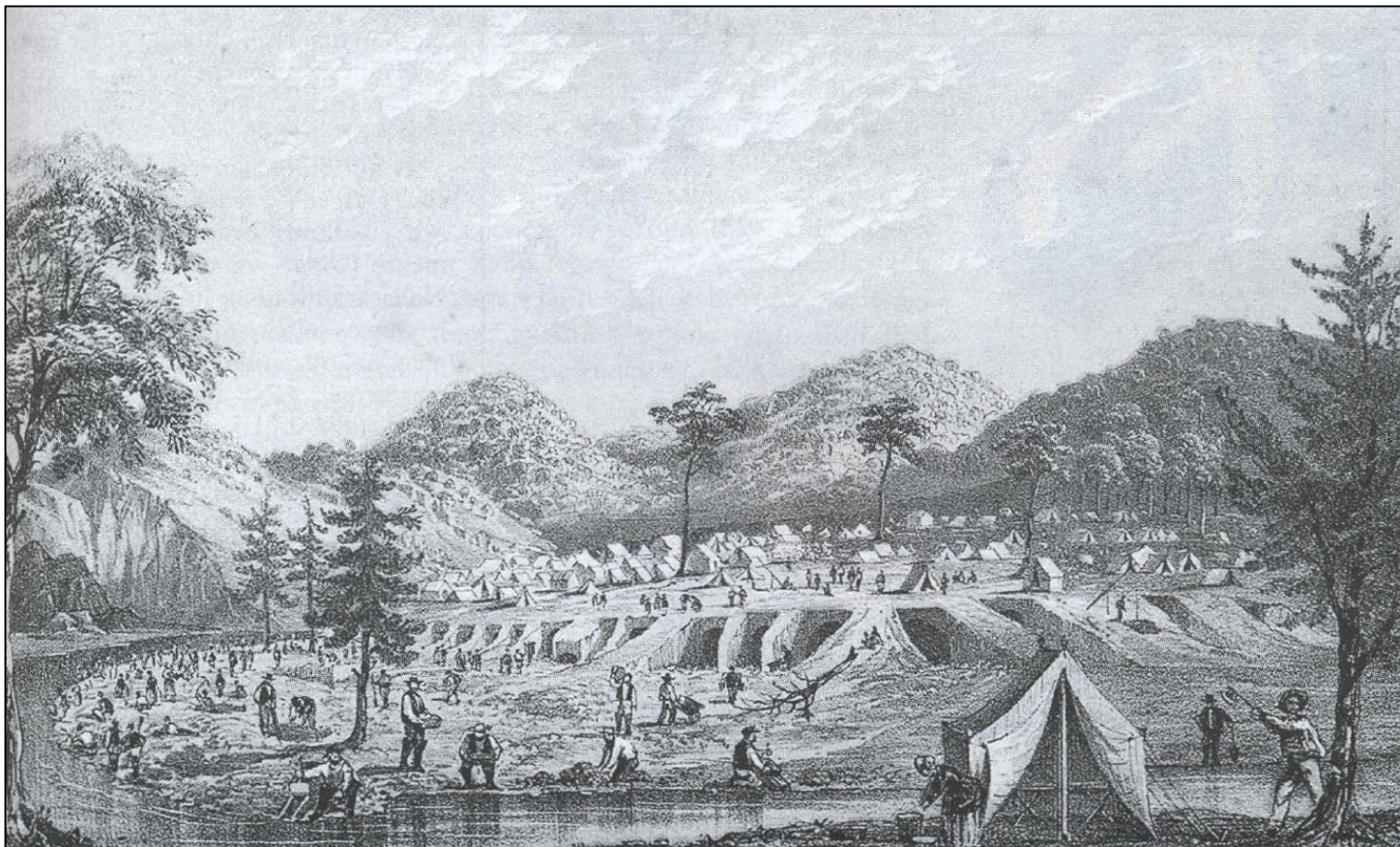

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Szárazföldi hódítás*

Ábra: Európából induló tengerentúli vándorlások

A 19. század közepén dúló aranyláz tekintélyes népességyarapodást eredményezett Ausztráliában. A korabeli metszet a Turon-folyó menti Sheep Station Point aranylelőhelyet ábrázolja az 1853-as aranyláz idejéből.

Forrás: Mary Evans Képtár

Az ember származása és elterjedése a Földön

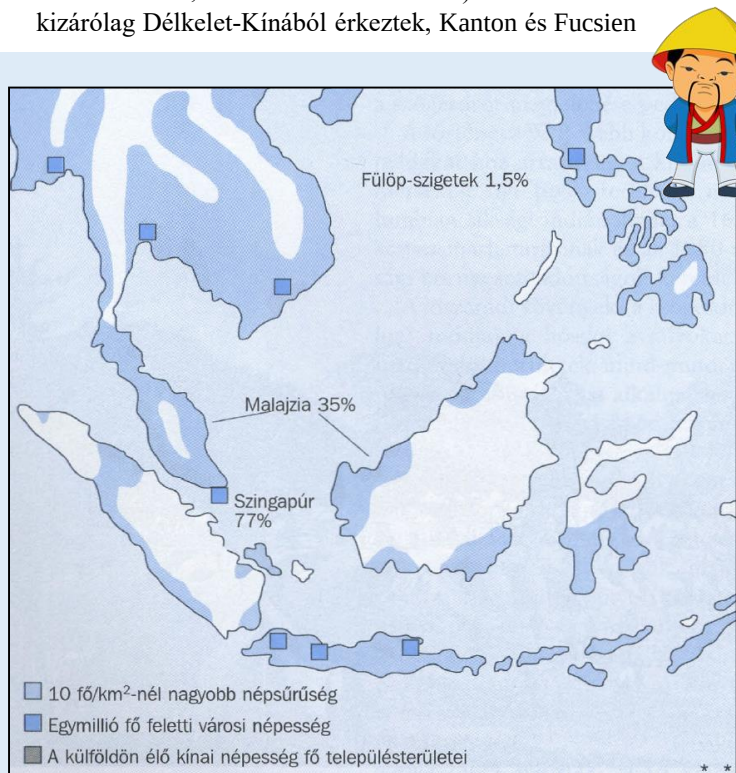
Európa tengeren túli terjeszkedése – *Szárazföldi hódítás*

- A bányászat a **kínai népességmozgásokban** is szerepet játszott. A 19. század végén a *Malajziában feltárt ónbányák* csábították magukhoz a kínai telepeseket.
- Az 19. századi aranylázat a 20. század első évtizedeiben az **olajkutatás** váltotta fel a **Közel-Keleten**. Az ásványtelérek és az olajkutatás továbbra is újabb megtelepedéseket indukálnak, de a főszerepet a nagy népességmozgásoktól egyre inkább a tőkebefektetések vették át (pl. fúróberendezések létesítése).

A kínai diaszpóra

- Az eddigiekben az európai magterületről kiinduló tengerentúli expanziót boncolgattuk. Persze nem Európa volt az egyetlen ilyen centrum. **Kínából szintén jelentős néptömegek vándoroltak el:** ez a jelenség a **kínai diaszpóra**. (A diaszpóra kifejezés eredetileg a zsidó népesség Izraelből való szétszóródását jelentette.) Az idegenbe szakadt kínai kereskedőközösségek első említése a 13. századi Kambodzsza tengermelléki részéről való. Egy másik közösséget 1349-ből jegyeztek fel Tumasikban (a mai Szingapúr). A legtartósabb település feltehetőleg a Malajzia nyugati partján lévő Malakka volt. A "babar" kinaiként emlegetett leszármazottaik a maláj népességgel kötött vegyes házasságok és az egymást váltó portugál, holland és brit gyarmati kormányzatok fennhatósága ellenére is **megőrizték saját kultúrájukat és nyelvüket**. Nanjang (a "Déli Óceán", a mai Délkelet-Ázsia) bevándorlói szinte mind kizárólag Délkelet-Kínából érkeztek, Kanton és Fucsien

tartományokból. A kifelé irányuló migráció a következő négy fő tényezőre volt vezethető vissza: 1. erősödő népességnövekedés; 2. a délkeleti és a legitím északi kormányzat növekvő eltávolodása egymástól; 3. a kínai határ dél felé történő kitolásának sikertelensége, és 4. a jól felszerelt tengeri flotta és Délkelet-Ázsia alapos földrajzi ismerete. A két említett kínai tartományban számos különféle nyelvjárás élt egymás mellett, és az elvándorlók legszívesebben azokat a vidékeket célozták meg, ahol a már korábban megtelepedettekkel szót értettek. A hakka népcsoport Borneóban jelent meg nagy létszámban, a hokkien nyelvet beszélők pedig Jáva szigetére és a Maláj-félszigetre költöztek. Kivételként említhetők azonban a kantoni nyelvet beszélő kereskedők, akik mindenütt felbukkantak, ahol megfelelő kereskedelmi lehetőség kínálkozott. **Ahogy az európai kivándorlás esetében, úgy a terjeszkedés is sokféle formát öltött az idők során.** A leggazdagabb kínaiak közül sokan kereskedőhajósok, vállalkozók és kereskedelemközvetítők voltak, de a 17. századtól megszorodott a bányászatban és az ültetvényeken munkát vállaló kínai bevándorlók száma is. A térképről leolvasható, hogy a délkeletázsiai országokban hol koncentrálódik a kínai népesség. A térkép a tengerentúli kínai népesség fő településterületeit és a jelenlegi népességen belüli részarányukat ábrázolja. Az összehasonlítható demográfiai adatot szolgáltatató öt országban összesen kb. 12 millió kínai nemzetiségű ember élhet, akik a vizsgált országok össznépességének 6%-át alkotják. Mindazonáltal ez a részarány széles skálán mozog az egyes államok tekintetében: míg Szingapúr népességének háromnegyedét teszik ki a kinaiak, ez az arány a Fülöp-szigetek esetében csupán másfél százalék. Az utóbbi államban bonyolult meghatározni, ki is számít igazán kínainak, mert a kínai etnikum nagy része már beolvadt az alapnépességbe, felvette a keresztény vallást, és filippínó nyelvet beszél. A külföldön letelepedett kinaiak sikerességét jól érzékeltetik az általuk előállított bruttó nemzeti termékre (GNP) vonatkozó becslések. Noha a külföldön élő kinaiak összlétszáma feltehetőleg nem haladja meg az 50 millió főt, az általuk megtermelt GNP becsült értéke az 1,2 milliárd lakossal rendelkező Kína teljes GNP-jének kétharmadát teszi ki. A kínai diaszpóra tárgykörében hasznos olvasmány Rupert Hodder *A Csendes-óceán nyugati partszegélye (The West Pacific Rim)*, című könyve, Bellhaven Press, London, 1992, a téma részletes kifejtésével pedig J. Cushman és Wang Gungwu *A délkelet-ázsiai kinaiak megváltozó identitása (Changing Identities of the Southeast Asian Chinese)* című könyvében találkozhatunk (Hong Kong, 1988, University Press).

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Politikai kivonulás*

Táblázat: A korábbi európai fennhatóság alatt álló területek dekolonizációja

Földrész	Spanyolország	Portugália	Franciaország	Anglia	Hollandia
Észak-Amerika	Mexikó (1821)	–	Haiti (1804)	Egyesült Államok (1776)	–
Dél-Amerika	Chile (1810)	Brazília (1822)	–	Guyana (1966)	Suriname
Afrika	Nyugat-Szahara (1975)	Angola (1975)	Mali (1960)	Kenya (1961)	(1975)
Ázsia	Fülöp-szigetek (1898)	Timor (1976)	Vietnam (1954)	India (1947)	Indonézia (1949)
Óceánia	–	–	Új-Kaledónia (1980)	Fidzsi (1970)	–

Minden ország esetében egy gyarmati példát említünk a függetlenné válás időpontjával együtt.

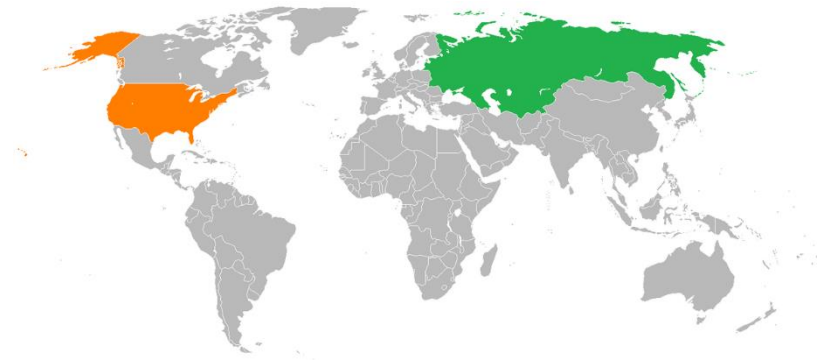
Néhány európai hatalmat (pl. Dánia, Olaszország, Németország) nem szerepeltettünk.

- A **politikai kivonulás** már a 19. század közepén megindult a latin-amerikai ***függetlenségi mozgalmakkal***. A korábbi közép- és dél-amerikai spanyol gyarmatok 1810 és 1825 között szakadtak el az anyaországtól. Brazília 1822-ben vált függetlenné Portugáliától.
- A táblázatból látható, hogy a 20. század második felére már a többi európai állam (Nagy-Britannia, Franciaország, Hollandia) is majdnem teljesen feladta afrikai és ázsiai gyarmatait.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Politikai kivonulás*

- A **politikai visszahúzódással együtt járó gazdasági konszolidáció** voltaképpen az első világháborúval indult meg, és minden jel szerint napjainkban is folytatódik.
- Mindez a **gazdasági hatalomnak** az eredeti európai magterületről az **Egyesült Államokra és a Szovjetunióra történő áthelyeződésével** volt jellemezhető.
- A korábbi európai fennhatóság visszavonása Afrika és Ázsia legnagyobb részét illetően a ***brit, a francia és a holland tengerentúli birodalmak tényleges végét jelentette.***
- Folytatódott a **népesség elvándorlása Európából** a tengerentúli mérsékelt övi országokba: az Egyesült Államokba, Ausztráliába, Argentínába, amit a feketék Európába áramlása sem ellensúlyozott.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Politikai kivonulás*

- A **csökkenő politikai hatalom** ellenére az **európai tőke, kultúra** és a közlekedési eszközök **Afrika**, illetve **Délkelet- és Dél-Ázsia** legnagyobb részén **továbbra is jelen voltak**.
- **Latin-Amerika** esetében **Európa gazdasági szerepét fokozódó mértékben vette át az Egyesült Államok**.
- **Japán** elsőrangú ipari és kereskedelmi hatalommá való felemelkedésével és **Kína** növekvő szerepével a területi expanzió új hullámokat vetett, az újonnan formálódó kelet-ázsiai magterületek felől kiindulva.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Politikai kivonulás*

- Az európai tengerentúli birodalmak felbomlása egymásra halmozódó **politikai problémákat** vont maga után.
- Vegyünk egy egyszerű példát Délkelet-Ázsiából:
 - **Indokína** a katolikus egyház 1650 utáni missziós tevékenysége óta **francia befolyás alatt állt**. A 19. század közepén a terület déli, majd később az északi része is Franciaország tengerentúli gyarmatbirodalmának részévé vált. A második világháború végén kommunista köztársaság alakult itt meg, amely 1945-ben függetlennek nyilvánította magát Franciaországtól. A Franciaországgal kialakult konfliktus végül 1954-ben zárult le, amikor Dél-Vietnam különálló állammá vált (a 17. szélességi körtől délre).

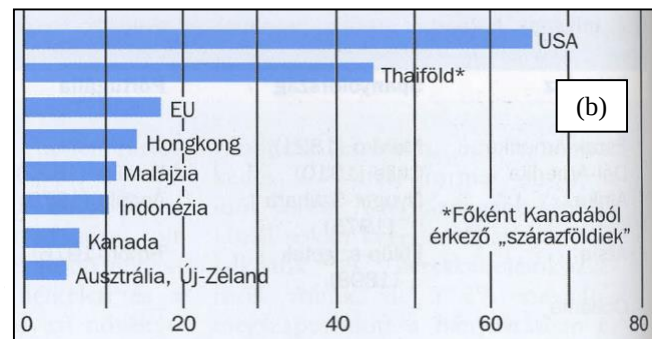
- Észak és Dél konfliktusa a francia kivonulás okozta légüres térbe **vonzotta az Egyesült Államokat**. Az egyre mélyebb beavatkozás az évekig tartó háborúskodás után az amerikai erők kivonásával zárult 1975 elején, valamint egész Dél-Vietnam Észak általi elfoglalásával.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Politikai kivonulás*

Ábra: Kényszervándorlások: a vietnami "csónakosok"

Az 1975-ben kezdődött és a 80-as évek elejéig tartó, Vietnamból meginduló több mint háromezrezer tengeri menekült áradata a gyarmatbirodalmak felbomlása utóhatásainak egyik leglátványosabb példája. (a) A legfontosabb menekülttáborok Délkelet-Ázsiában. (b) Az indokínai menekültek tartós letelepedésének elsőszámú helyszínei. (c) A Tengeri Rendőrség által 1989-ben hongkongi felségvizeken elfogott/feltartóztatott vietnami "csónakosok".

Forrás: (a), (b) Az ENSZ Menekültügyi Főbiztos-ságától származó adatok, (c) © MAGNUM/P. J. Griffiths

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Politikai kivonulás*

- Saigon, Dél-Vietnam fővárosának eleste 1975 áprilisában a Földünkön valaha lezajlott egyik leglátványosabb és letragikusabb **kényszervándorlást** indította el.
- A **kommunista rezsim** alatt jövőjét féltve csaknem harmadmillió ember kísérelte meg **elhagyni Vietnামot tengeri úton**. Pontosan nem tudni, hogy a szerencsétlen utasok közül mennyi élte túl a tengeri viszontagságokat, de a francia források 30-60% közöttire becsülik arányukat.
- A kicsiny, egyszerű és túlzsúfolt bárkák számára csekély volt a megmenekülés esélye a tengeri viharok közepette. A tragédiát csak fokozta a gyermekek nagy aránya az utasok között, valamint a szomszédos országok, különösen Thaiföld és Malajzia tehetetlensége, amelyek nem tudtak megbirkózni a hatalmas számú, földet áhító menekülttel.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Politikai kivonulás*

- A menekülők áradata a '70-es évek végén is folytatódott, a menekülthullám 1979 első felében tetőzött.
- Az **Egyesült Államok élen járt az indokínai menekültek befogadása terén** (ld. előző (b) ábrát), de így is a túlélő "csónakosoknak" talán a fele még mindig ideiglenes táborokban tengődik Ázsia különböző országaiban.
- *A helyi gazdasági életbe való asszimiláció nehézségei miatt a népesség túlszűfolt, az alapvető egészségügyi követelményeknek sem megfelelő körülmények között sínylődik*, kitéve a malária, a tuberkulózis, és a parazitafertőzések veszélyeinek.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Politikai kivonulás*

- Vietnam csónakra szállt népének esete csak egy, közelmúltból származó példa azokra a **demográfiai átrendeződésekre**, amelyek **végigkísérték Európa gyarmati kivonulását**.
- A '80-as évek elejére vonatkozó becslések szerint **világszerte több mint 14 millió menekült kényszerült otthona elhagyására**, és az esetek egy része, talán a fele közvetlenül is **összefüggésbe hozható az egykori gyarmatok elszakadásával**.
- Az 1982-es libanoni (szintén egykori francia gyarmat) konfliktus közvetlenül a britek második világháborút követő Palesztinából történő kivonulására, valamint az Izrael állam megalakulását övező problémák sorára, illetve az azt követő **izraeli-arab konfliktusra** vezethető vissza.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Földrajzi örökség*

- Az európai expanzió bár látványos, ám semmiképpen sem egyedülálló példája a **kulturális terjeszkedésnek**. *De melyek voltak az európai expanzió 500 évének fő következményei?*
- A Föld társadalmának területi szerveződése szempontjából óriási volt a hatása. Vegyük csak azt, hogy az **expanzió** magában foglalta mintegy **95 millió ember kontinensek közti vándorlását**. Ennek több mint kétharmadát azok az **európaiak** adták, akik más mérsékelt övi területekre (legtöbben az Egyesült Államokba) vándoroltak.
- További 20%-ot tettek ki azok az **afrikaiak**, akiket szülőföldjükről hurcoltak el erőszakkal, elsősorban Amerika trópusi és szubtrópusi vidékeire. A fennmaradó több mint 10%-ot az **ázsiaiak** adták.
- Az ázsiai népességmozgalmak rendszere jóval szerteágazóbb, hiszen tekintélyes méretű és egyre gyarapodó ázsiai népesség található Afrika és a csendesóceáni szigetvilág egy részén, valamint a Karib-térségben is.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Földrajzi örökség*

- A népességben végbement változásokkal párhuzamosan megfigyelhető a világ ***különböző gabonafajtáinak tömeges kicserélődése és keveredése.***
- Az következő táblázat felsorolja a jelenleg termesztett legjelentősebb élelmi-szer- és haszonnövényeket, valamint azok valószínűsíthető származási helyét.
- A mezőgazdaság megjelenése az emberi történelem oly korai fázisában történt, hogy csak feltevésekkel élhetünk eredetének pontos helyszínére nézve. Az viszont egyértelmű, hogy ***az európai terjeszkedés 500 éve teljesen felborította a gabonák prekolumbián megoszlását a Földön.***
- Az amerikai eredetű burgonya és paradicsom például Európában is általánosan termesztett növény lett, míg számos óvilági haszonnövény, mint például a kávé vagy a búza az amerikai kontinens elsőrangú terményévé vált. Ha ma bepillantunk bármely konyhakertbe, ott a növények feltehetőleg gazdagabb és változatosabb összetételét vehetjük szemügyre, mint amit a prekolumbián korban kontinensünk „korlátoi közé szorított” elődeink termeszthettek.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Földrajzi örökség*

Táblázat: A 60 legfontosabb termesztett növény és feltehető származási helyük

Félteke	Földrész	Térség	Termesztett növények (I–IX osztály ^b) és származási régiójuk (amennyiben ismert)
Óvilág	Ázsia	Kelet-Ázsia	VIII Zöldségfélék: rebarbara (Kína), szójabab (Kína)
			IX Gyümölcsfélék: őszibarack (Kína)
		Dél-Ázsia	VIII Zöldségfélék: uborka (India)
			IX Gyümölcsfélék: datolyapálma (Ny-India), dinnye
		Délkelet-Ázsia	I Ital-, gyógy- és fűszernövények: teafélék
			III Gumós növények: tárógyökér (Új-Guinea)
			IV Gabonafélék: rizs
			V Cukornövények: cukornád (Új-Guinea)
			VI Rost- és olajnövények: lóbab
			VIII Zöldségfélék: lóbab
		Délnyugat-Ázsia	IX Gyümölcsfélék: banán (Malajzia), citrusfélék, kókuszdió, mangó, görögdinnye
			I Ital-, gyógy- és fűszernövények: kerti mák
			IV Gabonafélék: árpa, zab, rozs, búza
			VII Takarmánynövények: lucerna
			VIII Zöldségfélék: sárgarépa, borsó
			IX Gyümölcsfélék: füge, szőlő (Turkesztán), birsalma
	Európa	Mediterránum / Földközi-tenger medencéje	VI Rost- és olajnövények: len
			VIII Zöldségfélék: cékla, káposzta
		Délkelet-Európa	VI Rost- és olajnövények: perje
	Afrika	Kelet-Afrika	IX Gyümölcsfélék: alma (Kaukázus), körte (Kaukázus), szilva
			I Ital-, gyógy- és fűszernövények: kávé
			IV Gabonafélék: cirok
			VI Rost- és olajnövények: tehénborsó
			VIII Zöldségfélék: lóbab
			IX Gyümölcsfélék: dinnye
Újvilág	Amerika	Észak-Amerika	VI Rost- és olajnövények: napraforgó
			VIII Zöldségfélék: tök
		Közép-Amerika	II Dísznövények: dália, körömvirág
			III Gumós növények: manioka, batáta
			IV Gabonafélék: amaránt, kukorica
			VIII Zöldségfélék: veteménybab, vajbab, pirospaprika, díszbab, tökfélék
		Dél-Amerika	IX Gyümölcsfélék: avokádó, papaya, eper
			I Ital-, gyógy- és fűszernövények: kakaó (Orinoco-medence), kinafa (Andok), dohány (La Plata)
			II Dísznövények: bougainvillea (Kelet-Brazília)
			III Gumós növények: manioka (trópusok), burgonya (Andok)
			VI Rost- és olajnövények: gyapot (Ecuador), földimogyoró (Délkelet-Amerika)
			VIII Zöldségfélék: tök/lopótök, limabab (trópusok), pirospaprika (trópusok), paradicsom (Andok-vidék)
			IX Gyümölcsök: papaya, ananász (Délkelet-Amerika), szamóca

■ Az emberiség sok száz növényfajt termeszt. A fenti, igen szűkre szabott lista a **termesztett növények** néhány fajtájáról és azok valószínűsíthető **származási helyéről** kíván keresztmetszetet nyújtani. A termesztett növényeket igen nehézkes botanikailag osztályozni a nagymérvű hibridizáció és amiatt, hogy közülük csak néhány faj származását, őst sikerült teljes mértékben felderíteni. A forrásterületek megadott helyszínére a legtöbb esetben ezért - a cáfolhatatlan bizonyítékok hiányában - inkább csak mint érvekkel alátámasztott feltevésekre kell tekinteni.

■ A kilenc terménycsoport a következő:

- I. Ital-, gyógy- és fűszernövények,
- II. Dísznövények,
- III. Gumós növények,
- IV. Gabonafélék,
- V. Cukornövények,
- VI. Rost- és olaj növények,
- VII. Takarmánynövények,
- VIII. Zöldségfélék,
- IX. Gyümölcsfélék.

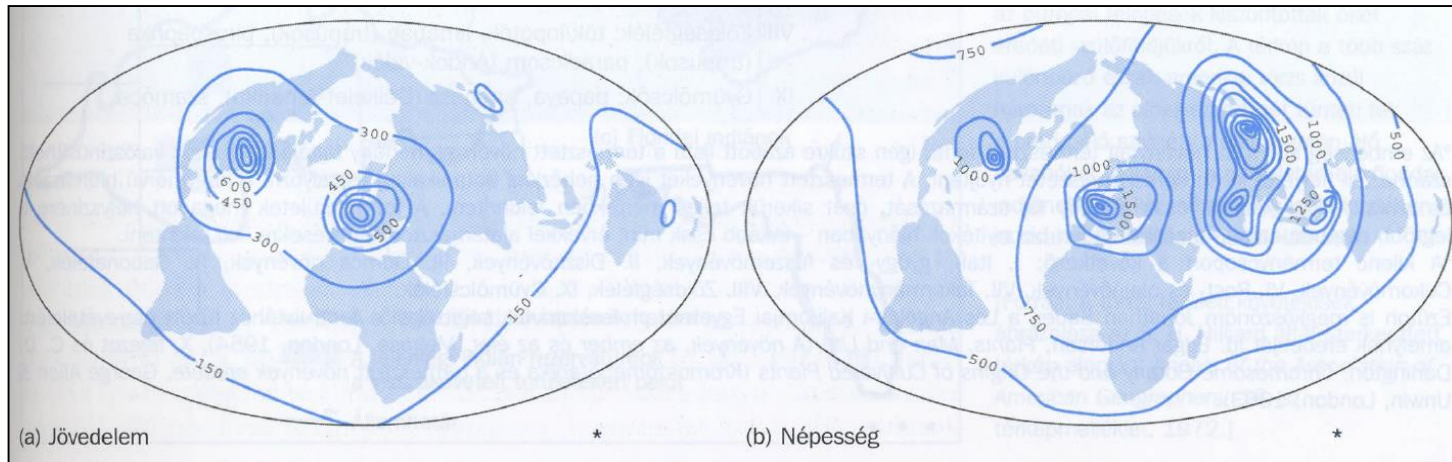
Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Földrajzi örökség*

- A népesség és a termesztett növények kicserélődésével együtt *a gazdaság, a vagyon alapvető átrendeződése is tetten érhető*. Az ábra leegyszerűsítve mutatja be napjaink jövedelem- és népességmegoszlásának térképre vetített összehasonlítását.

Ábra: Az európai térbeli szerveződés öröksége

A lent látható generalizált térképek a jövedelmek és a népesség eloszlását mutatják be a Földön a XX. század közepén.

Forrás: (a) W. Warntz: *Macrogeography and Income Fronts*. Regional Science Research Institute, Philadelphia, 1965, 19., 24. ábra, 92., 111. p.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Európa tengeren túli terjeszkedése – *Földrajzi örökség*

- A kettős pólusú észak-atlanti centrum jól szimbolizálja a Föld erőforrásai kiaknázásának megszervezése terén a **pénzügyi hatalom szélsőséges koncentrálódását** az olyan intézményeknél, mint a **Wall Street**, a **londoni City**, a **párizsi börze** vagy a **zürichi bankok**.
- Ez a dominancia persze mára meghaladta pályája csúcspontját, köszönhetően a független orosz hatalmi pólus és a feltörekvő közel-keleti, japán – sőt, később a kínai – új pénzügyi hatalmi központok megjelenésének.
- Mindazonáltal a meglévő hatalmi pozíciók alapjaiban nem változnak, és elmondható, hogy a Föld népessége, illetve **a jövedelmek jelenlegi megoszlása terén tapasztalható egyenlőtlenség** részben a Földön kialakult – elsőként Nyugat-Európában, majd az összetett és kitágult észak-atlanti magterületen kicsúcsosodó – **urbanizációs rendszernek a világ többi része felett elnyert "felsőbbrendűség" a következménye.**

Az ember származása és elterjedése a Földön

Amerika Kolumbusz után – *A prekolumbián rendszer*

- Az európai betelepülőket Észak-Amerikában korántsem lakatlan földek fogadták. A Rio Grandétól északra húzódó területen **i.sz. 1.500** táján ***több mint egymillió amerikai indián élt.***

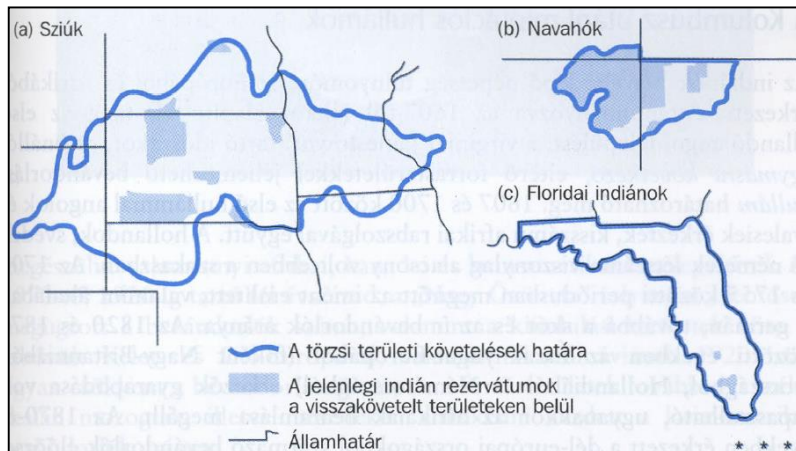
- Az indiánok **Kelet-Ázsiából** érkeztek az **alaszakai földszoroson keresztül** a **késő glaciális korszakban**, és fokozatosan terjeszkedtek dél felé. Az első európai megjelenés idejére a bennszülött amerikai népesség ***önálló, saját nyelvvel és népszokásokkal rendelkező***, igen nagy változatosságot felmutató ***kulturális csoportokra*** bomlott.
- **Öt nagy területi csoportot** különíthetünk el: ***a keleti erdőkben élő, a síksági, az északnyugati parti, a kaliforniai intermontán és a délnyugati csoportot.*** Mindegyik csoportot ***eltérő gazdálkodási és vadászati módszerek, letelepülési típus, nyelv és szerveződési struktúra*** jellemezte.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Amerika Kolumbusz után – *A prekolumbián rendszer*

Ábra: Az amerikai indián népek kultúrterülete

A prekolumbián Amerika kultúrrégióit részleteiben nem ismerjük. Számos indián törzs *vándorló életmódot* folytatott, ráadásul az európai telepesek kiszorították őket eredeti szülőföldjükről. A térkép a több száz különböző észak-amerikai törzs közül háromnak az elhelyezkedését tünteti fel: a prérin élő sziúké, a délnyugaton élő navahókét, valamint a délkeleten élő floridai indiánokét. A kis méretarány következtében itt csak a fő szállásterületek láthatók.

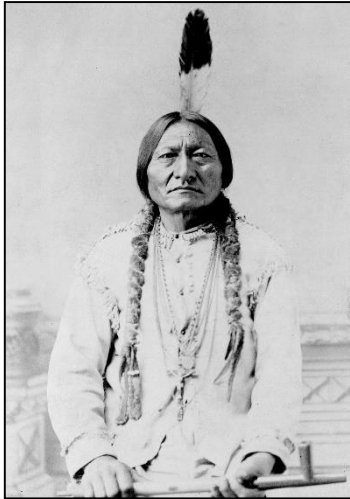

Forrás: A törzsi területi követelések ábrázolása az S. H. Hilliard által szerkesztett térkép alapján: *Annals of the Association of American Geographers*, 16. sz. térkép-melléklet, 1972.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Amerika Kolumbusz után – *A prekolumbián rendszer*

- A sziúk a *síksági indiánok* kulturális csoportjához tartoztak. Eredetileg a *Mississippi völgyében húzódó erdőkben gazdálkodtak és vadásztak*, de a törzsi területeknek a keleti partok európai megszállása következtében meginduló, általános átrendeződésével párhuzamosan ők is *kénytelenek voltak nyugatabbra húzódni a prérire*. A Mexikó felől északra benyomuló spanyolok által behozott *lovak* ezen felül lehetővé tették a sokkal mozgékonyabb, vadászaton alapuló életmód kialakítását.

- A navahók a délnyugati kulturális csoport része volt. Az eredetileg *nomád vadász nép* – csakúgy, mint északi szomszédaik, a puebló indiánok (a spanyol *pueblo* szó jelentése: falu), vagy az Arizonában és az Új-Mexikóban élő indiánok – később áttért a letelepült életmódra és átvette a *gabona-termesztést* és a *gyapotszövést*.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Amerika Kolumbusz után – *A prekolumbián rendszer*

- **A spanyolok által behozott lovak és a juhok** a **navahók** **gazdálkodási rendszerét is átalakították**, kultúrájukban előtérbe került a legeltetés és a gyapjúfeldolgozás.
- **Floridai indiánok** a **keleti erdőségek** csoportjának részét alkották. Ezen a területen a törzsi megoszlásról kevesebb emlék maradt fenn, de feltehetőleg ezekhez a törzsekhez tartoztak a szeminolák, valamint a creek indiánok is. Az e területen élő nép a **vadászat és a halászat** mellett megélhetését a következő növények termesztésére alapozta: **kukorica, bab, tök és dohány**. Összetett szerkezetű, **állandó településeik** voltak, házaikat rendszerint egy központi udvar köré építették.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Amerika Kolumbusz után – *A prekolumbián rendszer*

- **Slobodkin-féle modell** megismerésével láthatjuk, hogy **milyen eredményei lehetnek két, azonos erőforrásokért vetélkedő népcsoport rivalizálásának.**
- Az **európai betelepülők** rendelkezésére álló **fejlett technológia** és magas fokú **szervezettség** birtokában nem meglepő, hogy az **észak-amerikai földekért folytatott verseny** végeredményeként a jövevények **kiszorították az indiánokat.**
- A fehéreknek emellett pusztító szövetségesek is akadtak az **új betegségek** (kanyaró, himlő, tuberkulózis és influenza) képében, amelyek az indiánok ezreit küldték a másvilágra.
- Az indiánok kultúrájától korábban idegen, **új elemek (pl. a szeszes italok)** hasonlóan romboló hatásúak voltak.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Amerika Kolumbusz után – *A prekolumbián rendszer*

- Az erdőirtás, a füves legelők bekerítése és az állatvilág megtizedelése *felborította azt az ökológiai egyensúlyt*, amelynek közepette az indián kultúra kibontakozott.
- Még ha az indián népesség száma lassan meg is közelíti a négy évszázaddal ezelőtti, és néhány törzs rezervátuma hatalmas térségeket zár is magába, a kontinens legnagyobb részének prekolumbián jellege örökre elenyészett.

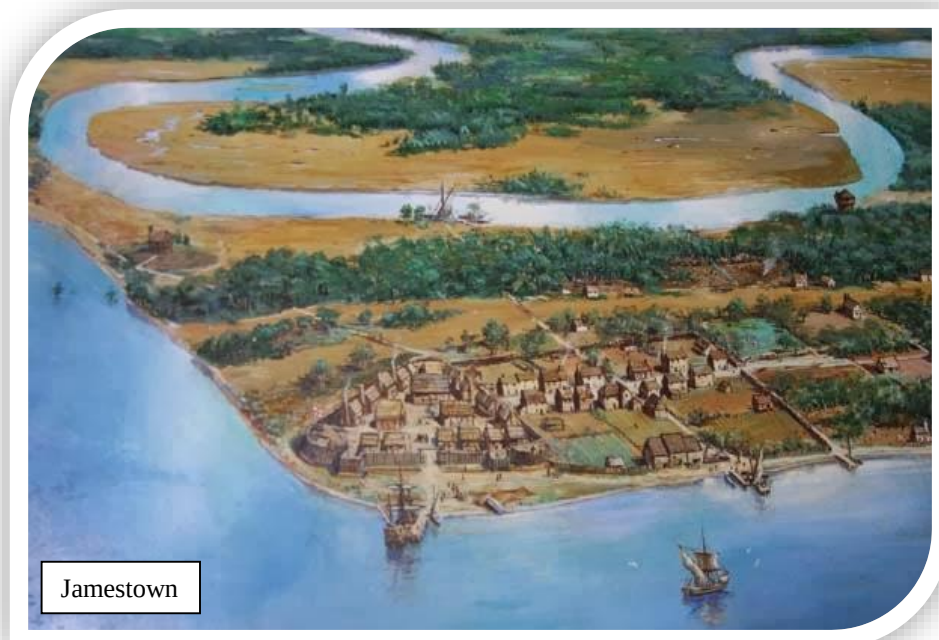
- A becslések szerint az 50 és 100 ezer közötti lélekszámú navahók és a sziúk a két legnépesebb fennmaradt törzs; a floridai indiánok ma már mindössze néhány ezren élnek.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Amerika Kolumbusz után – *A Kolumbusz utáni migrációs hullámok*

- Az **indiánok helyébe lépő népesség** túlnyomórészt *Európából* és *Afrikából* érkezett.
- Áttanulmányozva az 1607-től (ekkor alapították meg az első állandó angol települést, a virginiai Jamestown-t) tartó időszakot, **öt önálló, egymást követő, eltérő forrásterületekkel** jellemezhető *bevándorlási hullám* határozható meg.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Amerika Kolumbusz után – *A Kolumbusz utáni migrációs hullámok*

- I. **1607 és 1700 között** az első hullámmal **angolok és walesiek** érkeztek, kisszámú **afrikai rabszolgával** együtt. A **hollandok, svédek és németek** létszáma **viszonylag alacsony volt** ebben a szakaszban.
- II. **Az 1700 és 1755 közötti periódusban** megnőtt az imént említett, valamint általában a **germán**, továbbá a **skót és az ír bevándorlók** aránya.
- III. **Az 1820 és 1870 közötti években** az **Északnyugat-Európából** (főként Nagy-Britanniából, Írországból, Hollandiából és Németországból) érkezők gyarapodása volt tapasztalható, ugyanakkor **az afrikaiak beáramlása megállt**. Az 1870-es években érkezett a **dél-európai országokból származó bevándorlók előőrse**, kiegészülve valamennyi **afrikai, kanadai és latin-amerikai** betelepülővel.
- IV. **Az 1870-től 1920-ig tartó fél évszázad**, a **"Nagy Özönvíz"** folyamán jelentősen megugrott a bevándorlók száma, valamint a kiindulási területek köre is kibővült **Kelet- és Dél-Európával**, valamint **Skandináviával**.
- V. **1920 után** ugyan **csökkent a bevándorlási ütem**, de a forrásterületek továbbra is széles skálán mozogtak, illetve meredeken emelkedni kezdett a **latin-amerikai bevándorlók** aránya.

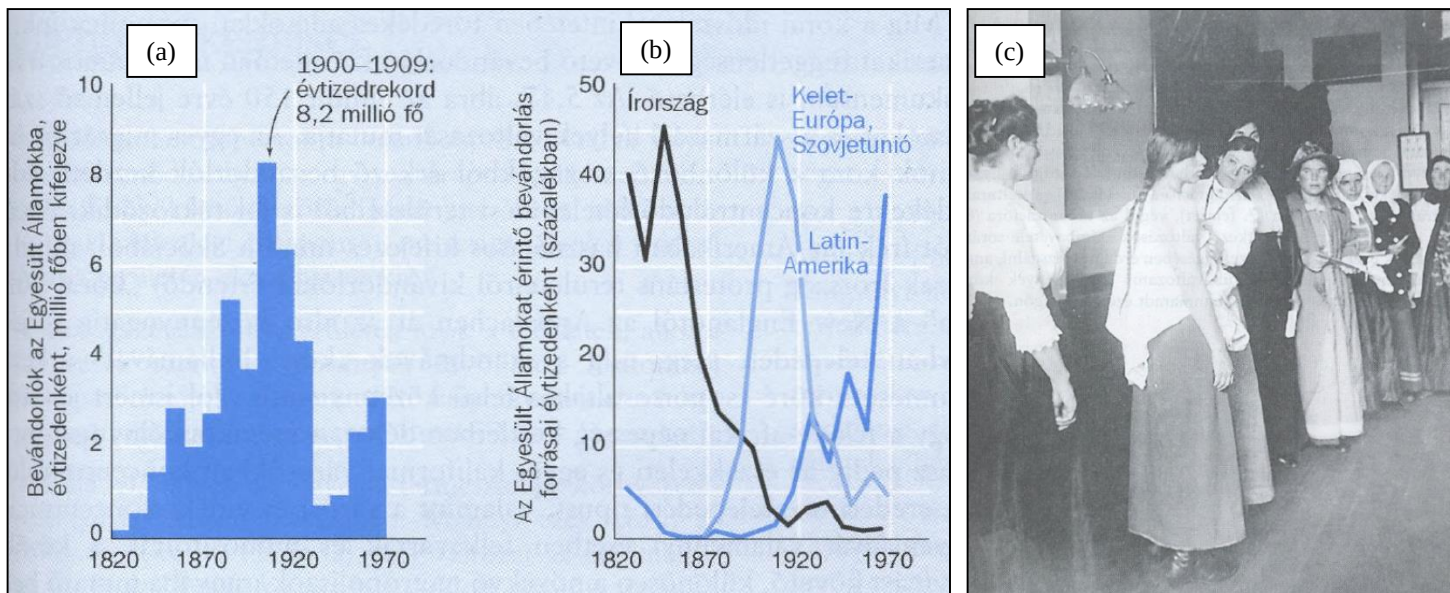

Az ember származása és elterjedése a Földön

Amerika Kolumbusz után – *A Kolumbusz utáni migrációs hullámok*

Ábra: A bevándorlási hullámok sorozata

(a) Az Egyesült Államok területére érkező bevándorlók összlétszáma egy 150 éves periódus alatt. (b) A bevándorlási hullámok összetételének változásai. A görbék a 19. század közepére, a 20. század elejére és végére jellemző különböző forrásterületeket jelölik. Megjegyezzük, hogy a grafikon az egyes forrásterületekről érkező bevándorlók arányát, és nem abszolút számát ábrázolja. (c) Ápolónők vizsgálják a bevándorlókat a New York-i Ellis-szigeten (1910 körül).

Forrás: (c) Peter Newark's
American Pictures

Az ember származása és elterjedése a Földön

Amerika Kolumbusz után – *A Kolumbusz utáni migrációs hullámok*

- Míg a korai időszak tekintetében töredékes adatokkal számolhatunk, *az amerikai függetlenséget követő bevándorlásokat illetően már számos írásos dokumentum is elérhető.*
- Az egyes migrációs hullámok kora a különböző országokból érkező bevándorlók kezdeti, adott vidékekre koncentrálódó letelepülési területeiből is jól tükröződik.

- Az ún. **skót írek** (az Amerikában használatos kifejezés mind a Skóciából, mind az Észak-Írország protestáns területeiről kivándorlókra értendő) "korai hulláma" a *New England-től az Appalachen át az alsó középnyugatig terjedő sávban* telepedett meg, míg a **skandinávok** "kései hullámával" érkezők **Minnesota** köré csoportosultak a *felső középnyugatig.*

Az ember származása és elterjedése a Földön

Amerika Kolumbusz után – *A Kolumbusz utáni migrációs hullámok*

- Jól ismert jelenség, hogy a **fekete-afrikai népesség** kezdetben **délen**, a **mexikói délnyugaton**, az **olasz** pedig az **északkeleti és egyes kaliforniai városokban** koncentrálódott.
- Az eredeti megtelepedési típust, valamint a városi és vidéki koncentrációk egyensúlyát valamennyi esetben felkavarták és módosították a későbbi egymást követő, különösen a növekvő *metropoliszok irányába mutató belső migrációk*.

Az ember származása és elterjedése a Földön

Amerika Kolumbusz után – *A Kolumbusz utáni migrációs hullámok*

- Sort kerítünk azon **területi szerveződések** vizsgálatára, amelyek a **bevándorlási és letelepedési hullámok**, illetőleg az azt követő **népességnövekedés következtében** jöttek létre.
- A kialakult kép (New England, Midland, Dél, Középnnyugat, Nyugat) leginkább egy tarka szőttesre emlékeztet, amely egyaránt mély nyomot hagyott Amerika mai tájképén és kultúráján.
- *De vajon meddig maradhat fenn ez a kulturális megosztottság?*
- Az urbanizáció, a tömegkommunikáció, a szinte határtalan társadalmi és földrajzi mobilitás mind a **területi különbségek csökkentésének irányába hatnak**.

KULTURÁLIS SOKSZÍNŰSÉG

A kultúra mint
regionális mutató

Kulturális sokszínűség

A kultúra mint regionális mutató

- Az előadások során gyakran felbukkan majd a **”kulturális”** szó.

De mit is értenek a geográfusok ez alatt?

- Minthogy *a kultúra jelentése rendkívül összetett*, először néhány negatív megközelítéssel kezdjük, majd a szó valódi értelmét definiáljuk.

Kulturális sokszínűség

A kultúra mint regionális mutató – *A kultúra néhány negatív értelmezése*

- Kezdjük annak meghatározásával, **mit nem jelent a kultúra.**
- Először is, **nem jelenti pusztán a művészetek iránti érdeklődést.** Bár a „kulturális tevékenységek” kifejezést gyakran alkalmazzák **zenei, irodalmi vagy képzőművészeti munkákra, ez a "kultúra" szó roppant korlátozott értelmezése.**

- Jóllehet, ezek a tevékenységek is rendelkezhetnek sajátos területi megoszlással és igazodhatnak bizonyos kulturális határokhoz (pl. a duda különféle formájának használata a zenében útmutatást adhat a kelta eredetű népek földrajzi elterjedéséhez), a "kultúra" ilyen formában való értelmezése túlságosan korlátozott a mi szempontunkból.

Kulturális sokszínűség

A kultúra mint regionális mutató – *A kultúra néhány negatív értelmezése*

- Másodszor, **a kultúra nem egyenlő a fajtaival**. A **fajta** az antropológia által használt fogalom, amely ***ugyanannak a fajnak a másodlagos jegyeiken alapuló különbségeit hivatott leírni***. Az emberiség egyetlen fajhoz tartozik (*homo sapiens*), azonos kromoszómaszámmal (46) és a termékeny kereszteződés lehetőségével a sok milliárd földlakó között.
- Mindezek mellett, bizonyos biológiai jegyek alapján ***az embereket jól megkülönböztethető alcsoportokra oszthatjuk***. Ezek a különbségek változhatnak
 - ✓ (a) ***külső megjelenéstől*** (pl. bőrszín, koponya alakja, haj- és szemszín),
 - ✓ a (b) ***belső fiziológiai adottságokig*** (pl. vércsoportok).
- A vércsoport e tekintetben az emberiségen belül nagyon régen kialakult eltérésekre utalhat.
 - Így például a Franciaország délnyugati és Spanyolország északi részén élő ***baszk nép*** tagjai körében az európai átlagnál jóval magasabb az ***Rh-negatív vércsoporttal rendelkezők aránya***. Az is megfigyelhető, hogy a negatív Rh-jelleg kifejezetten az európai népekre jellemző, az ázsiai és afrikai népek, valamint az amerikai indiánok körében rendkívül ritka.

Kulturális sokszínűség

A kultúra mint regionális mutató – *A kultúra néhány negatív értelmezése*

- Az **emberfajták** ilyen **eltérései** szinte biztosra vehetően a *hosszan tartó izolációnak (elkülönülés) köszönhetők*, amelynek során bizonyos genetikai variációk súlya megnőtt a több generáción át tartó, belső kereszteződés folytán.
- Ezt a feltevést megerősíti néhány **genetikailag kódolt betegség földrajzi elterjedése** is. *Bizonyos betegségek igen szűk területre korlátozódnak*: az idegrendszer fokozatos leromlása, a kuru, például eddig csak az Új-Guinea keleti részén élő fore nép körében ismert. Más betegségek ennél jóval szélesebb, de földrajzilag igencsak markáns elterjedéssel rendelkeznek. A sejtfalak betegsége, a sarlóssejtes vérszegénység Afrikának a Szaharától délre eső részén (innen kerül át a fekete népességgel Amerikába) és egy másik széles övezetben, Indiától Indonéziáig terjedt el.
- Hogy vajon a **genetikai sodródás** (a génkészlet véletlenszerű változása) elősegíti-e egy adott népcsoport hosszú távú adaptációját (alkalmazkodását) bizonyos környezeti viszonyokhoz, az máig nem világos.

Kulturális sokszínűség

A kultúra mint regionális mutató – *A kultúra néhány negatív értelmezése*

- Az orvostudomány ugyanakkor kimutatta:
 - ✓ a feketék és fehérek párologtatása jelentősen eltér egymástól,
 - ✓ az eszkimók bőrének hőmérséklete hideg körülmények között magasabb más népekénél,
 - ✓ az ausztrál bennszülöttek anyagcseréje éjszaka lelassul, ami lehetővé teszi számukra az éjszakai hideg elviselését.
- A **genetikai adaptáció** előbb említett példái éles ellentétben állnak az emberiség azon képességével, hogy **technikailag képes alkalmazkodni a szélsőséges környezeti viszonyokhoz**, önvédelmi eszközök hadrendbe állításával, melyek köre a napernyőtől a holdon járt űrhajós védőöltözetéig terjed.

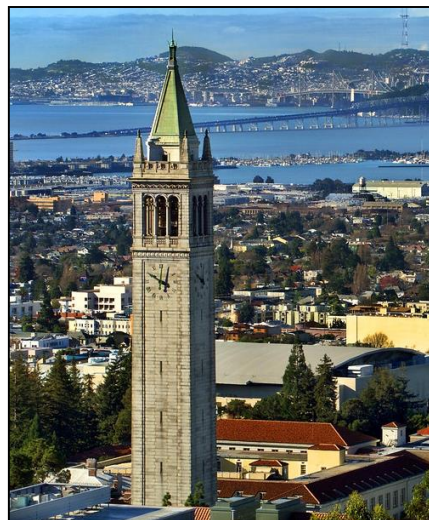

A Berkeley-iskola

Az amerikai kultúrföldrajz fejlődését az 1980-as évekig *Carl Sauer* és a Berkeley Egyetemen működő munkatársai, valamint tanítványaik határozták meg. Maga Sauer 1923-ban költözött Berkeley-be, s két évvel később megjelentette legjelentősebb művét *The Morphology of Landscape* (A táj morfológiája) címmel. Ebben mélyen elvetette a környezeti determinizmust, továbbá módszereket javasolt, amelyeket a kultúrföldrajzosok alkalmazhattak terepmunkájuk során. A következő fél évszázadban, egészen 1975-ben bekövetkezett haláláig Sauer a társadalomföldrajz iskolateremtő egyénisége maradt. Sauer ismertebb doktorandusz hallgatói között találjuk Andrew Clark és William Denevan (Wisconsin), Fred Kniffen (Louisiana), Marvin Mikesell (Chicago), James Parsons (Berkeley), David Sopher (Syracuse), Philip Wagner (Simon Fraser) és Wilbur Zelinsky (Pennsylvania State) geográfusokat. Valamennyien folytatták a mester munkáját és kultúrgeográfusok egy újabb generációját nevelték fel. Mi volt a Berkeley-iskola legfőbb jellemvonása? Wagner és Mikesell meghatározása szerint **a kultúrföldrajz nem más, mint "földrajzi kérdések kulturális szempontú megközelítése"**, ezen túl pedig négy olyan kutatási terület jelölhető ki, amelyek átfogják a Berkeley-iskola egész tevékenységét

1. A kulturális jellemzők diffúziója.

A kultúrföldrajzosok a kultúrantropológusokhoz hasonlóan a kultúrák fejlődésének magyarázatát nem annyira új találmányok megjelenésében, mintsem a kulturális jellemzők térbeli diffúziójában látják. Sauert igencsak érdekelt a különféle növény- és állatfajták elterjedése, míg munkatársai olyan kulturális jellemzők terjedését kutatták, mint a háztípusok, a nevek vagy a különböző újítások.

2. Kulturális körzetek lehatárolása.

Az anyagi és szellemi örökség részletes térképezésével és olyan jellemvonások kiértékelésével, mint az épületek típusa, az eke formája, a tenyésztett állatok köre, az újság-előfizetések, a népesség nyelvi, vallási és etnikai jellemzői, megrajzolhatók a kulturális régiók határai.

3. Kulturális ökológia.

Többször a múltba vetítve kutatták. A hangsúlyelsősorban azon volt, hogy miként befolyásolta a környezetről alkotott felfogást és a környezethasznosítást a kultúra a történelem során.

4. Földrajzi specializáció.

Röviddel Berkeley-be való érkezése után Sauer figyelme Latin-Amerika, azon belül is Közép-Amerika felé fordult, s ez az érdeklődés élete végéig fennmaradt. Bár tanítványainak egy része más földrajzi régiókban kutatott, a Berkeley iskola latin-amerikai kapcsolata a későbbi generációk során is fennmaradt (pl. Parsons Kolumbiában, Denevan Amazóniában kutatott).

Sok, Sauer által felvetett gondolat (pl. történeti rekonstrukció, kultúrterület, diffúzió) ellentétben állt a korszak során a német geográfiában és az amerikai kulturális antropológiában vallott nézetekkel. A Berkeley-iskola képviselői kiterjedt szellemi vitát folytattak olyan neves tudósok nézeteivel, mint Ratzel, Hahn és Kroeber. A Berkeley-iskola tevékenységét kiválóan foglalja össze a J. Duncan a R.J. Johnston (et al.) szerkesztésében megjelent *Dictionary of Human Geography* című munkában.

Carl Sauer

Kulturális sokszínűség

A kultúra mint regionális mutató – *A kultúra néhány pozitív értelmezése*

- A **kultúrföldrajz** a társadalomföldrajz külön ágát képezi.
- A kultúrgeográfusok jelentős erőfeszítéseket tettek a kultúra fogalmának pontos és átfogó meghatározására.
- Az ő szempontjaik alapján a kultúra fogalmát leginkább úgy foglalthatjuk össze, mint **a tanult és tartós emberi viselkedésformák együttese, amellyel eszmék és képzetek örökíthetők át egyik generációról vagy egyik embercsoportról a másokra.**

Kulturális sokszínűség

A kultúra mint regionális mutató – *A kultúra néhány pozitív értelmezése*

- A fenti definíció három eleme is további megvilágítást igényel.
 - 1) Először is **az átöröklés nem biológiai szempontból értendő**. Ugyanaz az újszülött, teljesen **más kulturális jegyekkel fog a későbbiekben rendelkezni, ha kulturálisan eltérő közegben nevelkedik fel**.
 - 2) Másodszor, **a kultúra átadásának rejtett erői a szimbólumok**, amelyek közül **különösen a nyelv játszik kitüntetett szerepet**. (Rejtett erők alatt azt értjük, hogy az egyén spontán módon gyűjti környezetéből az információkat a beszéd és viselkedés terén, különösen gyerekkorban.)
 - 3) Harmadszor, **a kultúra összetett és tartós jelenség**, s e tekintetben alapvetően **eltér a különböző állatfajok tanult viselkedésétől**.

Kulturális sokszínűség

A kultúra mint regionális mutató – *A kultúra néhány pozitív értelmezése*

- Az **emberi kultúrák sokszínűsége és veleszületett komplexitása megdöbbentő.**
- Antropológiai kutatások, köztük olyan tudósok, mint *Claude Levi-Strauss munkássága*, már régen **idejétmúlttá tették** azt az elképzelést, hogy léteznek **"egyszerű" kultúrák**. Még a legapróbb és „legprimitívebb” kulturális csoportok esetén is (mint amilyen egy amazóniai vadásztörzs vagy egy mikronéziai falu), *hihetetlen mennyiségű kulturális információ gyűjthető össze*. A legegyszerűbb társadalomban felnövekvő gyermek is kulturális hatások millióit gyűjti össze élete során, amelyet (igaz, némileg átalakult formában) pontosan átad a következő generációnak.
- Megállapíthatjuk, hogy a kultúra ilyen jellegű átadása
 - ✓ (a) független a formalizált oktatástól (iskolába járásról),
 - ✓ és (b) sohasem tökéletes.
- Tehát ***egy csoport kultúrája minden esetben nagyságrendekkel meghaladja az egyénét.*** A Harvard Egyetem legokosabb professzora vagy egy falu legöregebb lakója még csak nem is reménykedhet abban, hogy egész élete során többre tegyen szert, mint saját kultúrköre genetikai kódjának apró töredéke.

Kulturális sokszínűség

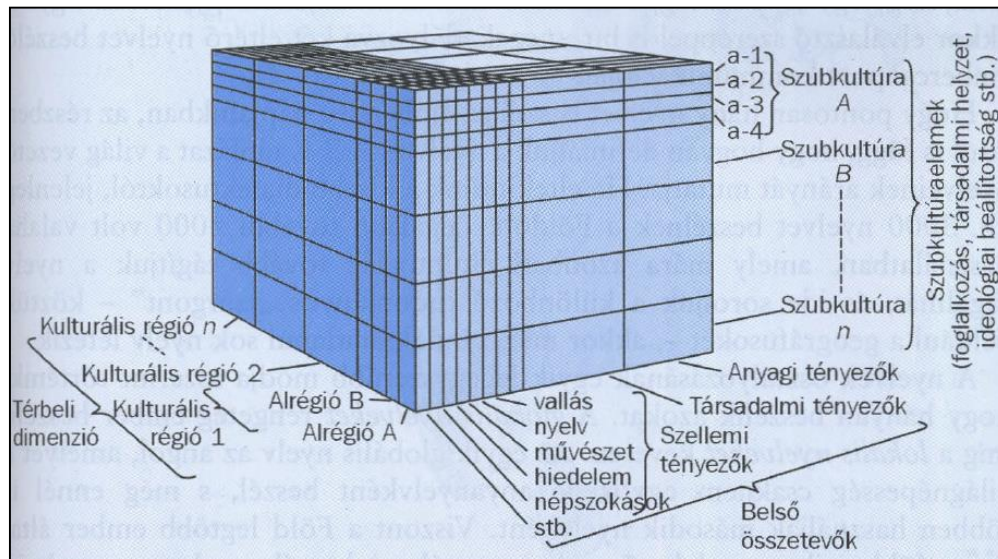
A kultúra mint regionális mutató – A Huxley-modell

- Ha a kultúra ilyen **komplex, mindent átfogó fogalom**, akkor vajon van-e egyáltalán esély arra, hogy kisebb, egyszerűbb darabokra bontsuk, amelyek könnyebben tanulmányozhatók, összehasonlíthatók?
- Tekintsük át röviden egyetlen tudós idevonatkozó javaslatát. A kultúra felosztására vonatkozó egyik legegyszerűbb megoldás **Julian Huxley angol biológustól** származik, aki a kulturális és biológiai evolúciót hasonlította össze.
- A **Huxley-modellnek** három fő komponense van:
 - 1) a szellemi (*mentifacts*),
 - 2) a társadalmi (*sociofacts*)
 - 3) és az anyagi (*artifacts*) tényezők.

Kulturális sokszínűség

A kultúra mint regionális mutató – A Huxley-modell

- A **szellemi tényezők** alkotják a kultúra központi, időtálló részét. Magukba foglalják *a vallást, a nyelvet, a hiedelmeket és népszokásokat, a művészeti hagyományokat és egy sereg hozzájuk hasonló dolgot*. Ezek többnyire **elvont és mentális tényezők**, amelyek az ember azon képességéhez kötődnek, hogy gondolkodik és ötleteket kovácsol, s ezek formálják az eszményeket és valóságképeket, amelyekhez a kultúra más jegyeit viszonyítjuk.

Ábra: A kultúra alkotórészei

Wilbur Zelinsky modelljében a kultúrát egy háromdimenziós kockaként ábrázolta. Ezek szerint vizsgálhatók a **kultúra (a) belső összetevői**, vagy **(b) egy adott régió kulturális jellemzői**, vagy **(c) egy meghatározott csoport, illetve szubkultúra sajátosságai**. Figyeljük meg, ahogy a három megközelítési szempont összekapcsolódik, s hogyan vizsgálható egy kisebb kocka az egészen belül. Így például a teraszos földművelés térbeli elterjedése a kínai kultúra területein, a délkelet-ázsiai kultúrföldrajzi régióin belül.

Kulturális sokszínűség

A kultúra mint regionális mutató – A Huxley-modell

- A **társadalmi tényezők** a kultúrán belül az egyének és a csoportok közötti érintkezést szabják meg. Az egyén szintjén ide sorolható egyebek között *a családszerkezet, a szaporodási szokások, a gyermeknevelés*. A csoport szintjén ugyanakkor felölelik *a politikai és oktatási rendszer egészét*.
- Az **anyagi tényezők** a kultúra materiális megjelenését takarják. Gyakran nevezik *”kulturális áru”*-nak is, amely *egy adott csoport technológiai, anyagi képességeiben rejlik*, s amely *lehetővé teszi a táplálkozási, lakás-, utazási, és egyéb szükségletekkel szembeni alapvető igények kielégítését*. E tekintetben a területhasznosítás és a mezőgazdasági termelés éppúgy a kultúra anyagi tényezői közé tartozik, mint a munkaeszközök vagy egy saját tervezésű ruhadarab.
- Mint minden hasonló terv, a Huxley-modell is csak közelítő képe a valóságnak. A gyakorlatban vannak esetek, ahol a kultúra három eleme szorosan összekapcsolódik, s vannak olyanok is, ahol alkotóelemeire bontható, s ezek külön is vizsgálhatók.

A nyelvek földrajza

Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza

- *Rendelkezik-e a kultúra sajátos térbeli kiterjedéssel?*
- **Hogy megválaszolhassuk ezt a kérdést,** a kultúra egyik legfontosabb elválasztó elemét, ***a nyelvet vesszük alapul.***
- A nyelvi különbségek vizsgálata során azonban mindig szem előtt kell tartanunk, hogy ***a kultúra szellemi, társadalmi és anyagi tényezőinek óriási halmazából csak egy kiragadott és viszonylag egyszerű példával állunk szemben.***
- A vizsgálati szempontjaink általánosak lesznek, s a térbeli tartósságra, elrendeződésre és változásra vonatkoznak.

Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza – *A nyelvek sokfélesége*

- **A nyelv az emberi kultúrák legfontosabb összekötő kapcsa**, amely lehetővé teszi, hogy *egy csoport tagjai szabadon kommunikáljanak egymással*. Ugyanakkor **elválasztó szereppel is bír**, *megakadályozva két eltérő nyelvet beszélő embercsoport kommunikációját*.
- Hogy pontosan hány nyelvet beszél az emberiség napjainkban, az részben attól is függ, hogy hogyan definiáljuk a nyelvet. Az alábbi táblázat a világ vezető nyelveinek arányát mutatja. Ha eltekintünk a kisebb dialektusoktól, **jelenleg kb. 3.000 nyelvet beszélnek a Földön**. Legalább további **4.000** volt valaha használatban, amely **mára** azonban **eltűnt**.

Nyelvcsalád	Becsült részesedés a világ nyelveiből (%)	Jellemző nyelvek	Terület
Indoerópai	47	német, angol, hindusztáni	India, Európa, Amerika, Ausztrália, Dél-Afrika
Sino-tibeti	25	kínai, thai, tibeti	Kelet-Ázsia
Afroázsiai	5	arab, héber, berber	Észak-Afrika, Közép-Kelet, Etiópia
Dravida	5	tamil, telugu	Dél-India, Srí Lanka
Afrikai	5	szuahéli, hausza	Fekete-Afrika, Etiópiát kivéve
Maláj-polinéz	5	indonéz	Malajzia, valamint az Indiai-óceán és a Csendes-óceán szigetvilága
Japán-koreai	4	japán, koreai	Kelet-Ázsia
Ural-altáji	3	mongol, finn, török	Kelet-Európa, Délnyugat- és Közép-Ázsia
Mon-khmer	1	kambodzsai,	Délkelet-Ázsia
Amerikai indián	<1,	több mint 1200 különböző nyelv	Észak- és Dél-Amerika

Kulturális sokszínűség

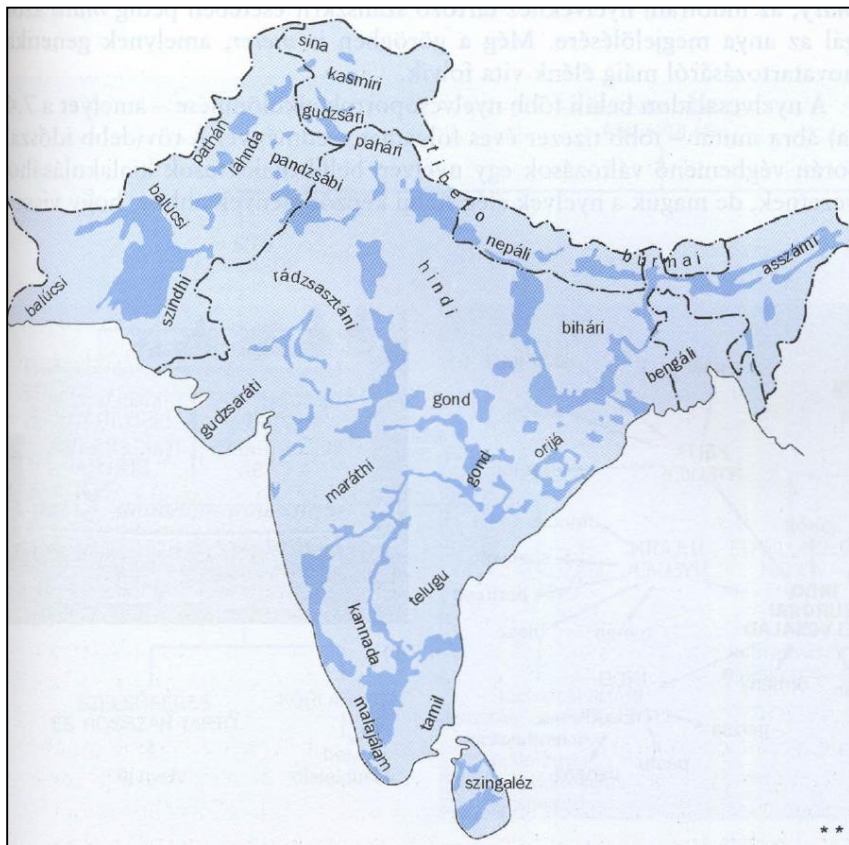
A nyelvek földrajza – *A nyelvek sokfélesége*

- Ha tovább tágítjuk a nyelv fogalmát, és ide soroljuk a különböző tudományos ”zsargont” – köztük például a geográfusokét –, akkor *megszámlálhatatlanul sok nyelv létezik.*
- A nyelvek osztályozásának egyik legegyszerűbb módja aszerint történik, hogy hányan beszélik azokat.
- *A globális nyelveket rengeteg ember beszéli,* míg a *lokális nyelveket kevesen.*
- Az egyik globális nyelv az angol, amelyet a világnépesség csaknem egy tizede anyanyelvként beszél, s még ennél is többen használják második nyelvként. Viszont a Föld legtöbb ember által (igaz, földrajzilag meglehetősen koncentráltan) beszélt nyelve a mandarin kínai, amely Kelet-Ázsiában számos dialektusával együtt csaknem egymilliárd lakos anyanyelve.

Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza – *A nyelvek sokfélesége*

- A lenti ábra az **indiai szubkontinens vezető nyelveit** mutatja. Ha rangsorolnánk a világ nyelveit, a globálisnak számító angollal és kínaival az élen, az itt feltüntetett nyelvek a lista közepén kapnának helyet. A rangsor végén helyezkednének el a valóban lokális jelentőségű nyelvek.

Ábra: A kultúrterületek nyelvi sokszínűsége

A térkép az indiai szubkontinens vezető nyelveit mutatja. A sötétebb árnyalat azokat a területeket jelöli, ahol egynél több nyelvet használnak. Ne feledjük, hogy csak a főbb nyelveket tüntettük fel, s az igazgatásban és az üzleti életben az angol széles körben elterjedt. A tamil anyanyelvűek jelentős kisebbséget alkotnak, a többségében szingaléz nyelvű Srí Lankán.

Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza – *A nyelvek sokfélesége*

- **Új-Guineán** végzett kutatások során néhány teljesen egyedülálló (a szomszédos törzsek által nem beszélt) nyelvet találtak, amelyek csupán egyetlen völgyre koncentráálódtak, kevesebb mint 65 km²-es kiterjedéssel, s amelyeket alig néhány száz ember használt. Igazából az emberiség jelentős része csak alig néhány nyelven érintkezik.
- **A 14 legelterjedtebb nyelvet beszéli a világ népességének 60 százaléka.**
- Ugyanígy végletnek számít, hogy **az 500 legkisebb nyelvet beszélők összlétszáma nem éri el az 1 millió főt**, akik Ázsia, Afrika, Dél-Amerika és Ausztrália zárt, belső területein élnek.

Kulturális sokszínűség

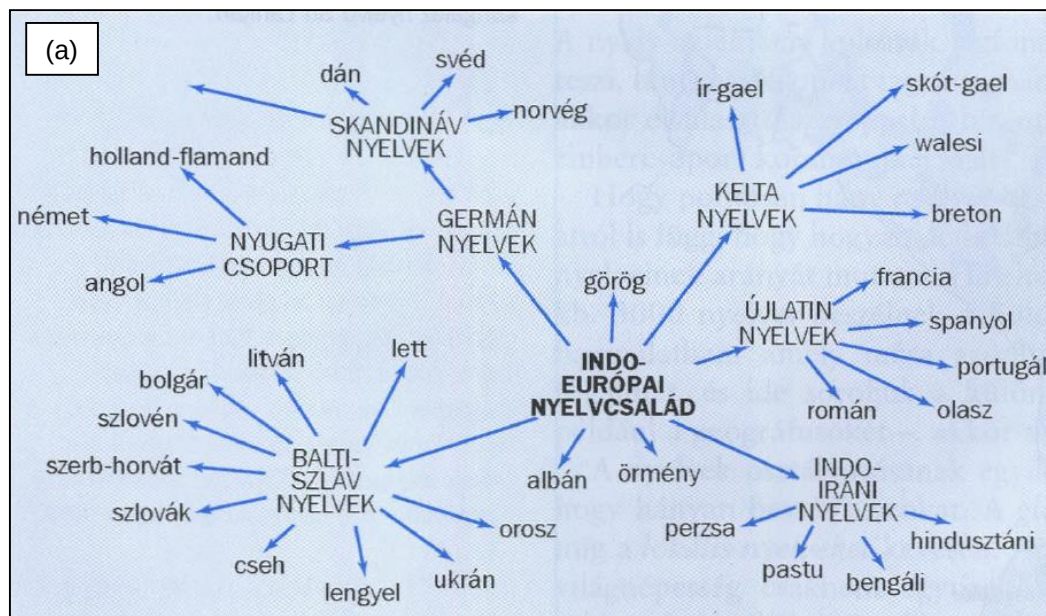
A nyelvek földrajza – *A nyelvek eredete és elterjedése*

- A nyelv kitűnő példát szolgáltat a kultúrföldrajz másik lényeges vizsgálati szempontjára, amely a kultúra egyes tényezőinek eredetére és elterjedésére vonatkozik. A folyamat jobb megértéséhez ***azt a kérdést kell feltennünk, hogy milyen kapcsolat fűzi az egyik nyelvet a másikhoz.***
- Széles körű nyelvészeti kutatások bizonyították, hogy **számos nyelv közös eredetre tekint vissza**. Így például kimutatható, hogy az Egyesült Államok északkeleti részének indián nyelvei, mint a kajuga, szeneka és tuszkaróra egy irokéz alapnyelvből fejlődött ki, amely lazább kapcsolatban áll a nyugatabbra beszélt sziú nyelvekkel.

Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza – *A nyelvek eredete és elterjedése*

- Ugyanakkor a **legismertebb nyelvcsoporth**, amely kialakulásáról a legtöbbet tudunk, **az indoeurópai**.

Ábra: A nyelvek eredete és differenciálódása

(a) A 6 milliárd főt számláló emberiség közel fele az indoeurópai nyelvcsalád valamely nyelvét beszéli. Az ábra a nyelvcsaládon belüli főbb nyelvcsoportokat és a köztük fennálló kapcsolatot mutatja. Ne feledjük, hogy néhány európai nép nem az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó nyelvet beszél (pl. finnek, baszkok).

(b) Kétnyelvű (baszk és spanyol) felirat Spanyolországban.

Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza – *A nyelvek eredete és elterjedése*

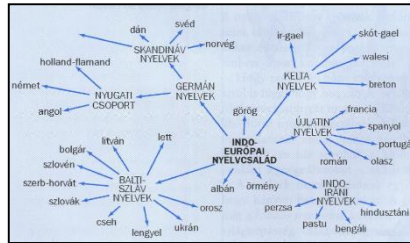
- E nyelveken készült **írásbeli emlékek gazdag tárháza** lehetővé teszi, hogy kimutassuk a **nyelvek körében évszázadok során végbement lassú változást**.
- Annak ellenére, hogy a nyelvcsaládba tartozó nyelveket az emberiség közel fele beszéli, **számos közös, egyszerű alapszóval rendelkeznek**.

- Például az angol **mother** szó megfelelője a közeli német nyelvben a **mutter**. Ez a hasonlóság még a távolabbi nyelvek esetén is szembetűnő, így például az újlatin nyelvek körébe tartozó spanyolnál **madre**; a balti-szláv csoporthoz tartozó oroszban **maty**, az indoiráni nyelvekhez tartozó szanszkrit esetében pedig **mata** szolgál az anya megjelölésére. Még a görögben is **meter**, amelynek genetikai hovatartozásáról máig élénk vita folyik.

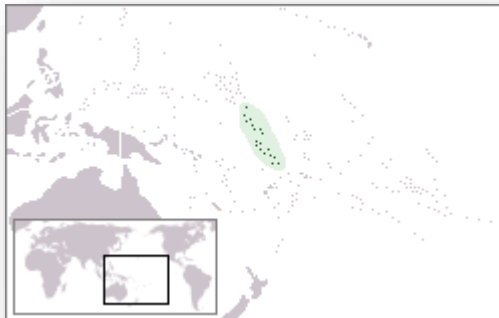
Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza – *A nyelvek eredete és elterjedése*

- A nyelvcsaládon belüli főbb **nyelvcsoporthok elkülönülése** - amelyet az előző ábra mutat - *több tízezer éves folyamat eredménye.*

- *A rövidebb időszak során végbemenő változások* egy **nyelven belül dialektusok kialakulásához vezetnek**, de maguk a nyelvek elég stabil képződmények ahhoz, hogy visszatükrözzék a különböző csoportok vándorlási történetét.
- Így például a csendes-óceáni **Ellice-szigetek és Gilbert-szigetek nyelvi különbségei** is hosszan tartó elszigetelődés eredményeként jöttek létre.

Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza – *A területi átalakulás hatótényezői*

- A kultúra nem tekinthető statikus képződménynek sem térben, sem időben. A vezető világnyelveket beszélő népesség részaránya folyamatosan változik, területi kiterjedése növekszik vagy csökken.
- A nyelvek területi megoszlására nem csupán a születések és halálozások különbözetéből származó **demográfiai tényező van befolyással** – ez amúgy is csak az "első" nyelv, más néven anyanyelvi adatokra gyakorol hatást –, hanem a **tanult (második) nyelvek viharos expanziója** is.

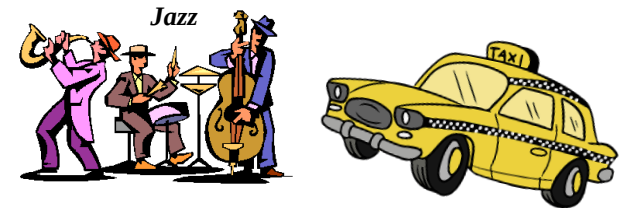
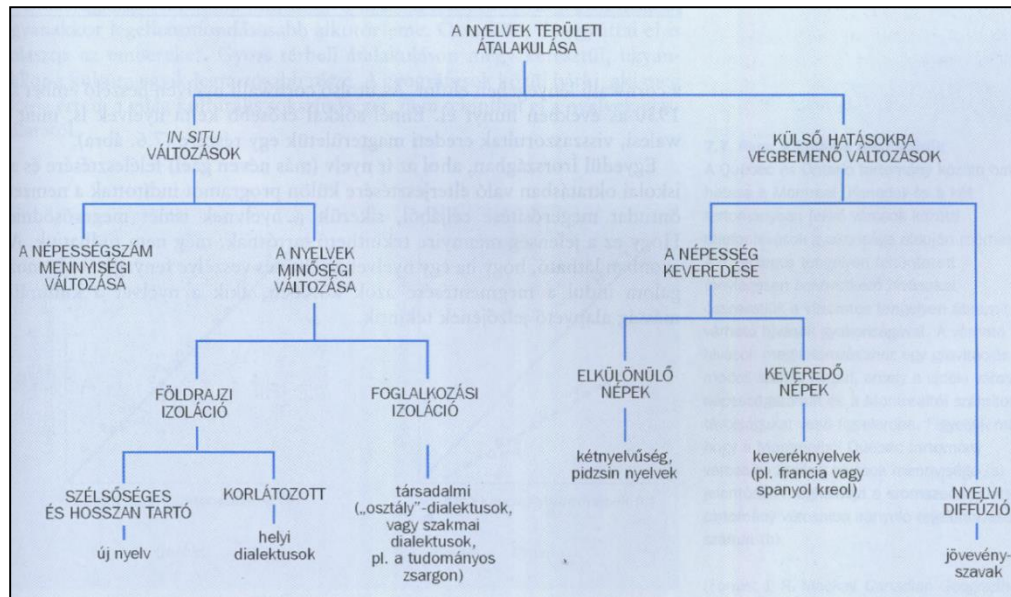
- Napjainkban a **magasan urbanizált, nyugatias országok** körében rohamosan **növekszik az angolul beszélők száma**.

Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza – *A területi átalakulás hatótényezői*

- Az ábra összefoglalóan mutatja a **nyelvi megoszlás átalakulására ható legfontosabb tényezőket.**

Ábra: A nyelvek területi átalakulása

Az ábra a nyelvek használatának átalakulását, illetve ennek főbb hatótényezőit mutatja be. Kanada keleti része kétnyelvű (francia és angol). A **kreol nyelvek** (pl. a Haitin beszélt francia kreol) a francia vagy a spanyol nyelv és a karibi nyelvek keveredéséből keletkeztek. A "**pidzsin nyelvek**" a csendes-óceáni szigetek társadalmának az angol nyelvvelapszókincsét vegyítő és az üzleti életben szerepet játszó közvetítő nyelve. A kommunikáció jóvoltából **jövevényszavak szerte** a világon terjednek. (Olyan szavak például, mint a 'jazz', vagy a 'taxi' jövevényszónak számítanak a világ számos nyelvében.)

Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza – *A területi átalakulás hatótényezői*

- **Miközben a globális nyelvek világszerte terjednek, egyes kisebb nyelvek fokozatosan kihalnak.**

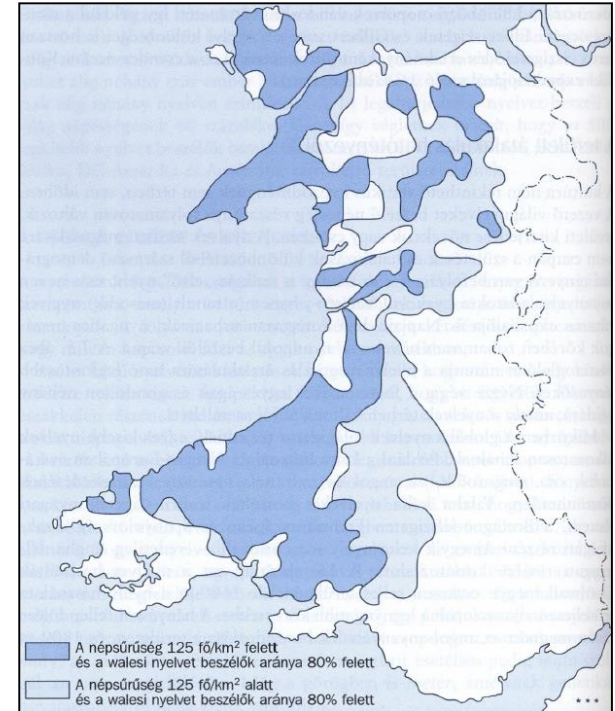
- Például a kelta használata Nyugat-Európában évszázadok óta zsugorodik, az angol és a francia agresszív terjeszkedésének köszönhetően. Valaha kelta nyelveket beszéltek a Brit-szigetek nyugati részein, a Bretagne-félszigeten Franciaországban és Spanyolország északnyugati részén. Az egyik kelta nyelv - a cornwalli - eredetileg Anglia délnyugati részére korlátozódott. A 15. századig ezt a nyelvet használták Cornwall megye csaknem teljes területén; de 1600-ra a nyelv használata erőteljesen visszaszorult a legnyugatibb körzetekbe. A bányászat fellendülése révén megnőtt az angol anyanyelvűek bevándorlása a területen, és 1800-ra a cornwalli lényegében eltűnt. Az utolsó cornwalli nyelven beszélő ember az 1930-as években hunyt el.

Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza – *A területi átalakulás hatótényezői*

- Ennél sokkal erősebb kelta nyelvek is, mint a walesi, visszaszorultak eredeti magterületük egy részére (ábra). Egyedül **Írországb**an, ahol az **ír nyelv** (más néven gael) felélesztésére és a iskolai oktatásban való elterjesztésére külön programot indítottak a nemzeti öntudat megerősítése céljából, sikerült a nyelvnek ismét megerősödni. Hogy ez a jelenség mennyire tekinthető tartósnak, még nem tudhatjuk. Az azonban látható, hogy **ha egy nyelvet az eltűnés veszélye fenyeget, erős mozgalom indul a megmentésére azok körében, akik a nyelvet a kulturális másság alapvető jelzőjének tekintik.**

Ábra: Kulturális körzetek zsugorodása

A 20. század közepére a walesi nyelv és a hagyományos kelta kultúra mélyen visszaszorult nyugatra, s eltávolodott eredeti, Angliával szomszédos határaitól. A walesi nemzeti megújulási mozgalom erőteljes lépéseket tett a nyelv hanyatlásának megállítására, s 1999-ben megalakult a walesi parlament is. De azok a kulturális erők, amelyek a lokális nyelvek hanyatlását előidéztek, meglehetősen hatékonyak. "Walesi ajkúak" -nak tartják nyilván azokat a polgárokat, akik képesek ezen a nyelven kommunikálni, de ez nem jelenti azt, hogy a walesi lenne a döntően kétnyelvű közösség vezető nyelve. Bár az angol használata főként Wales és Anglia határvidékére és az iparosodott délre koncentrálódik, van egy fontos kivétel is, Pembrokeshire, amely a 11. században bekövetkezett gyarmatosítása óta döntően angol nyelvű.

Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza – *Nyelvi különbségek mint térbeli határvonalak*

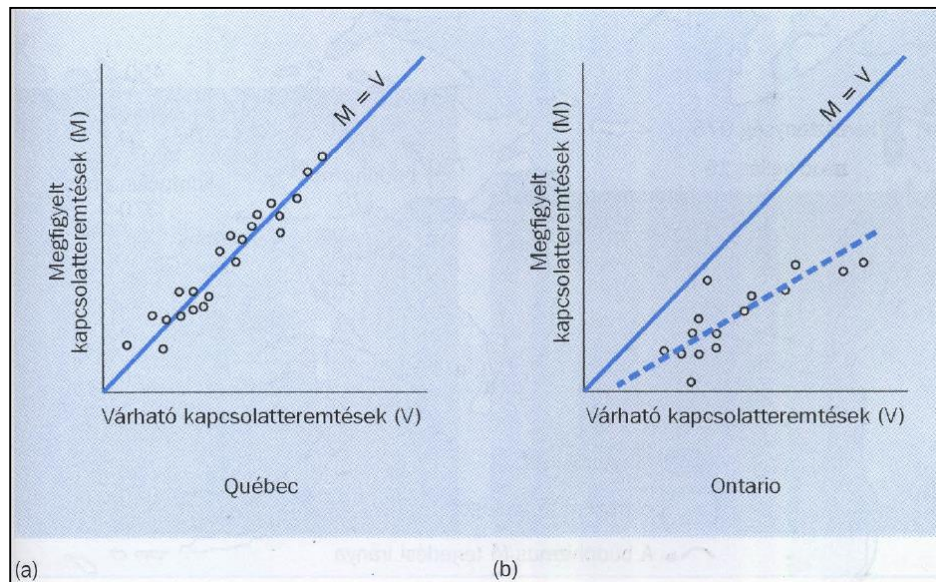

- A nyelv egyik jellemző tulajdonsága, hogy **akadályként** és **szűrőként** szolgál az egyes régiók közötti érintkezésben. Ezt a hatást jól megfigyelhetjük *Kanadában, ahol éles határvonal húzható a francia anyanyelvű Québec és az angol anyanyelvű Ontario között.*
- Ez esetben az elkülönülés csaknem tökéletes, s egyedül az Ottawa-völgyben és néhány lojális délnyugat-québeci településen figyelhető meg a két nyelv együttes használata.
- A **Québec és Ontario között húzódó határ** korlátozó erejét mutatta ki az a **vizsgálat**, amely a két oldalon fekvő **városok közötti várható és tényleges kapcsolatteremtések intenzitását vetette egybe.**

Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza – *Nyelvi különbségek mint térbeli határvonalak*

- A népességtömeg és földrajzi távolság által meghatározott várható kapcsolat, illetve a ténylegesen mért adatok az ábrán láthatók. A forgalom Montreal és Québec tartomány más városai között öt-tízszer nagyobb volt, mint a szomszédos Ontarióban fekvő, hasonló lélekszámú és azonos távolságra fekvő városok viszonylatában.

Ábra: A határok mint szűrők

A Québec és Ontario tartomány közötti határ hatása a Montreal (Kanada) és a két tartományban fekvő városok közötti telefonhívások gyakorisága alapján mérhető. A függőleges tengelyen feltüntetett ténylegesen bekövetkező hívásokat összevetjük a vízszintes tengelyen ábrázolt várható hívások gyakoriságával. A várható hívások meghatározásához egy gravitációs modell szolgál alapul, amely a vidéki városok népességszámát és a Montrealtól számított távolságukat veszi figyelembe. Figyeljük meg, hogy a Montrealtól Québec tartomány városaiba indított hívások mennyisége (a) jelentősen meghaladja a szomszédos Ontario tartomány városaiba irányuló telefonhívások számát (b).

Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza – *Nyelvi különbségek mint térbeli határvonalak*

- Nehéz pontosan meghatározni, hogya Québec és Ontario közötti különbség mennyiben köszönhető a **nyelvi eltérésnek**, s mennyiben a két tartomány **politikai elkülönülésének**. A Québec és Ontario közötti határvonalon azonban messze túltesz a délen húzódó országhatár forgalomgátló hatása.
- Montreal az Egyesült Államok hasonló méretű városaival a québeci városok forgalmának alig ötvened részét bonyolítja le. **A nyelvi akadályok igen gyakran egyoldalúak.** Rengeteg japán üzletember folyékonyan beszél angolul, ugyanakkor nagyon kevés amerikai üzletember tud hasonló szinten japánul kommunikálni. Az egyes régiók közötti egyoldalú üzleti kapcsolatok magyarázatot szolgáltathatnak arra, hogy a nyelvhatárt miért könnyebb egyik oldalról áttörni, mint a másikról.

Kulturális sokszínűség

A nyelvek földrajza – *Nyelvi különbségek mint térbeli határvonalak*

- Összefoglalva elmondhatjuk, hogy:
 - ✓ A nyelv **a kultúra egyik legfontosabb**, ugyanakkor legellentmondásosabb **alkotóeleme**.
 - ✓ Összeköti, de egyúttal el is választja az embereket.
 - ✓ Gyors térbeli átalakuláson megy keresztül, ugyanakkor a kultúra **egyik legtartósabb része**.
 - ✓ A ki meg akarja érteni **a világ kulturális sokszínűségét**, nem tekinthet el a **nyelvek vizsgálatától** sem.

A vallás földrajza

Kulturális sokszínűség

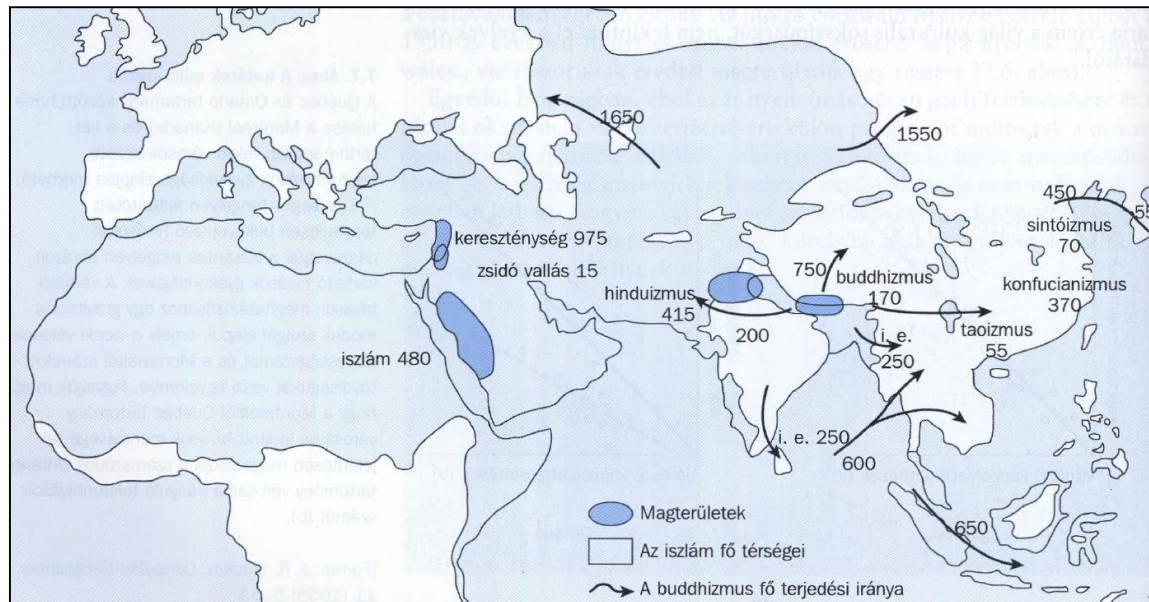
A vallás földrajza

- Ha a kulturális különbségek csupán a nyelvi különbségektől függenének, akkor a geográfusok munkája hamar véget érne.
- Ugyanakkor azt látjuk, hogy *a hit földrajzi kiterjedése* rendre átlép a nyelvi határokon.
- Albánok és kínaiak lehetnek ugyanannak a marxista eszmerendszernek a követői, miként a Kongói Demokratikus Köztársaság (korábban Zaire) hívői ugyanazt a katolikus vallást tartják magukénak, mint connecticuti társaik.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A világvallások térbeli elterjedése*

- **Földünk valamennyi vezető vallása sajátos földrajzi elterjedéssel rendelkezik.** A **kereszténység** több, mint egymilliárd követője főként Európa, a Közel-Kelet, az amerikai kontinens és Ausztrália lakója. Az **iszlám** nyugatarábiai szülőhelyéről terjedt ki Észak-Afrika, Közép-Ázsia területére és Indián keresztül eljutott egészen Indonéziáig. A **hindu** és a **buddhista** vallás földrajzilag meglehetősen koncentrált, előbbi az indiai szubkontinensre, utóbbi Délkelet-Ázsiára terjed ki (ábra).

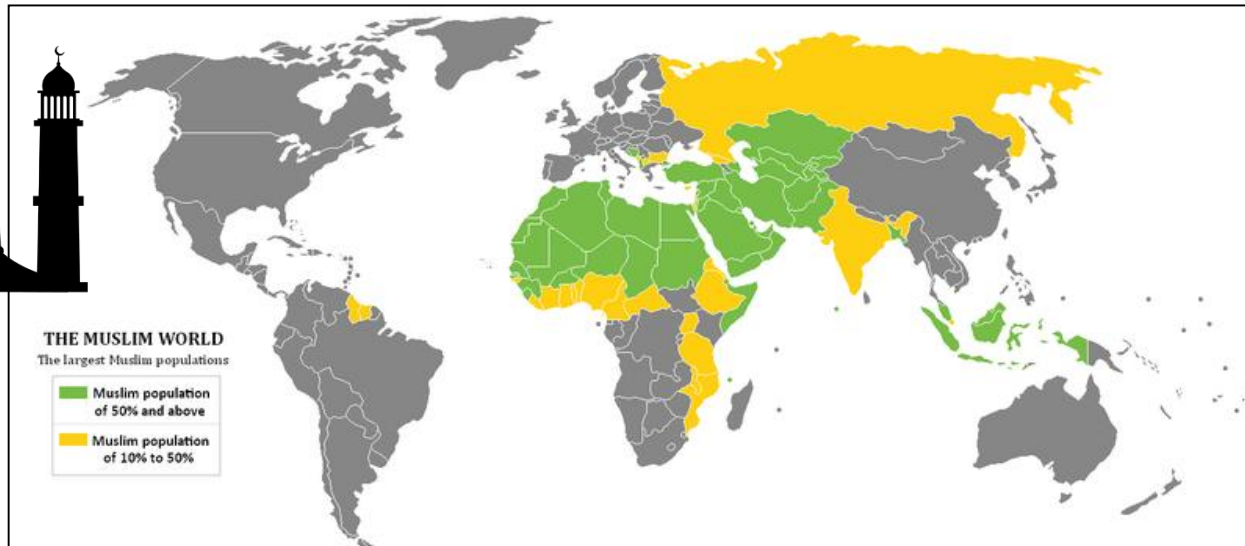
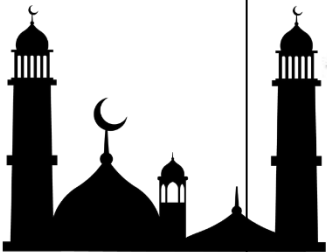
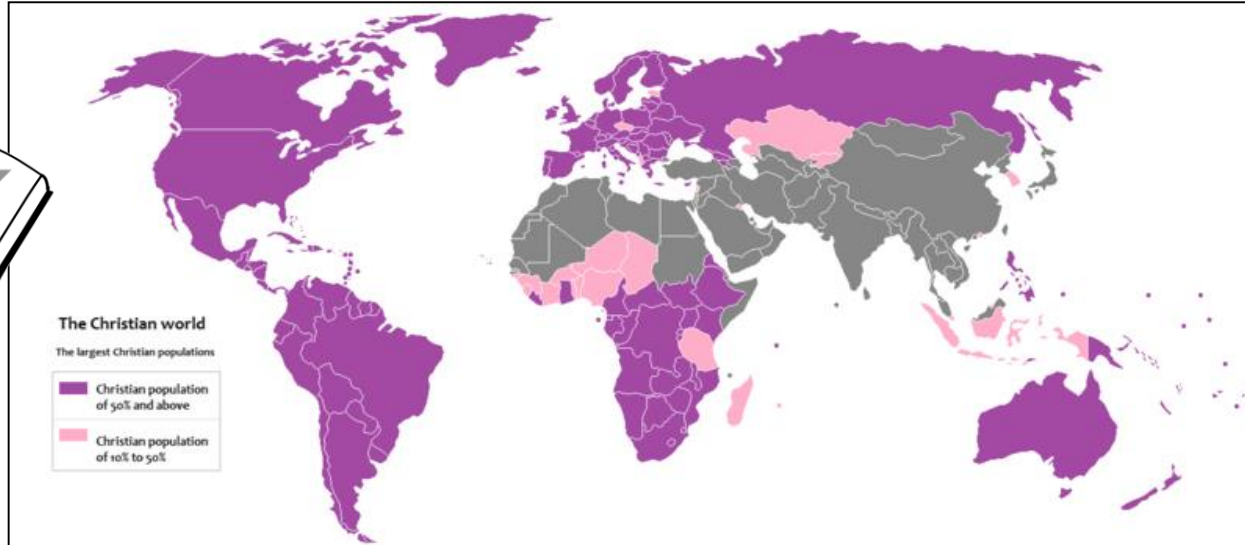
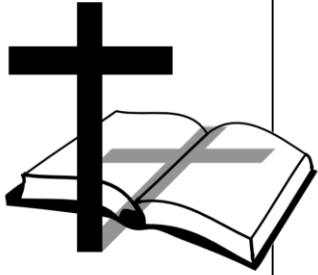

Ábra: Vallási magterületek

A térkép a világ vezető vallásainak származási helyét és kiterjedését mutatja az Óvilágban. A vallások mögött feltüntetett számok a követőik hozzávetőleges nagyságát mutatják millió főben, a huszadik század második felében. A buddhizmus elterjedését jelző nyilak (és évszámok) csupán hozzávetőlegesek.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A világvallások térbeli elterjedése*

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A világvallások térbeli elterjedése*

- Természetesen valamennyi vezető vallás további csoportokra osztható.
- Ha megvizsgáljuk *a kereszténység megoszlását az Egyesült Államokon* belül, akkor egy markáns övezetességet találunk:
 - ✓ a **római katolikus** vallás képviselői erős többségben vannak az **atlanti partvidék és az északkeleti ipari övezet államaiban**;
 - ✓ a **baptisták** aránya meghatározó a **déli államokban és Texasban**;
 - ✓ az **evangélikusok** fő központja **Wisconsin, Minnesota és a két Dakota állam**,
 - ✓ a **mormonok** többsége **Utahban** él.
- Még a nagyvárosi körzeteken belül is határozott vallási különbségeket figyelhetünk meg, ahol a **gazdag elővárosok** vezető vallását a **protestáns egyházak** adják.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A világvallások térbeli elterjedése*

- *Miért van az imént részletezett vallási különbségeknek jelentős szerepe a világ kulturális sokszínűségében?*
- Erre a **vallásnak a csoportszerveződésre**, valamint a **politikára és az államokra kifejtett hatását**, valamint az egyházaknak a változással, fejlődéssel kapcsolatos eltérő alapállását hozhatjuk magyarázatul.

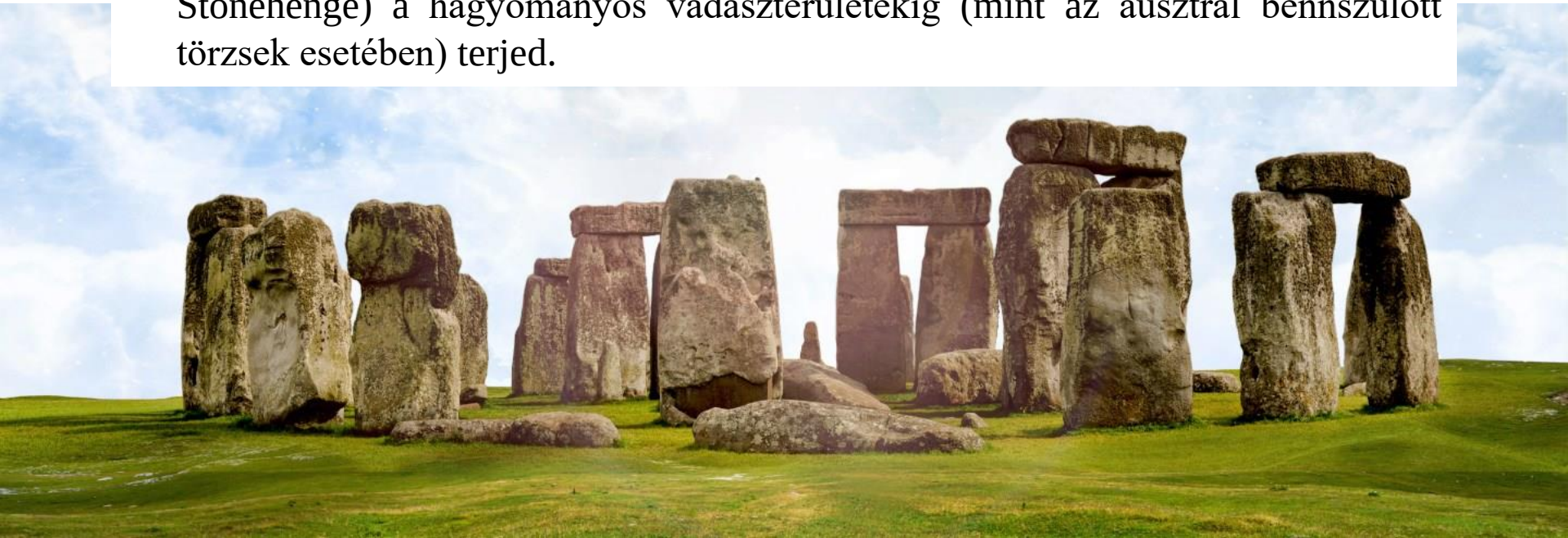

- A világtörténelem számos nagy politikai konfliktusa **vallási ellentétekre** vezethető vissza, és napjaink tűzfészkeinek egy része is (ahogy azt Izrael és a környező Arab Államok, vagy Észak-Írország példázza) vallási törésvonalak mentén található.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A vallás földrajzi hatásai*

- Bár a vallás meglehetősen sok formát ölthet, kezdetektől fogva a **vallási hiedelem** játszott szerepet az emberiség kulturális differenciálódásában.
- Miként a politikai eszmék, úgy **a vallás is összefüggő értékrendszert jelent**, amely **számos ponton megjelenik a társadalomföldrajzban**.
- Az egyik **jellemző földrajzi hatása a hitvilágnak**, hogy **sajátos jelentőséget tulajdonít bizonyos helyeknek**. Ez a prehisztorikus emlékektől (mint Stonehenge) a hagyományos vadászterületekig (mint az ausztrál bennszülött törzsek esetében) terjed.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A vallás földrajzi hatásai*

- Az ábra három különböző példát hoz arra, hogy **miként jelölte meg az emberiség kitüntetett helyeit szertartási épületekkel**. Más földrajzi hatások kevésbé nyilvánvalók, az alábbiakban két példát ragadunk ki az összefüggés érzékeltetésére.

Ábra: Szent helyek

A vallás különös jelentőséget tulajdonít egyes földrajzi helyeknek a Föld felszínén (pl. Jeruzsálem), melyeket kitüntetett épületekkel jelöl meg. Három további példával szolgálunk.

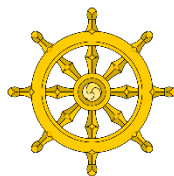
- (a) A képen a szaúd-arábiai Mekka vallási zarándoklata, a haddzs látható. A zarándokok esti imára gyülekeznek a Kába körül. Az iszlám hagyományok szerint a szentélyt Ábrahám építette, s a köré épített mecset 750000 hívő együttes imádkozását teszi lehetővé.
- (b) Japánban, az 1397 -ben épült (1955-ben felújított) Kinkaku-ji aranyszentély Kiotóban.
- (c) Angliában, a Somerset megyei Wells a szász telepések megjelenése óta a keresztény vallás központjának számít. A wellsi katedrális nyugati szárnya 1230-1260 között épült. A nyugati front középkori szobrai a legszebbek közé tartoznak egész Nyugat-Európában. A könyvnyomtatás előtti korban az ilyen épületeknek oktatási funkciója is volt, felértékelve a szent helyeket, mint oktatási központokat.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A vallás földrajzi hatásai*

A vallás és a mezőgazdasági erőforrások hasznosítása

- A vallás közvetett módon hatást gyakorol a mezőgazdasági termelésre a **táplálkozási előírások**, illetve az egyes állatoknak tulajdonított szimbolikus jelentőség révén.
- Bár az emberi lény biológiai értelemben eredendően mindenevő (legalábbis fogazata alapján), *a világ népességének jelentős hányada bizonyos mértékig korlátozza táplálkozását.*
- A Föld 300 millió **buddhista** hívője többségében vegetáriánus, 700 millió **hindu** nem ehet marhahúst, és 20 millió **zsidó** nem eszik sertést. Kisebb vallási közösségek még ennél is szigorúbb korlátozásokkal élnek; India **dzsainista** hívőinek (kb. 3 millió fő) bármely élő teremtmény megsebzése vagy elpusztítása tilos.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A vallás földrajzi hatásai*

- A fentiek eredményeként a **szarvasmarha-állomány** szerepe **Indiában** csupán az igavonásra és némi tejtermelésre korlátozódik. A hindu *ahimszá* előírásai szerint ugyanis a tehenek levágása szigorúan tilos India több szövetségi államában.
- Ennek eredményeként a marhaállomány előregedése igencsak előrehaladott, a hasznavehetetlen állatok jelentős takarmánymennyiséget használnak fel, s a "fölösleges" tehenek száma egyes becslések szerint eléri a teljes állomány egyharmadát – felét.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A vallás földrajzi hatásai*

- A szarvasmarha extrém jelentőségére nyújtanak példát **Afrika** keleti és déli részének **nomád állattartó törzsei**. A **kenyai pakotok** körében például a **marhák száma** közvetlenül **meghatározza** gazdája társadalmi státusát és gazdagságát, s az állat szolgál **általános fizetőeszközü**, még a menyasszonyvásárlásnál is.
- Elsősorban tehát **a marhák száma a fontos**, nem pedig a minőségük, ami komoly hatással van az állatállomány színvonalára és az egy állatra jutó legelőterület nagyságára.

- S bár a marhák feltétlen tisztelete a pásztor-népek körében részben vallási okokra vezethető vissza (a tehenekről azt állítják, hogy ők a "nedves orrú istenek"), számbeli gyarapodásuk, úgy tűnik, elsősorban fizetőeszköz funkciójukra magyarázható.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A vallás földrajzi hatásai*

- Ehhez hasonlóan ***az iszlám vallás is különös jelentőséget tulajdonít a sertésnek, mint tisztátalan állatnak.*** Ennek köszönhetően a sertést csupán Malajzia kínaiak által benépesített részein tartják, a bennszülött maláj népesség – követve az iszlám előírásait – megfosztja magát a sertéshús nyújtotta élvezetektől.

A vallás és modernizáció

- A legtöbb vallás nagy hangsúlyt helyez a folytonosságra, a hagyományokra, és szigorúan ragaszkodik az ősi viselkedési normákhoz.
- A vallás a múltban és a jelenben is fontos *stabilizáló hatással bírt*, de emellett az is jellemezte – bár ez megítélés kérdése –, hogy *mindenkor korlátozóan lépett fel a változásokkal szemben.*

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A vallás földrajzi hatásai*

- Igen gyakran a vallást tekintik a családtervezés elterjedése egyik fő akadályának. Az emberi magzathoz kötődő morális értékek a római katolikus vallás tételeiben *komoly akadályt gördítenek az abortusz és más fogamzásgátló módszerek elterjesztése elé.*
- Ez a gátló tényező működhet a katolikus vallású egyén vagy család szintjén, de részévé válhat az állami politikának is, elsősorban azon országokban, ahol *szoros az összefonódás a katolikus egyház és az állam között.*
- Így például a fogamzásgátló szereket tiltják Írországbán, s az Egyesült Államok egyes tagállamaiban is eltérően szabályozzák az abortuszt.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A vallás földrajzi hatásai*

- Nehéz ezeknek a vallási hatásoknak a jelentőségét pontosan meghatározni kizárólag demográfiai szempontból. A **születésszabályozás** gyakorlata világosan kiderül az Ótestamentumból, s ott láthatók az i.e. 5.000-ből származó egyiptomi falfestményeken is.

- Rengeteg példát találunk az **emberiség történelmében** arra, hogy az egyes népcsoportok hogyan tudták **kontrollálni a családméretet**, amikor arra szükség volt. Az **ideális családméret** meghatározása és elérése természetesen sokkal fontosabb, mint az a kérdés, hogy milyen születésszabályozási módszert alkalmaznak.
- Így **Európában**, amely a világrészek közül a **legalacsonyabb születési rátákkal rendelkezik**, e tekintetben nincs lényeges különbség a katolikus és nem katolikus nemzetek között, legalábbis az országok szintjén. Azokban az országokban, ahol a fogamzásgátlás és a születésszabályozás tilos, vagy erősen korlátozott, nem magasabb a születési arány, mint azokban, ahol mindezek szabadon hozzáférhetők.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A vallás földrajzi hatásai*

- Más esetekben a vallás szerepe az innovációk befogadásával szemben sokkal egyértelműbb, amelyre az **amisok** szolgálnak sajátos földrajzi példával.
- A világ 370.000 mennonita hívőjéből körülbelül 20.000 az amis vallási irányzat követője. A **mennonita vallás** Svájcban származik, ahol a protestáns egyház konzervatív ágaként vált ki a 16. század elején, s követőinek fele ma Észak-Amerikában él.

Menno Simons

A **mennoniták** anabaptista keresztény felekezet.
Nevét az alapítójáról kapta.
Elveik alapját Jézus tanítása képezi.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A vallás földrajzi hatásai*

- Az amishok a mennonita mozgalom szélsőséges irányzatát jelentik, s képviselői napjainkban főleg *Pennsylvania és Indiana állam bizonyos megyéinek falusi térségeiben* élnek.

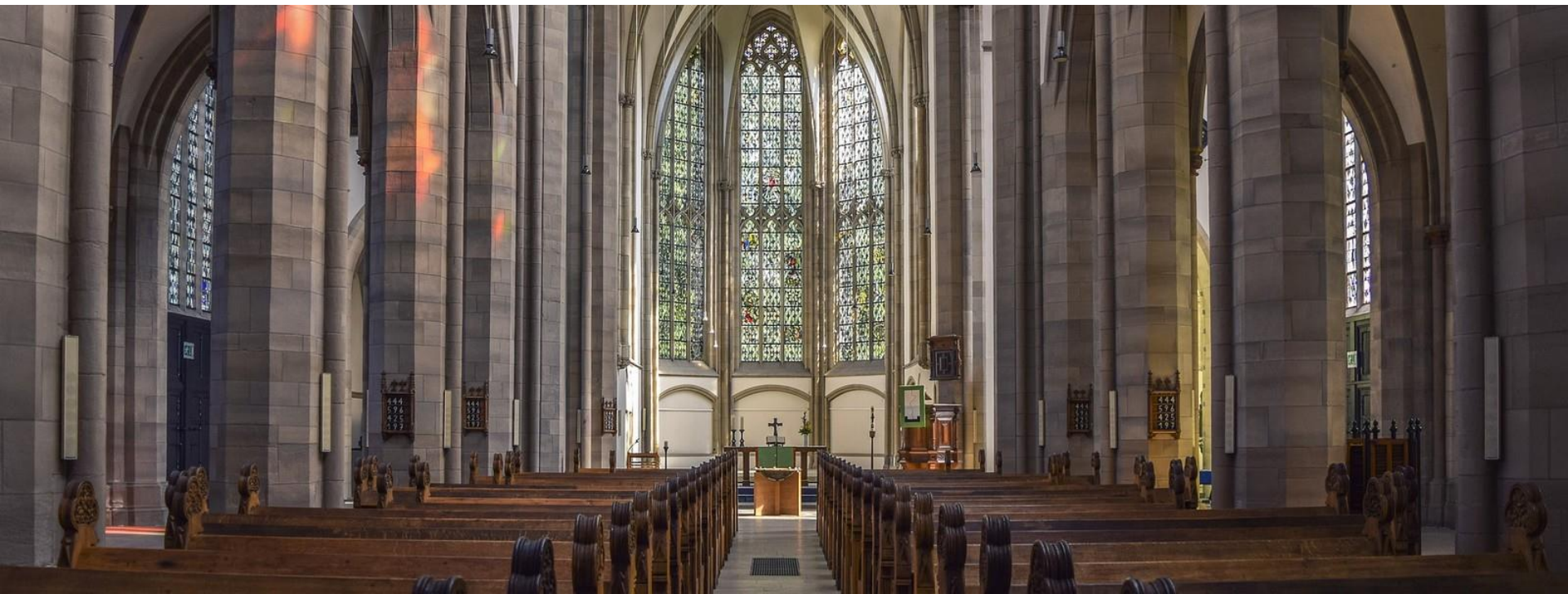

- A világ egyik magasan fejlett és gyorsan változó térségének kellős közepén az amish közösségek *a hagyományörzés szélsőséges szigeteiként tűnnek ki.*
- Az istentiszteletek nyelve a pfalzi német és az angol keveréke (Pennsylvania Dutch), hagyományosan egyszerű ruhákban járnak, telefont és villanyt nem használnak, s továbbra is könnyű lovaskocsival utaznak a mindent elárasztó motorizáció ellenére.
- Ez esetben *a vallás adja a közösség összetartó erejét*, amely viselkedésében sokkal inkább a 17. századi európai falusi térségekre emlékeztet, mint korunk Észak-Amerikájára.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *Vallás és világnézet*

- Általánosságban elmondható, hogy **a vallás befolyással van a világról alkotott nézeteinkre, s az abban elfoglalt helyünkre.**
- Az ember világgal kapcsolatos ismereteit és a róla alkotott képet saját maga köré építi fel.

Kulturális sokszínűség

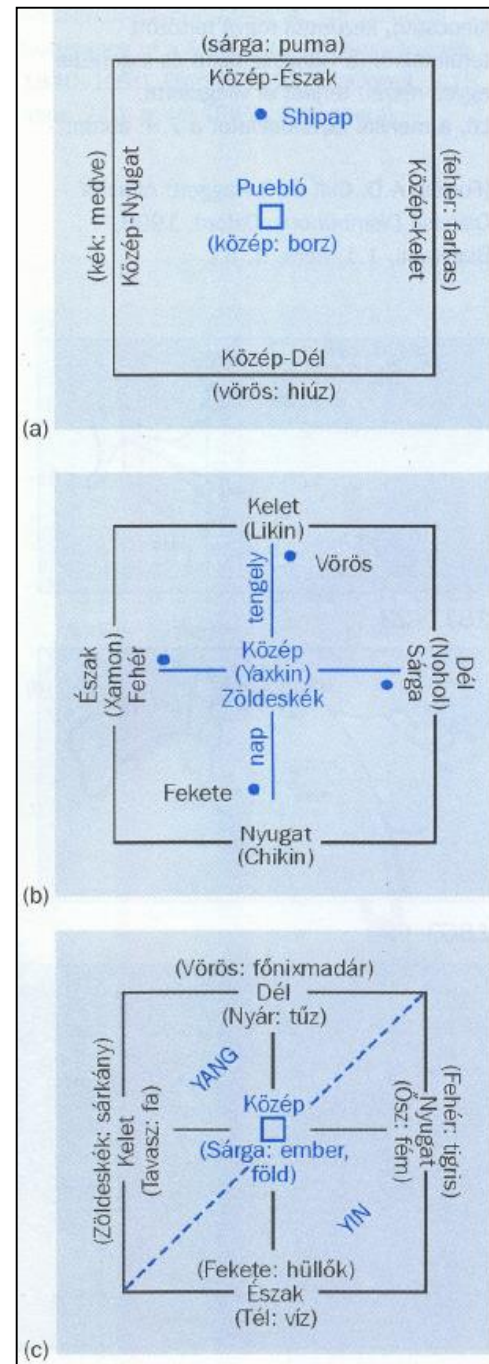
A vallás földrajza – *Vallás és világnézet*

- A rajz **két amerikai indián kultúra** és a **kínaiak külvilágról alkotott felfogását** jelzi. Mindhárom esetben **a világ középpontjában maga az ember áll**. Körülötte mindenütt egy négyszög jelképezi a világot, amely igazodik az égtájakhoz - észak, dél, kelet és nyugat. Figyeljük meg, hogy mindhárom esetben a főbb égtájakat egyben színek is jelölik. A **puebló indiánoknál** a színekhez egy-egy állat is társul, míg a **kínaiaknál** ennél sokkal bonyolultabb jelképrendszert találunk. Például a nyugat nem csupán egy színnel (fehér) és egy állattal (tigris) azonosítható, de az ősszel és a fémmel is, ami jelképezi mind az aratást, mind a háborút. Ugyancsak ez az égtája az alkonynak, az emlékezésnek és a múltban elkövetett, jóvátehetetlen hibák fölötti megbánásnak.

Ábra: Kulturális különbségek a világnézetben

Az (a) észak-amerikai puebló indiánok, (b) a közép-amerikai maja indiánok (i. sz. 600-900) és (c) a kínaiak külvilágról alkotott nézete. Figyeljük meg, hogy a térbeli elrendeződés mindhárom esetben igazodik a négy fő égtájhoz - észak, dél, kelet és nyugat. Az egyes égtájakhoz eltérő képzetek kapcsolódnak.

Forrás: Vi-Fu Tuan: *Space and Place*. Minneapolis, 1977, University of Minnesota Press, 9. ábra, 94. p., és Joyce Marcus, *Science* 180 (1973), 2. ábra. Átvéve az American Association for the Advancement of Science engedélyével. Copyright © 1973 by the American Association for the Advancement of Science

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *Vallás és világnézet*

- A **külvilágról alkotott nézetek** fontos szerepet játszottak a történelem során az **épületek, települések és városok tervezése**, kialakítása során. Sok közülük a külvilágról alkotott kép kicsinyített másolatának tekinthető. Efféle eszmék hatották át a **görög civilizációt** is, míg később a **keresztények** szigorú kelet-nyugati tájolással építették templomaikat. **Kínában** az épületek tervezésénél továbbra is fontos szempont a világkép.

- Így például, amikor az 1960-as években Hongkong új egyetemének a **Chinese University of Hongkong**-nak az építéséhez Sha Tin városrészben hozzáláttak, a szakemberek egy szokatlanul tűnő telepítési tényezőre is tekintettel voltak. Kizárólag olyan helyeket választhattak, amelyek megfeleltek a feng-shui ("a kozmikus kisugárzás helyi áramai") előírásainak.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *Vallás és világnézet*

- Kínában az utakat, az épületeket és facsoportokat továbbra is úgy tervezik, hogy inkább **illeszkedjenek a természeti tájhoz**, semmint uralkodjanak azon. Az embernek a környezethez való ilyen alkalmazkodása egyáltalán nem ritka jelenség a történelemben.
- Mióta ember él a Földön, a legtöbb nép erősen hitt a **természet elemeinek** – úgy- mint fák, források és hegyek – **mágikus védelmező szellemében**. Mielőtt ezeket az elemeket használatba vette volna, az ember igyekezett a szellemeket megidézni és kiengesztelni.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A vallás hatása a betegségek terjedésére*

- **A vallás** a hétköznapi élet nagyon sok területét áthatja, ezért az sem meglepő, hogy még *a betegségek térbeli elterjedésére is rányomja bélyegét*. Az alábbiakban két különböző betegség eltérő földrajzi léptékű elterjedését hozzuk fel példaként.

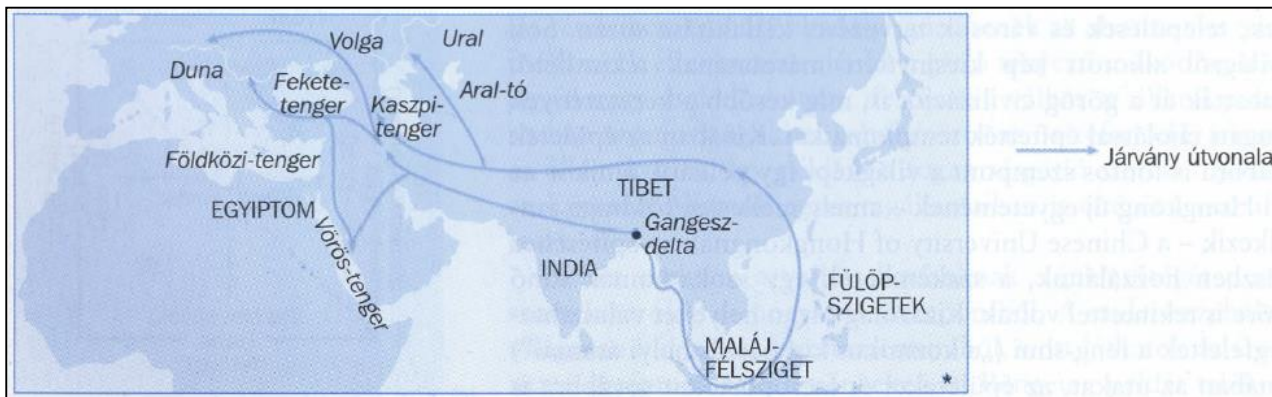
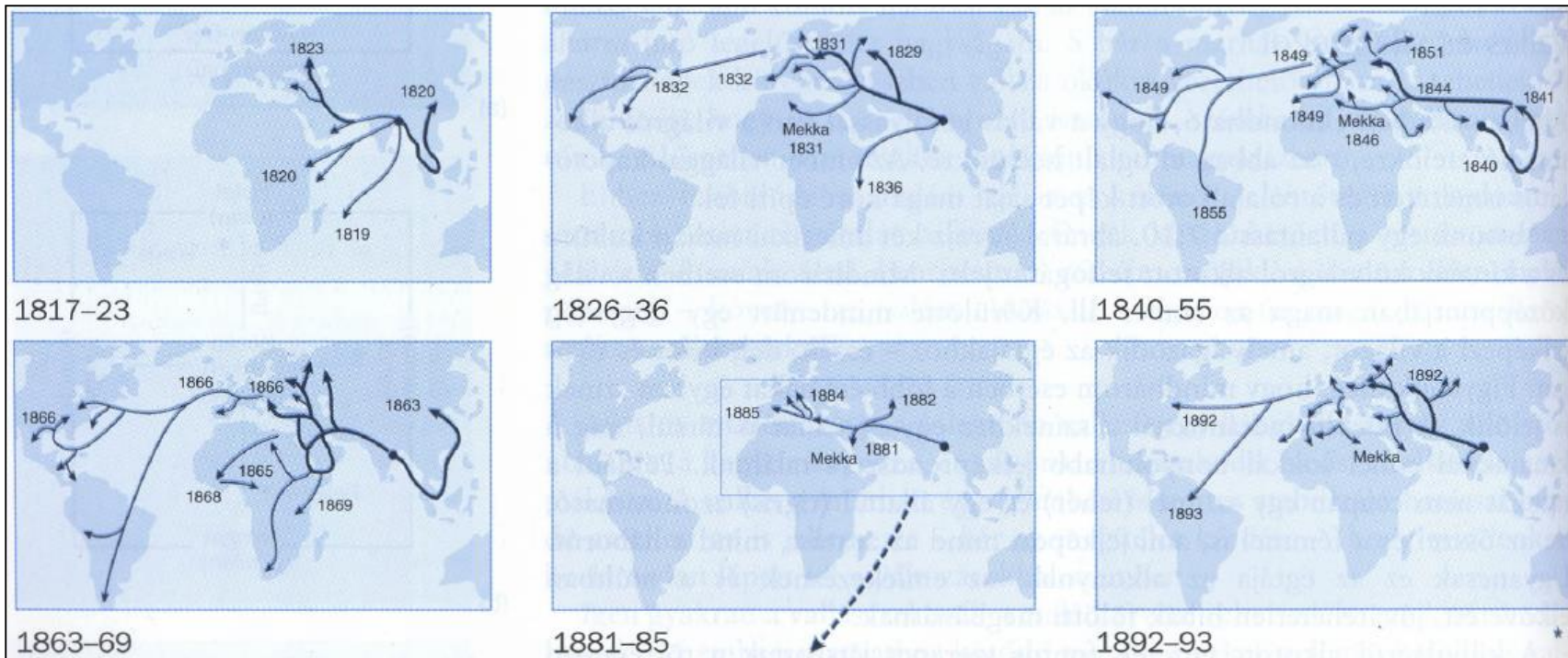
A kolera Délkelet-Ázsiában

- A kolera a 19. század egyik tipikus fertőző betegsége. A kór okozója egy baktérium (*Cholera vibrio*), amely fertőzött víz útján kerül az emberi szervezetbe, akut és életveszélyes dehidratációt okozva. **A betegség hagyományos magterülete a mai Banglades, a Gangesz és Brahmaputra deltavidéke volt.** Bizonyos okok miatt – amelyeket máig nem sikerült teljesen feltárni – a betegség hat alkalommal tört ki az indiai szubkontinens területéről a 19. század során, s gyors ütemben terjedt szét az Óvilág és Újvilág területén, óriási méretű halálozási hullámot okozva Európa és Észak-Amerika városaiban.

➤ A hat fertőzési hullám terjedését a következő ábrán láthatjuk.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – A vallás hatása a betegségek terjedésére

Ábra: A vallási rendszerek hatása a betegségek terjedésére I.

A 19. század során kitört hat kolerajárvány közül ötnek az útja Mekka felé vezetett. A betegség a nagyszámú zarándokot kibocsátó, kezdettől fogva fertőzött területekről (a Gangesz-delta és Indonézia egyes részei) terjedt el világszerte.

Forrás: A.D. Cliff és P. Haggett: *Atlas of Disease Distributions*. Oxford, 1998, Blackwell, 1.1. ábra, 5. p.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A vallás hatása a betegségek terjedésére*

- Hogy *milyen tényezők szabályozták a járvány terjedésének útvonalát*, máig nem ismert, de a közlekedési viszonyok javulásának valószínűleg döntő szerepe lehetett.
- Vallásföldrajzi szempontból meghatározó volt az India északi részéről (ma Pakisztán és Banglades) és Kelet-Indiából (ma Indonézia) útra kelő mohamedán zarándokok utazása, hogy részt vegyenek az Arab-félsziget nyugati oldalán fekvő **Mekkában a kötelező zarándoklaton**, más néven ***haddzs-on***. A térképek közül öt képen az Indiából kiinduló nyilak e város irányába mutatnak.

Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A vallás hatása a betegségek terjedésére*

Kanyaró az amis társadalomban

- Az amisok a mennonita egyház kötelékébe tartoznak. Vallási gyökereik a 16. századi Svájcba nyúlnak vissza, s először 1709-ben bukkantak fel az Egyesült Államok területén az üldöztetés elől menekülve. Ez a napjainkban főleg földműveléssel foglalkozó népcsoport az Egyesült Államok keleti részén él, jelentősebb tömörüléseik Pennsylvania falusi térségeiben találhatók.
- **Vallási meggyőződésükhöz egyszerű és a többségtől eltérő életvitel társul, traktor helyett lovakat és öszvéreket használnak. A védőoltásokkal szembeni ellenkezésüknek köszönhetően az amisok ellenálló képessége meglehetősen alacsony a legtöbb fertőző betegséggel szemben.** Ahogy a védőoltások elterjedése fokozatosan visszaszorította a fertőző gyermekbetegségeket az Egyesült Államokban, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá az amis közösség védtelensége a fertőzésekkel szemben.

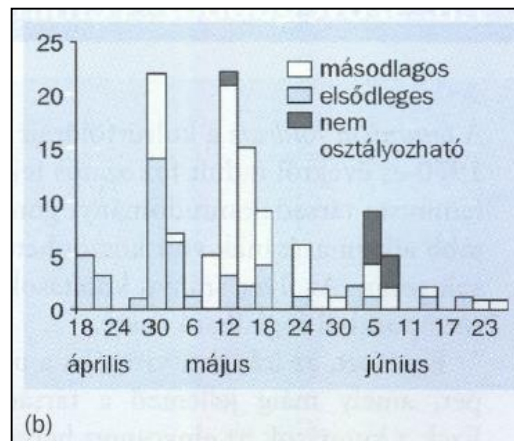
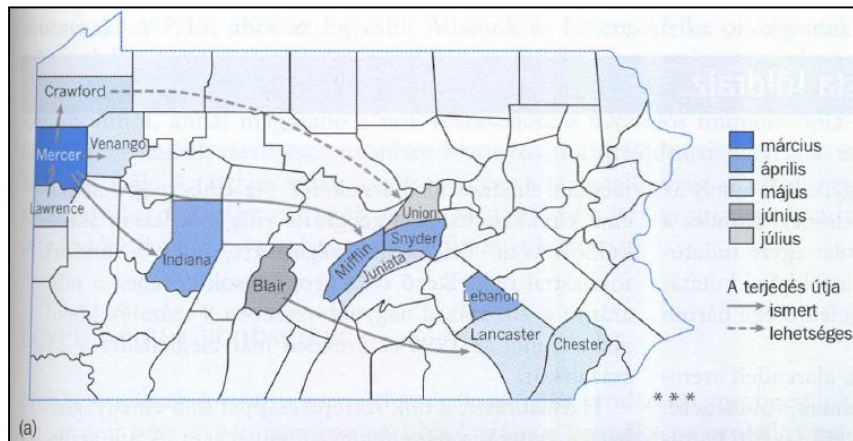
Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – *A vallás hatása a betegségek terjedésére*

- A következő ábrán láthatjuk, hogy egy **Pennsylvániában 1987-88-ban** kitört nagy **kanyarójárvány** hogyan terjedt az amis közösség révén mind az államon belül, mind azon kívül.
- Néhány elszórt eset után, amelyeket decemberben regisztráltak Laneaster megyében, a járványa nyugat-pennsylvániai Mercer megyében tört ki márciusban. Ezt követően a kór az amis közösség jóvoltából elterjedt az állam egész területén, sőt, áttért más keleti parti államra is, ahogy azt a nyilak jelzik.
- A magas megbetegedési ráták és a sajátos földrajzi útvonal jelzi, miként formálta a vallási elkülönülésből fakadó többségi társadalomból való kirekesztettség a betegség földrajzi elterjedését.

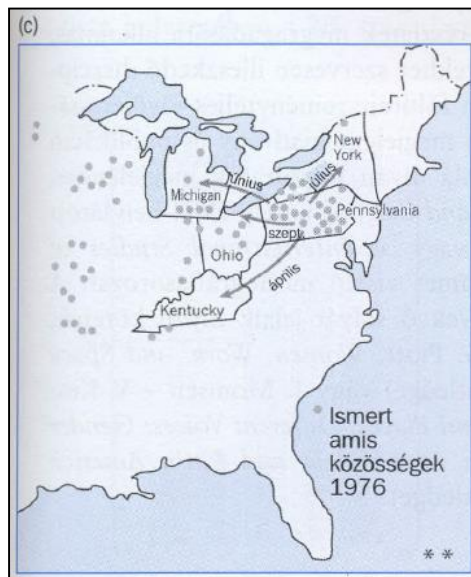
Kulturális sokszínűség

A vallás földrajza – A vallás hatása a betegségek terjedésére

Ábra: A vallási rendszerek hatása a betegségek terjedésére II.

- (a) Egy erősen fertőző vírusos járvány (kanyaró) kitörése a pennsylvániai amik gyerekek körében 1987-88-ban. A első betegek regisztrálásának időpontja megyénként; a nyílak a betegség térbeli terjedését jelölik.
- (b) A fertőződés jellege, időpont ja és terjedése a Lebanon megyében regisztrált amik betegek körében.
- (c) A betegség terjedése más amik közösségekben az Egyesült Államok keleti részén.
- (d) Hat öszvérrel szántó amik farmer Gordonsville-ben, Pennsylvania, USA.

Forrás: R. W. Sutter, S. E. Markowitz és J.M. Bennetch et al. 1991. adatai alapján térképezte A. D. Cliff, P. Haggett, és M. Smallman-Raynor: Measles: An Historical Geography of a Major Human Viral Disease, 1840-1990. Oxford, 1993, Blackwell, 9.15 ábra, 240. p. (c) TRIP/J. Greenberg

Nemiség és kulturális földrajz

Kulturális sokszínűség

Nemiség és kulturális földrajz

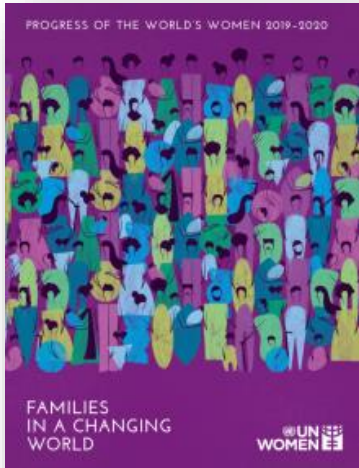
- A **nem** fogalmával szemben (ami egyértelműen az egyén nemi hovatartozására utal) a **nemiség** a **maszkulinitáshoz** és **feminitáshoz** kötődő tanult kulturális különbségekre utal.
- Míg a biológiai értelemben vett nemi különbségeknek genetikai kódja és külső anatómiai jegyei vannak, addig a **nemiség** egy **fölvett identitás**.
- A nemi különbségek mind térben, mind időben nagyfokú stabilitást mutatnak. Ezzel szemben a nemiség különbségei a történelem során éppúgy, mint a Föld egyes részein, nagymértékben változtak.

Feminista földrajz

A **feminista földrajz** a kultúrföldrajz egyik ága, amely az 1970-es évektől indult fokozatos fejlődésnek. Mindez a feminista társadalomtudományi gondolat egyre tudatosabb alkalmazásának volt köszönhető a földrajzi kutatások során. Az ilyen irányú kutatások jelentősége három szempontból foglalható össze. Egyrészt, **az irányzat vizsgálja a nők alárendelt szerepét**, amely máig jellemző a társadalmak többségére. Ezek a kutatások az elnyomott helyzetből fakadó hátrányok földrajzi sajátosságait tárják fel. Tipikus példaként hozható fel a nyugati társadalmak nőtagjainak mikrogeográfiai vizsgálata. Ezekben a társadalmakban a nők szerepe többnyire a gondozók (mind gyermekek és idősek) és "háziasszonyok" feladatkörére korlátozódik, ami térbeli akadályt jelent számukra a fizetett állásokhoz való hozzájutásban is. Ugyancsak ide *kapcsolódik a nők változó szerepének vizsgálata az eltérő kultúrával rendelkező fejlődő országokban*. Másrészt, **ráirányítja a figyelmet a nemek aránytalan megoszlására a földrajz intézményeiben**. Az általános iskolai oktatástól eltekintve a 21. század elején a földrajzot továbbra is elsősorban a férfiak dominálják. Bár ismerünk híres női felfedezőket (pl. Mary Kingsley, aki Nyugat-Afrikában, vagy Freya Stark, aki Délnyugat Ázsiában kutatott) és vezető földrajztudósokat (pl. Ellen Churchill Semple vagy Doreen Massey), számuk mégis jócskán elmarad férfitársaikétól. Az emberiség felének eme kirekesztettsége a geográfia világából lassan átalakulóban van. Példaként szolgál erre, hogy a doktori fokozattal rendelkező svéd geográfusok körében a nők aránya a 20. század nagyobb részében 9 százalék körül alakult, míg az 1990-es években már meghaladta a 20 százalékot. Harmadrészt, **a nők szerepe cseppet sem elhanyagolható a geográfia paradigma váltásában sem**. A női geográfusok vezető szerepet játszottak abban, hogy befelé forduló és egyetemlegességre törekvő szakterületünkől az idők folyamán a részletek megragadására alkalmas, más tudományterületekhez szervesen illeszkedő diszciplína vált. A feminista földrajz reményteljes jövőjét számos, a közelmúltban megjelent kiadvány és publikáció jelzi. Ezt támasztja alá olyan folyóiratok megjelenése, mint a *Gender, Place and Culture*, amely 1994-ben látott először napvilágot, vagy az *International Studies of Women and Place* címet viselő monográfiásorozat. A kutatási irányzat növekvő súlyát jelzik olyan kötetek, mint S. Hanson - G. Pratt: *Women, Work, and Space* (London, 1995, Routledge) vagy J. Momsen - V. Kinnaird (szerk.): *Different Places: Different Voices: Gender and Development in Africa, Asia and Latin America* (London, 1993, Routledge).

Kulturális sokszínűség

Nemiség és kulturális földrajz – *Nemiség és foglalkozási különbségek*

- A *The World's Women* című ENSZ-kiadvány becslése szerint jóllehet, a Föld lakóinak csupán a fele nő, mégis ők adják az elvégzett munkaórák kétharmadát. Ez a megdöbbentő számadat azon alapul, hogy a legtöbb társadalomban a nőket kétszeresen, sőt, háromszorosan is *foglalkoztatják, otthon és a munkahelyeken egyaránt*.

- Például a fejlődő világ asszonyainak többsége egyszerre három minőségben is dolgozik:

- 1) **házimunka**, ami magában foglalja a családtagok táplálását, a ház tisztán tartását és a rászorulókat (idősek és gyerekek) gondozását;
- 2) **munkabérért végzett munka**, az első és második gazdaságban;
- 3) **tápláléktermelő mezőgazdasági munka**, ami a családtagok ételmezését szolgálja.

Kulturális sokszínűség

Nemiség és kulturális földrajz – *Nemiség és foglalkozási különbségek*

- A nemek közötti különbségek *a munkaerő foglalkozási megoszlásában is felszínre kerülnek.*
- Napjainkban az **Egyesült Államokban** néhány foglalkozás esetében domináns szerepet játszanak a **nők** (így például):

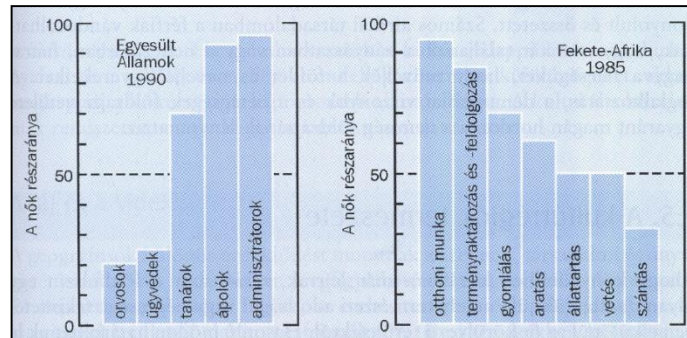
- ✓ ápolók (94 %),
- ✓ titkári feladatot ellátók (98 %),
- ✓ alsó- és középfokú oktatási intézmények tanárai (70 %).

- Más foglalkozáscsoportok esetében alig találunk női alkalmazottakat: például *az orvosoknak csupán 18 százalékát, az ügyvédeknek 20 százalékát adják nők.* A felsőoktatásban a nemek közötti aránytalanság ugyancsak szembeszökő, a főiskolákon és egyetemeken a nők foglalkoztatása jóval átlag alatti, különösen a legmagasabb szinteken.

Kulturális sokszínűség

Nemiség és kulturális földrajz – *Nemiség és foglalkozási különbségek*

- A **foglalkoztatási adatok** a Föld egyes térségeiben jelentős eltéréseket mutatnak.

Ábra: A női foglalkoztatás regionális eltérései

A nők részesedése a munkában két eltérő régióban.

Forrás: ENSZ-felmérésekből származó adatok. Átvéve V. S. Peterson és A. S. Runyan: *Global Gender Issues* c. könyvéből (Boulder, 1993, Westview Press), 3.10. ábra, 74. p.

- Az ábra az Egyesült Államok és Fekete-Afrika országainak női foglalkoztatásra vonatkozó adatait hasonlítja össze.
- Általánosságban elmondható, hogy minél fejlettebb egy ország gazdasági szempontból, annál magasabb a nők részesedése a hivatalos munkaerőpiacon.

- Ezt a szabályszerűséget azonban bizonyos kultúrföldrajzi tényezők is befolyásolják. Az **iszlám vallás** a nők szerepét a társadalomban az otthon és a család körére korlátozza, ezért még a leggazdagabb iszlám országokban is a fejlődő világ jegyeit viseli magán a nők foglalkoztatása.

Kulturális sokszínűség

Nemiség és kulturális földrajz – *Egyéb nemi különbségek*

- Nehéz a nemek közötti egyenlőtlenségek globális rendszerét megbecsülni. Az utóbbi húsz évben azonban az **ENSZ számos ügynöksége próbált adatgyűjtést végezni**, s ezzel nyomon kísérni a férfiak és nők eltérő helyzetét a világban.
- Ezen adatok jelzése szerint *nagyfokú eltérést figyelhattünk meg a két nem helyzetében a 20. század végén.*

Kulturális sokszínűség

Nemiség és kulturális földrajz – *Egyéb nemi különbségek*

- Az alábbiakban öt példát emelünk ki a probléma megvilágítására.
 1. Öt menekült közül minden negyedik nő a világon, s hozzájuk számíthatjuk kiskorú gyerekeiket is.
 2. A világ analfabétáinak kétharmada nő.
 3. A világ ingatlanjainak alig 3 százaléka van nők birtokában.
 4. A Föld jövedelmének alig tíz százalékát keresik nők.
 5. Olyan kivételes tehetségek, mint Indira Gandhi (India) vagy Golda Meir (Izrael) tevékenysége ellenére a világ állam- és kormányfőinek alig 3 százaléka volt nő az utóbbi ötven évben.

Kulturális sokszínűség

Nemiség és kulturális földrajz – *Egyéb nemi különbségek*

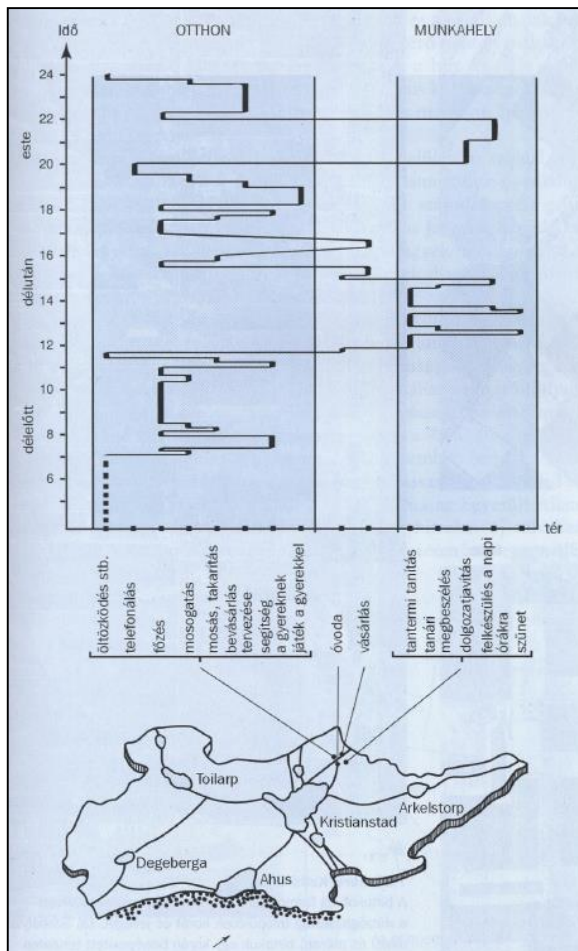
- Ezek **a különbségek mélyen gyökereznek** a múlt és a jelen társadalmi viszonyaiban. Többségüket már a régészek is kimutatták a kőkorszaki falfestmények vagy a bronzkori sírleletek alapján.
- Antropológusok a **nemek közötti különbségek bonyolult rendszerét** írták le a *rokonság*, a *házasság* (közte a *többnejűség* és *többférjűség* sajátos kapcsolatát), az *öröklés* vagy a *munkamegosztás* intézményrendszerén belül.
- A jogi szabályozórendszeren belüli eltérések megszabják a föld birtoklásának és felosztásának rendjét.

Kulturális sokszínűség

Nemiség és kulturális földrajz – *Nemiség és időföldrajz*

- A nemiség földrajzi szempontú vizsgálatának egy harmadik vetületét az *időföldrajzi aspektus* jelenti. A jövedelmek elosztásában vagy az öröklésben megfigyelhető férfidominancia kiterjed egyszersmind az idő feletti kontrollra is.

- Az ábrán egy svéd általános iskolai tanár munkabeosztása látható egy átlagos hétköznapon, amikor a saját gyerekei és az iskola jelentette feladatokkal egyaránt meg kell birkóznia. A Lund-i Egyetem geográfusainak egy csoportja Tora Friberg és Ann-Cathrine Åquist vezetésével jelentősen gazdagították ismereteinket ezen a területen.

Ábra: A nemiség és a tér-idő földrajz

A tér-idő földrajz terén végzett svéd kutatások rávilágítottak az utazási lehetőségek terén a nemek között tapasztalható különbségekre is. A svédországi Kristianstad melletti faluban élő általános iskolai tanárnő életének egy napja megmutatja, hogy miként kell az otthoni és a munkahelyi teendők között térben és időben gondosan összhangot teremteni. Vegyük figyelembe, hogy az időt a függőleges, míg a földrajzi távolságot a vízszintes tengelyen ábrázoltuk. A tanítás a délelőtti órákra korlátozódik, a délutánt a vásárlás és a gyerek óvodából történő elhozatala, míg az estét a dolgozatjavítás és a másnapi tanításra való felkészülés tölti ki.

Forrás: T. Friberg: *Everyday Life: Women's Adaptive Strategies in Time and Space* Lund, 1993, Lund University Studies in Geography, 9.2. ábra, 157. p.

Kulturális sokszínűség

Nemiség és kulturális földrajz – *Nemiség és időföldrajz*

- Az ***idő feletti kontroll*** egyben az **egyén földrajzi tér fölötti kontrollját** is jelenti.
- A nyugati, urbanizált társadalmakban a család otthonának elhelyezkedését sokszor a házaspár fő keresőjének munkahelye szabja meg. Míg történelmi léptékben szemlélve ez többnyire a férfi volt, addig ez a helyzet napjainkban változóban van.
- A közös döntésen alapuló lakóhelyválasztás a **nagyvárosok** tartós növekedésének egyik záloga, ami a **központok irányába történő vándorlást** eredményezi, hiszen itt a házaspár mindkét tagja jobb elhelyezkedési lehetőségekre számíthat.
- Az **ipar leépülése és a férfifoglalkoztatás összeomlása a hagyományos iparvidékeken aláásta a hagyományokat**. Olyan tényezők, mint a rugalmas közlekedési módokhoz (többnyire a személyautóhoz) való hozzáférhetőség döntő hatással vannak a **lakóhely és munkahely közötti távolság** alakulására.

Kulturális sokszínűség

Nemiség és kulturális földrajz – *Nemiség és időföldrajz*

- A **fejlődő országokban** a nemek és a foglalkoztatás viszonya ugyancsak bonyolult és összetett.

- Számos afrikai társadalomban a férfiak vándorolhatnak, hogy munkát találjanak a bányászatban vagy a nehéziparban, hátrahagyva feleségüket, hogy műveljék a földet és neveljék gyerekeiket.
- A *foglalkoztatás*, a *demográfiai viszonyok* és a *betegségek földrajzi vetülete* egyaránt **magán hordozza a nemiség földrajzának lenyomatait.**

A kultúrrégiók természete

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete

- **Régió**: a földfelszín egy olyan darabja, mely természeti adottságai vagy népessége tekintetében elkülönül az őt körülvevő területekről.
- Hasonló módon határozhatjuk le a *kultúrrégiókat* is. Ha számba vesszük a **kultúra alappilléreit**, úgymint *a nyelvet és a vallást, és melléjük rendeljük az etnikai különbségeket*, akkor megkapjuk a kultúrrégiók legfontosabb alkotó-elemeit.

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *A táj és a vidék*

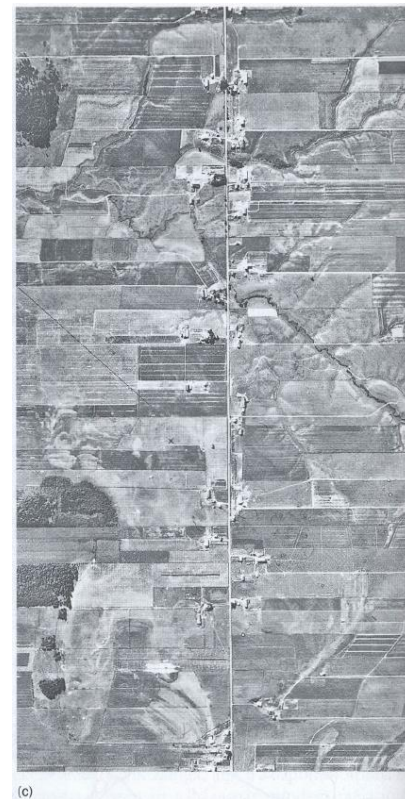
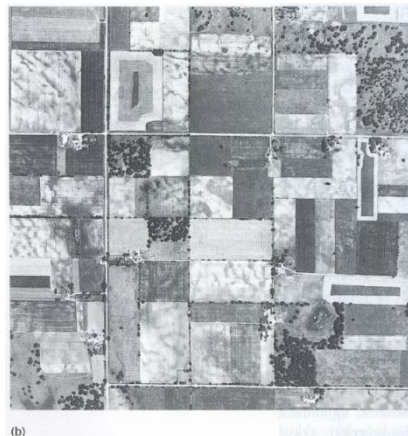
- A geográfusok különös érdeklődést mutatnak *a szellemi, társadalmi és anyagi tényezőknek* a földfelszínen megfigyelhető lenyomatait iránt. **Az ember tevékenysége a földfelszín óriási kiterjedésű területeit alakította, formálta.** A falusi térségekben különösen a földbirtokok és a farmok térbeli megoszlása, az utak és a határvonalak futása érdemel figyelmet.

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *A táj és a vidék*

- A különböző kultúrcsoportok *eltérő módon osztották fel a földjeiket*, és különböző módszereket használtak a birtokhatárok kijelölésére. Mindezek eredményeként a levegőből *markáns különbségeket figyelhetünk meg az egyes kultúrtájak között*. Az ábra néhány jellemző példát hoz ezekre az eltérésekre.

Ábra: Kultúrtájak

A birtokok és farmok térbeli elrendeződése visszatükrözi a mezőgazdasági települések korát és jellegét.

- (a) Szabálytalan alakú és méretű birtokok egy korán benépesített területen Délnyugat-Angliában.
- (b) Szabályos 16 hektáros földbirtokok Illinois határán, ahol a földek birtokbavételénél a járési és körzeti beosztást alkalmazták.
- (c) Pionírtelepülés a kanadai Saint John-tó melletti síkságon, ahol a farmok határai merőlegesen futnak az országútra.

Forrás: A képeket (a) az Egyesült Királyság Környezetvédelmi Minisztériuma, (b) az Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériuma, és (c) Kanada Energiaügyi Bányászati és Erőforrás-gazdálkodási Minisztériuma bocsátotta rendelkezésünkre

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *A táj és a vidék*

- A **pays** francia szó **a kultúrrégió egyfajta megjelölésére** szolgál, olyan nevekkal, mint a sajtok és borok kedvelői számára ismert Brie és Medoc. A szót először *Paul Vidal de la Blache*, 19. századi francia geográfus, a Sorbonne professzora használta, hazája sajátos jegyekkel rendelkező, kisebb területegységeinek megjelölésére.
- A sajátos jegyek nem csupán a **természeti** vagy a **kulturális adottságokból** következnek, hanem a kettő ötvözetéből a terület **táji adottságaiból** is.
- Más geográfusok a kultúrtáj egyes alkotóelemeit külön-külön vizsgálták, kutatva eredetüket és elterjedésüket.

- A **fedett hidak amerikai elterjedéséről** gyűjtött például bizonyítékokat *Fred Kniffen* louisianai geográfus. Az eredetileg Svájcban, Észak-Olaszországban és Skandináviában épített híd típus az Egyesült Államokban először a New England déli része és Kelet-Pennsylvania között húzódó területen bukkant fel.

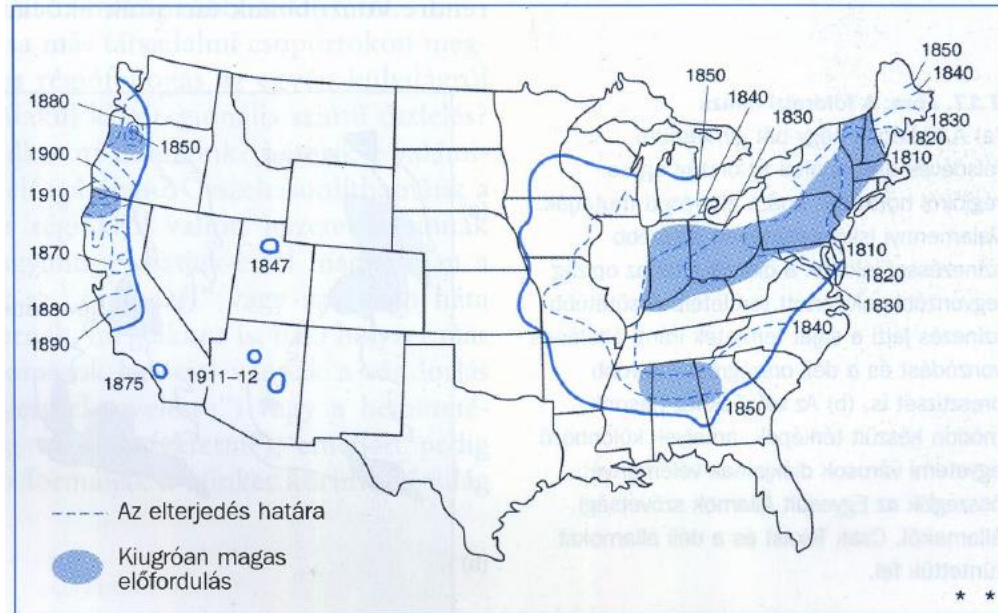
Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *A táj és a vidék*

- Amint azt a következő ábra határvonalai is jelzik, a hídépítésnek ez a módozata gyors ütemben terjedt a Közép-Nyugat és Dél-Piedmont irányába, de csak nagyon lassan New England északi területei felé. 1850 táján, amikor a hidak száma az Egyesült Államok keleti részén a leggyorsabb ütemben növekedett, hirtelen új növekedési pólusok tűntek fel az ország nyugati részén is, nevezetesen az Oregon állambeli Willamette-völgyben.
- Így tehát olyan **fizikai tényezők**, mint a hidak és szénapajták, a mezők és kerítések, a házformák és utcahálózatok kijelölik a *kultúrrégiók képzeletbeli határait*.
- Más esetekben a kultúrtáj olyan elemeket tartalmaz, amely utal az ott lakók eredetére. A *templomépítészet jellegzetes ukrán stílusát* (következő (c) ábra) ukrán bevándorlók hozták magukkal Kanadába.

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *A táj és a vidék*

Ábra: A kultúrtáj alkotóelemei

- (a) A fedett országúti híd jellegzetes példája, Vermont, New England területéről.
- (b) A fedett híddal rendelkező helyiségek az Egyesült Államokban, a híd típus tér- és időbeli elterjedését az évszámokkal ellátott vonalak jelölik.
- (c) Az ukrán templom a kanadai Alberta területén jól jelzi, hogy a különböző bevándorló csoportok magukkal hozták sajátos építészeti jegyeiket.

Forrás: (a) Corbis-Bettmann felvétele. (b) A térkép F. Kniffen, *Geographical Review*, 41 (1951) cikkéből származik, az American Geographical Society (Amerikai Földrajztudományi Társaság, New York) engedélyével. (c) Topham Picturepoint

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *Földrajzi imázs*

- A kulturális régiók vizsgálatának másik lehetséges szempontját a *földrajzi imázs* jelenti.
 - *Milyennek tartjuk saját hazánk egyes részeit?*
 - *Milyen kognitív térképpel (más néven mentális térképpel) rendelkezünk olyan területekről, mint New England északi része vagy Ausztrália ősvadona?*
- Peter Gould és Rodney White geográfusok kísérletet tettek Nagy-Britannia részletes mentális térképének megkonstruálására. A vizsgálat során 20 brit iskola 16 és 18 év közötti fiataljait kérték fel az ország egyes részeiről alkotott vélemények meghatározására.

Kulturális sokszínűség

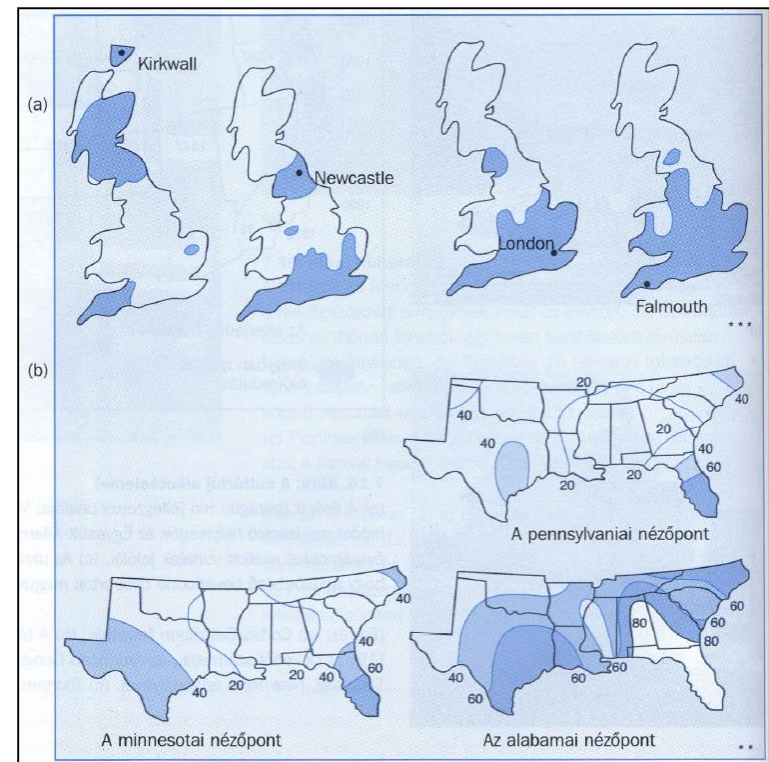
A kultúrrégiók természete – Földrajzi imázs

- A vizsgálatba bevont személyeket arra kérték, hogy *rangsorolják Anglia, Wales és Skócia megyéit aszerint, hogy mennyire tekintik vonzónak lakó- és munkahely szempontjából.*
- Az egyes iskolák eredményeinek statisztikai elemzésével megszerkeszthetővé vált a vonzónak tartott területek térképe.

Ábra: A földrajzi imázs

- (a) A térképek négy brit gimnázium felsőéves diákjai által az ország egyes régióiról hordozott imázs eltéréseit mutatják. Valamennyi iskola esetében sötétebb színezéssel jelöltük a diákok által az ország legvonzóbbnak tartott területeit. A sötétebb színezés jelzi a saját területek iránti általános vonzódást és a déli országrész nagyobb presztízsét is.
- (b) Az előzőekhez hasonló módon készült térképek, amelyek különböző egyetemi városok diákjainak véleményét összegzik az Egyesült Államok szövetségi államairól. Csak Texast és a déli államokat tüntettük fel.

Forrás: (a) R. R. White, Pennsylvania State University, nem közölt szakdolgozat, 1967.
(b) P. Gould és R. R. White: *Mental Maps*. Harmondsworth, 1974, Penguin, 4.2.3. ábra, 98-99. p.

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *Földrajzi imázs*

- Bár valamennyi iskola mentális térképe különbözött, számos közös vonásuk is akadt.
 1. Mindegyik térképen **magas rangértéket kaptak az iskolával szomszédos területek**. A saját megyéhez való szoros kötődés valamennyi vizsgálati csoportnál megfigyelhető volt.
 2. **Dél-Angliát rendre vonzóbbnak tartották Skóciánál és az északi országrésznél**, különösen olyan déli iskolák diákjai, mint Falmouth.
 3. **Londont vagy nagyon vonzónak, vagy taszítónak tartották**. Más térképekről a jól ismert nyaralóhelyekhez (pl. Cornwall) való vonzódást lehetett leolvasni.

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *Földrajzi imázs*

- A *regionális észlelés* fogalma az Egyesült Államokra is áttérjedt.
- Vegyük példának Kevin Cox vizsgálatát, amelyet ohioi egyetemisták körében végzett az *Egyesült Államok regionális különbségeinek észlelésére* vonatkozóan.
- Ennek során valamennyi hallgató megkapta a 48 egybefüggő szövetségi állam listáját. Arra kérték őket, hogy *minden egyes államra nevezzék meg az ahhoz "leginkább hasonlító" másik három államot*. Ehhez nem állt rendelkezésükre térkép, és a "hasonlóság" fogalmát sem definiálták közelebbről, ki-ki maga dönthetett róla.

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *Földrajzi imázs*

- A szövetségi államoknak ez a gyors és felszínes benyomásokon alapuló csoportosításával *meg lehetett ragadni az országon belüli főbb regionális eltéréseket.*
- Fontossági sorrendben ezek a következő módon összegezhetők:
 - 1) Először is, létezik egy Mississippi menti törésvonal, elválasztva a leginkább Coloradóval jellemezhető **”Nyugat”**-ot, a Connecticuttal jellemezhető **”Kelet”**-től.
 - 2) A második legfontosabb választóvonal a **”Dél”** (jellemzően Georgia) és **”New England”** (jellemzően Maine) között húzódik. Itt az eltérés kevésbé markáns, mint a nyugat-keleti törésvonal esetében, és az értékek északról délre haladva fokozatosan összeolvadnak, nem mutatnak nagy ugrást a Mason-Dixon-vonal mentén. Érdekes módon a diákok ***Floridát nem sorolták a Délhez.***
 - 3) Míg a fentebb említett mindkét térfelosztás két, nagyjából azonos méretű területet különített el egymástól, bipoláris jelleggel, addig a harmadik beosztás egyetlen pólus köré rendezte az államokat, s a **Nagy-tavak körzetét határolta el - Michigan központtal** -, az Egyesült Államok többi részétől.
 - 4) Egy negyedik, kevésbé markáns választóvonal a **közép-nyugat államait választotta el** az ország többi területétől.

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *Földrajzi imázs*

- Az ohioi felmérés ismételt lefolytatása más társadalmi csoportokon megmutatná, *miként viszonyul az általános régiófelfogás az egyén külvilágról alkotott nézeteihez.*
 - *Mely életkorban alakul ki a regionális szintű észlelés?*
 - *Időben mennyire stabilak a régiókról alkotott nézeteink?*
 - *Létezik-e valamilyen különbség a nők és a férfiak világfelfogásában?*
 - *Összehasonlíthatnánk a különböző földrajzi helyeken az egyes régiókról vallott nézeteket, annak tesztelésére, hogy vajon mindnyájan ugyanúgy osztjuk-e fel magunkban a teret?*
- Az imázs és sztereotípiák, mint az **”öreg Dél”** vagy az **”Isten háta mögötti Ausztrália”**, sokáig tovább élhetnek, még akkor is, ha a helyzet már alapvetően megváltozott. Ezek a benyomások hatással vannak a vándorlás irányára (”Új-Zéland ideális hely a gyermeknevelésre”) vagy a befektetésekre (”Paraguayban kockázatos dolog tőkét befektetni”), emellett pedig hosszú távon és igen meggyőző módon formálják a minket körülvevő világ fejlődését.

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *Dinamikus kulturális régiók*

- Bár egy kulturális régió lehatárolása nehézkes feladat, mégis vannak olyan esetek, amikor könnyű dolgunk van.
- Donald Meinig, amerikai geográfus számos olyan esetet tanulmányozott, amikor ***egy kulturális régió a kultúra eredeti magterületéből fokozatosan terjeszkedve jött létre.*** Az általa leírt ***Meinig-modellben*** a kulturális régiókat szabálytalan alakú, koncentrikus gömbhéjak alkotják.

Kulturális sokszínűség

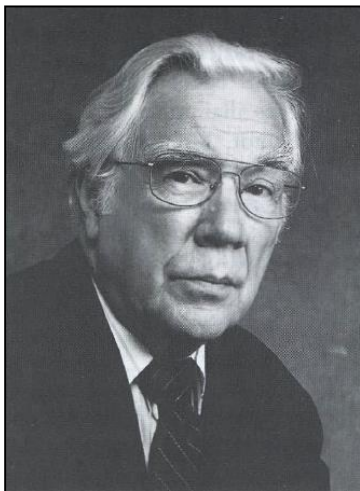
A kultúrrégiók természete – *Dinamikus kulturális régiók*

Magterület

- A mormon kulturális régió központi részét az a **magterület** képezi, ahol *a mormon népesség előfordulása a leggyakoribb, a vallás a legdominánsabb, és a kultúra a leghosszabb ideje van jelen*. Ezt a magterületet a **Wasatch-oázis** jelenti, egy 210 kilométer hosszú körzet a Wasatch-hegység tövében, Salt Lake Citytől keletre. A terület népességszáma gyorsan növekszik, s az elmúlt fél évszázad során az amerikai mormon népesség 40 százalékát tömörítette. Bár a terület a nem mormon vallásúak egyik fontos bevándorlási célterülete, a mormon és nem mormon népesség egymáshoz viszonyított aránya a területen régóta kiegyensúlyozott. A magterület és az egyéb mormon körzetek közötti kapcsolatot az információáramlás, a pénzügyek és a mormon szervezetek biztosítják. A kulturális kötődést az évenkénti két közgyűlés jelenti, amikor áprilisban és októberben a mormon közösségek képviselői összegyűlnek Salt Lake Cityben, hogy döntsenek egyházuk politikájáról.

Donald Meinig és a kultúrföldrajz

Donald W. Meinig (1924-) az Egyesült Államok legkiemelkedőbb történeti geográfusa. A Georgetowni Egyetemen végezte tanulmányait, majd doktori fokozatát Washington Állam Egyetemén szerezte. Az 1950-es években előbb a Utahi Egyetemen oktatott, majd a Syracuse-i Egyetemen a Geográfia Maxwell Kutatóprofesszora cím birtokosa.

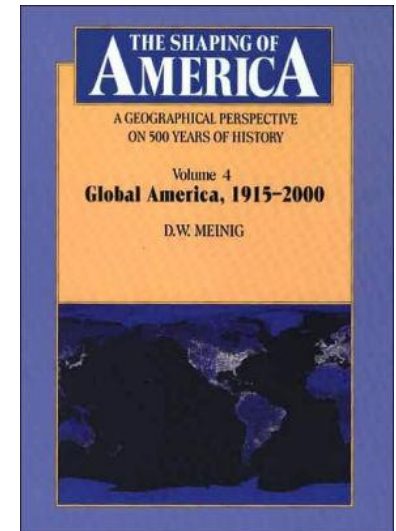
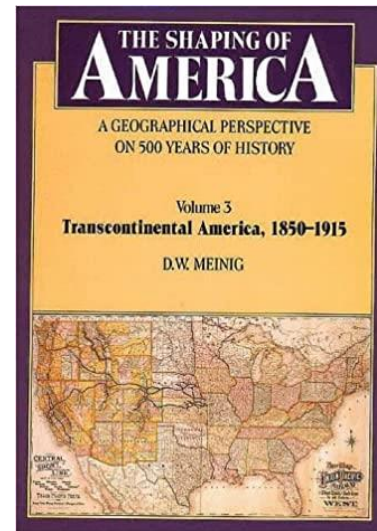
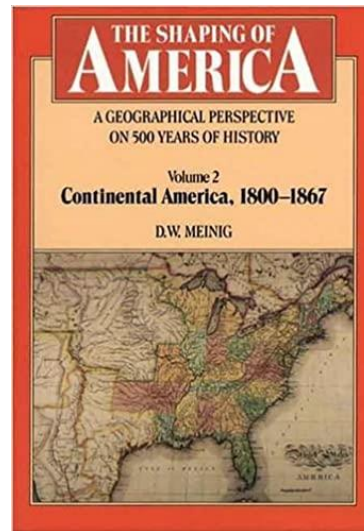
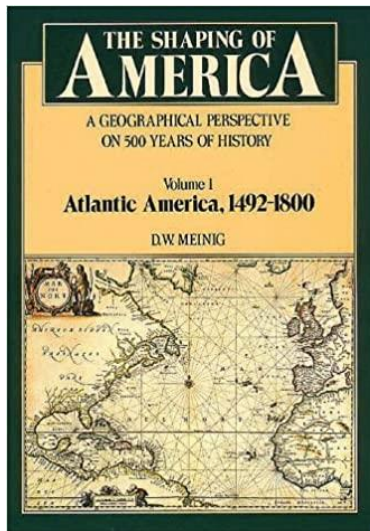
Meinig munkásságának valamennyi helyéről jelentős kötetekben számolt be. Az Egyesült Államok északnyugati részén eltöltött éveit a *The Great Columbia Plain* (1968), a délnyugati tapasztalatait az *Imperial Texas* (1969) és a *Southwest: Three Peoples in Geographical Change 1600-1970* (1971) című munkák fémjelzik. Még korábban, egy Ausztráliában tett kutatóútjáról az ausztrál búza termelés földrajzi határait tárgyaló *On the Margins of the Good Earth* (1962) című kötetben számolt be.

Meinig valamennyi munkájára jellemző a változatos történelmi események földrajzi környezetbe ágyazása, eredeti térképek és jelenkori dokumentumok (pl. fotók, térképek, tervek) segítségével.

Meinig legkiemelkedőbb tudományos vállalkozása a *The Shaping of America: A Geographical Perspective on 500 Years of History* címet viselő négykötetes történeti földrajzi mű, amely a Yale University Press gondozásában jelent meg. A mű az Egyesült Államok történeti fejlődését helyezi alapvetően új megvilágításba, az első néhány kereskedőtelep felbukkanásától korunk globális hatalommá válásáig. Meinig földrajzi szemlélete, amellyel ezt a nagyívű témát megközelíti, egyaránt jelent kihívást és kiegészítést a hagyományos történetírás számára.

Donald Meinig és a kultúrföldrajz

- **THE SHAPING OF AMERICA: A *Geographical Perspective on 500 Years of History*** címet viselő négykötetes történeti földrajzi mű:
 - ❖ I. kötet *Atlantic America* (1986) címmel az 1492-től 1800-ig terjedő időszakot fogja át;
 - ❖ II. kötet *Continental America* (1992) címmel az 1800 és 1867 közötti időszakkal foglalkozik;
 - ❖ III. kötet *Transcontinental America* (1992) címmel az 1850 és 1915 közötti eseményeket tárgyalja;
 - ❖ IV. kötet a *Global America* címet viseli 1915 és 2000 között.

Kulturális sokszínűség

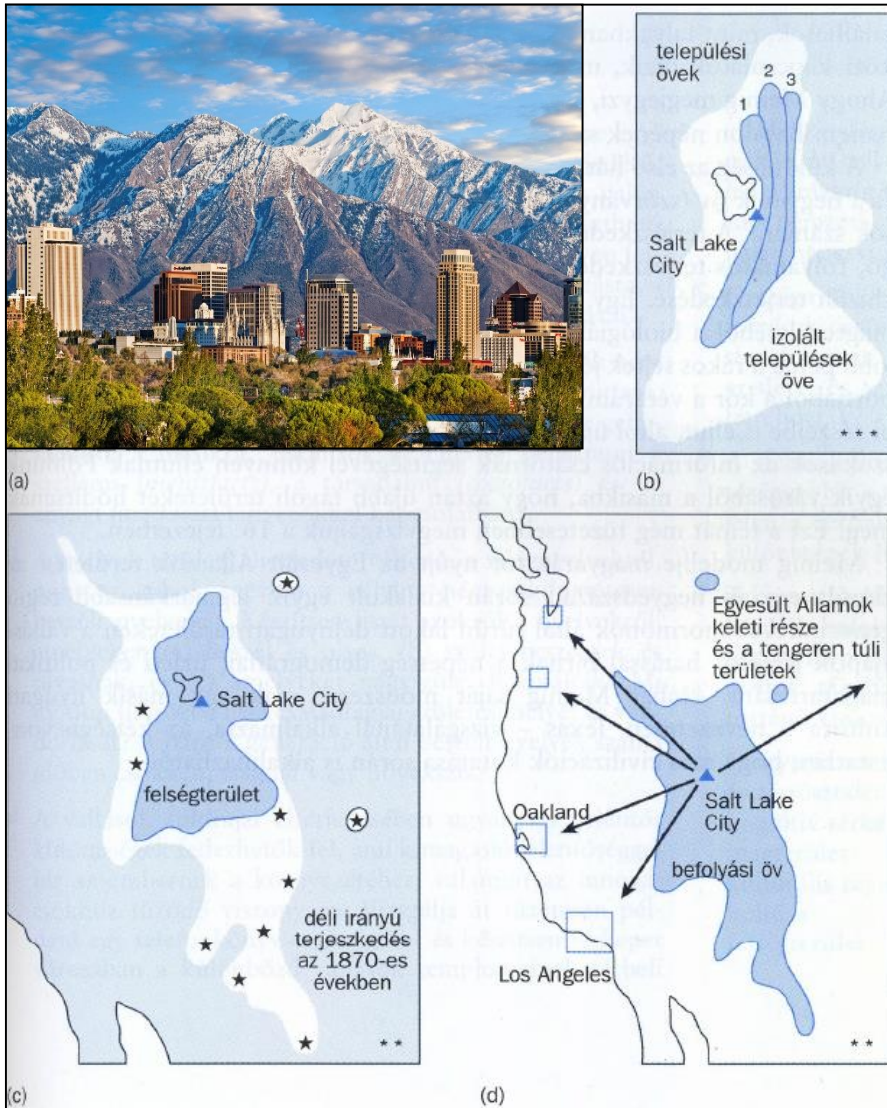
A kultúrrégiók természete – *Dinamikus kulturális régiók*

Felsőterület

- Azokat a területeket, *ahol a mormon vallás még domináns, bár kisebb intenzitással, mint a magterületben, s ahol nyilvánvaló eltérések figyelhetők meg a helyi társadalom szerveződésében*, Meinig a mormonok **felsőterületének** nevezi.
- A felsőterület átnyúlik Utah állam határain, mégpedig Idaho délkeleti folyóvölgyeibe, és **a magterület több mint hússzorosára terjed ki**. A mormon népesség kevéssel több mint egynegyedét tömöríti, akik általában mormon többségű falvakban élnek.

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *Dinamikus kulturális régiók*

- Amint azt az ábra (b) része is jelzi, a mormon kolonizáció **térbeli terjeszkedését az észak-déli futású hegyek befolyásolták**, és nyugatról kelet felé tartva több "lépcsőben" ment végbe.
- A terület megszállását követő húsz évben az első öv településeit hozták létre, de 1870-ben (alig tizenkét évvel később) már a második övet is belakták, sőt, a harmadik öv betelepülése is megkezdődött.

Ábra: Egy kulturális régió szerkezete

Donald Meinig tanulmánya az Egyesült Államok nyugati részén található mormon kultúrrégióon belül négy téregységet ír le. A Salt Lake City és a mögötte magasodó Wasatch-hegység közötti magterületet (a), a jórészt Utah állam területére eső felségterület (b) veszi körül. Azon túl találjuk a kisebb kolóniákból álló befolyási övezetet (c), s végül a mormon egyházak szóróványait (d) az Egyesült Államok és Nyugat-Európa bizonyos részein.

Forrás: D.W.Meinig: *Annals of the Association of American Geographers* 55 (1965), 7. ábra, 214. p.

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *Dinamikus kulturális régiók*

Befolyási öv

- A mormonok *külső vonzásterületét, ahol a közösség számottevő kisebbséget alkot, befolyási övnek* nevezzük. A befolyási öv Kelet-Oregontól Észak-Mexikóig terjedő *peremi nyúlványokból áll*, mélyen lehúzódva déli irányba, a 19. század végi utolsó nagy mormon kiáramlás eredményeként. A mormonok 13 százaléka él ezen a területen, s változó létszámú kisebbségeket alkotnak a helyi társadalmon belül.
- Amint az az előző ábra (c) részén is látható, **a befolyási öv inkább töredezett, kisebb foltokból**, mintsem összefüggő, alacsony népsűrűségű övezetekből áll. Minden egyes területfolt sajátos történelemmel rendelkezik. Például a Utah állam délkeleti részén található San Juan kolóniát 1879-ben egy kietlen, kanyonokkal teletűzdelt vidéken át történő, híres vándorlás után alapították. A felségterületet övező hegyvidéki és sivatagi koszorú tartós akadályt jelentett a befolyási öv területei szorosabb integrációjának.

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *Dinamikus kulturális régiók*

Szórványok

- A befolyási övön túl kisebb **szórványokat (diaszpórákat)** találunk a mormon *népesség fennmaradó részével*. A legjelentősebb szórványokat a csendes-óceáni partvidék városaiban találjuk, közülük is kiemelkedik Los Angeles. Az utóbbi két évtizedben a szórványok áttegyedtek Észak-Amerikából Angliába, Svájcba és Új-Zélandra is.
- A szórványok több szempontból is eltérnek a három másik övezettől. **Ezek inkább városokban találhatók**, mint falvakban, s a magterülethez inkább nagy távolságú, városközi kapcsolatok fűzik, mint rövid távú, város-falu alárendeltségi viszony.
- Ahogy Meinig megjegyzi, a szórvány nem Sion hegyének meghosszabbítása, hanem Babilon népének szétszóródása.

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *Dinamikus kulturális régiók*

- A különbség az első három öv (magterület, felségterület, befolyási övezet) és a negyedik öv (szórványok) között alapvető fontosságú a kultúrgeográfusok számára.
- A terjeszkedés jellegét tekintve ugyanis a **19. századi összefüggő, folyamatos terjeszkedést** a *20. században felváltotta a népesség hierarchizált terjeszkedése.*
- **Bizonyos kulturális szokások** az információs csatornák segítségével könnyen eljutnak Földünk egyik városából a másikba, hogy aztán újabb távoli területeket hódítsanak meg.

Kulturális sokszínűség

A kultúrrégiók természete – *Dinamikus kulturális régiók*

- Meinig modellje magyarázatot nyújt az Egyesült Államok területén az elmúlt egy és negyedszázad során kialakult egyik legmarkánsabb régió genezisére.
- A mormonok által sűrűn lakott délnyugati területeken a vallási alapok jelentős hatással bírnak a népesség demográfiai, üzleti és politikai magatartására.
- Habár Meinig saját módszerét csak egy másik nyugati kultúra vizsgálatánál alkalmazta, az kétségbevonhatatlan, hogy más civilizációk kutatása során is alkalmazható.

AZ URBANIZÁLÓDÓ VILÁG

Az urbanizálódó világ

- *Vajon hogyan határozzuk meg a város fogalmát? Kezdjük egy nagyon egyszerű definícióval. „A város nem más, mint nagy számú népesség, sűrűn, egy tömegben elrendezve.” Bár a városoknak számos egyéb jellemvonása is van, vizsgáljuk meg előbb a népsűrűséget.*

Az urbanizálódó világ

- Talán a legkönnyebb módja, hogy átlássuk definíciónk jelentését, ha egy kiemelkedő **rock- vagy popzenei fesztiválra** gondolunk. Ezek a rendezvények a nyári hétvégeken **százezres tömegeket vonzhatnak** Észak-Amerika és Nyugat-Európa mezőire. Bár a helyi újságok és a szervezők becslése a résztvevők összlétszámára vonatkozóan rendszerint eltér, légi fotók felhasználásával lehetőség nyílik arra, hogy meghatározzuk az **1 négyzetkilométerre jutó látogatók számát** az ilyen Woodstock-típusú rendezvényeken.

Az urbanizálódó világ

- Ha a **népsűrűséget** konzervatív módon **150 ezer fő/km²-ben határozzuk meg**, akkor némi geometriai ismeret (és élénk fantázia) segítségével kiszámolhatjuk, hogy ilyen népsűrűségi értékek mellett a Föld teljes népessége elférne egy **96 kilométeres sugarú körben**.
- Ha a **New York-i metró**n tapasztalható népsűrűségi értéket alkalmaznánk, már egy **12 kilométeres sugarú körben** elférnének mindannyian.

Az urbanizálódó világ

- Ez a gondolat *az összezsúfolódott, nyüzsgő embertömegről* valószínűleg *viesszataszítóan hat*, és teljességgel elképzelhetetlen, hogy mi módon lehetne ekkora tömeget táplálni és itatni - a higiéniaáról nem is beszélve.
- Valójában a világ legsűrűbben lakott területeinek, mint **Tokió** vagy **New York** népsűrűségi értékei nagyságrendekkel elmaradnak az előbb leírt képzeletbeli város népsűrűségétől. Azonban így is ezek a **10 millió főnél népesebb metropoliszok** igénylik a legátfogóbb *ellátási és kommunikációs rendszereket*, s jelentik a *legsúlyosabb társadalmi-gazdasági szervezési problémát* a Földön.

Az urbanizálódó világ

- Az előadás során a **várossal mint a népesség meghatározó térbeli szerveződésének keretével** kívánunk foglalkozni. A földrajzosok feladata, hogy megfejtsek ennek a meghatározó szerepnek az okait.
 - *Mi készíti a népességet városokba tömörülni?*
 - *Melyek a hosszú távú trendek e tekintetben, s miként válik Földünk egyre városiasabbá?*
 - *Zsugorodnak a városok, avagy kifelé terjeszkednek?*
 - *Miért tekintjük a városokat problémás területeknek?*

A Föld urbanizációja

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja

- **A városok a Föld legzsúfoltabb helyei.** **New Yorkban** például 55 ezer fő él négyzetkilométerenként; **Montreal** és **Moszkva** estében a népsűrűség értékei 52 ezer fő/km² és 49 ezer fő/km². Ezek a népsűrűségi értékek több nagyságrenddel **meghaladják az adott ország átlagos népsűrűségét.**
- Az Egyesült Államokban átlagosan kevesebb mint 25 fő él négyzetkilométerenként. Kanada és Oroszország esetében ez az érték még alacsonyabb, ahol 10, illetve 11 fő jut minden négyzetkilométerre.
- Miközben korunk városai sokkal nagyobbak, mint a pár évszázaddal ezelőttiek, ***a városmag (a belváros) és a periféria (a városhatáron túl) népsűrűségi értékei közötti különbségek tartósak maradtak.***

Montreal

Moszkva

Az urbanizálódó világ

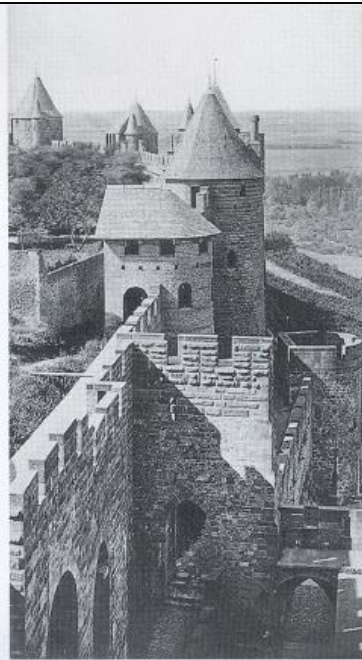
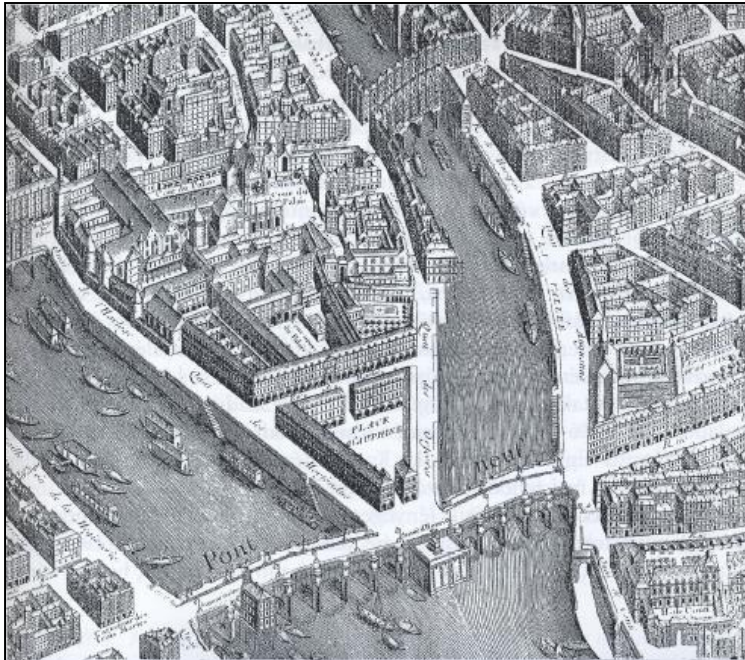
A Föld urbanizációja – *A városfejlődés trendjei*

- Bármilyen definíciót is alkalmazunk a város meghatározására, az adatok azt mutatják, hogy **a városokban élő népesség részaránya Földünkön egyre nő.**
- Ha 20.000 főben határozzuk meg a városok alsó határát, akkor azt mondhatjuk, hogy **1800-ban** a Földön minden **40 emberből 1 élt városokban** (a népesség 2,5 százaléka). **1980-ban már minden negyedik ember városokban élt (25%),** és a városlakók részesedése **2000-re elérte a 2:1 arányt.**

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja – A városfejlődés trendjei

Ábra: A világ városainak változó képe

Párizs zsúfolt belvárosa a 18. században ((a) és színes kép), vagy a dél-franciaországi Carcassonne középkori városfala (b), vagy a 18. századi Bristol összefüggő házsora (c) mind a kis mennyiségű, de szorosan összetömörült népességet illusztrálja.

Forrás: (a) Viol let Gyűjtemény, Párizs, (b) Képeslap 1910 körül, Mary Evans Képtár, (c) Cooke's Universal British Traveller, 438. oldal, Mary Evans Képtár

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja – *A városfejlődés trendjei*

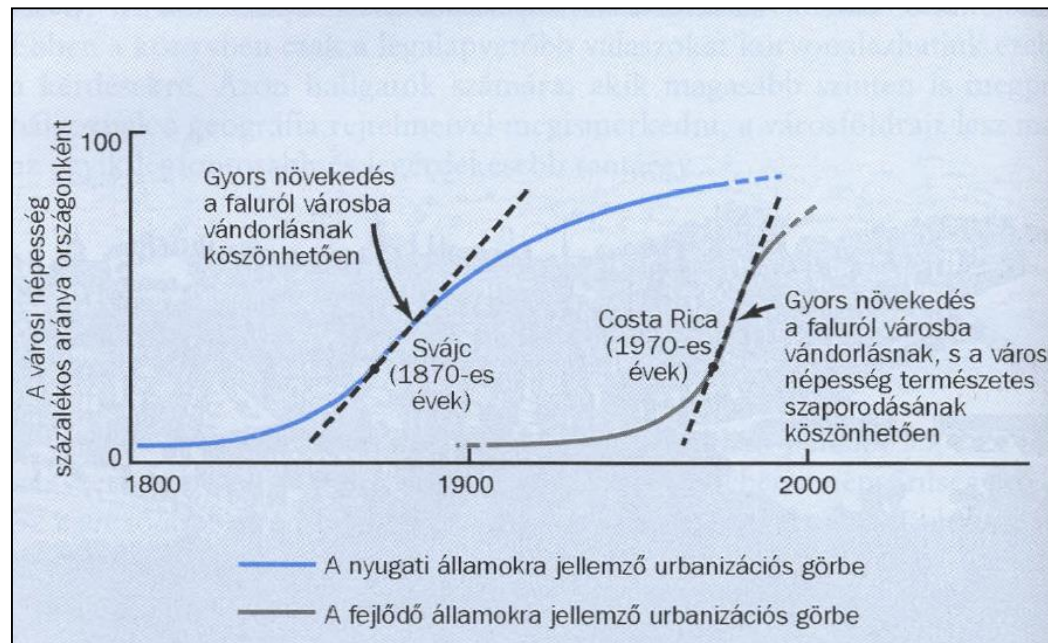
- **Az urbanizáció üteme országról országra változik.** E tekintetben az **Egyesült Államok** messze **kiemelkedik a Föld országai közül.** 1800-ban az ország népességének kb. 5%-a élt városokban (ha az előbbi 20 ezres határértéket alkalmazzuk). 1980-ra a városi lakosság részesedése 70%-ra növekedett, és 2010-ben meghaladja a 80%-ot.

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja – *A városfejlődés trendjei*

- *Megfogalmazható-e valamiféle általános törvényszerűség az egyes államok városodási szintjére vonatkozóan?*
- Az ábra egy fejlett nyugati államra jellemző urbanizációs adatokat mutat.

Ábra: Urbanizációs görbék történelmi léptékkel

A grafikon baloldalán egy nyugati állam képzeletbeli, S-alakú urbanizációs görbéje látható. A geográfusok bizonytalanok a tekintetben, hogy mennyiben érvényes ez a fejlődő országok jövőbeni városfejlődésére, ahol a természetes szaporodás szerepe jóval jelentősebb.

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja – *A városfejlődés trendjei*

- A 19. század első felének **lassú növekedési** ütemét **robbanásszerű növekedés** követi a század második felében, majd ezt követően egy fokozatos **lassulás** figyelhető meg. A **leggyorsabb városnövekedés időszakában** a **legfontosabb népesedési tényezőt** a faluról városba történő vándorlás jelentette.
- A **városokban** nem csupán a születési arányszámok voltak alacsonyabbak, de a fertőző betegségek és a fogyatékossgot eredményező kórok nagyobb kockázata miatt a **halálozási arány is magasabb volt**.

- Még ha figyelembe is vesszük a két terület népességének eltérő korösszetételét, **London** halálozási arányszáma 1900-ban mintegy egyharmadával meghaladta a környékbeli megyékét.

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja – *A városfejlődés trendjei*

- Kézenfekvő lenne a **nyugati államok S-alakú görbáját** a **fejlődő országok urbanizációjára** is érvényes modellnek tekinteni.
- Ugyanakkor, amint az az előbbi ábrából kiderül, ***a fejlődő országok két lényeges szempontból is különböznek a korán iparosodott államoktól.***
- Elsőként, **az ipari fejlődés körükben** nemcsak **megkésve jelentkezett**, de sokkal **viharosabban ment végbe**. A városi népesség átlagos évi növekedési üteme a figyelembe vett 34 afrikai, ázsiai és latin-amerikai országban az elmúlt két évtizedben elérte a 4,5%-ot. Összehasonlításként kilenc európai állam átlagértéke a leggyorsabb városnövekedés időszakában (többségüknél a 19. század második felében) alig haladta meg a 2%-ot.
- Fura módon, a tömeges európai bevándorlás célpontjának számító Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália városnövekedési üteme inkább a mai fejlődő országokéhoz állt közelebb.

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja – *A városfejlődés trendjei*

- Van ugyanakkor egy másik lényeges eltérés is a két országcsoporthoz ábrán bemutatott urbanizációs görbéje között.
- A **városfejlődés** a 19. században lényegében „**vándorlásvezérelt**” volt, ami annyit jelentett, hogy ***a városlakók jelentős része a falusi térségekből származott.*** Ez kevésbé állja meg a helyét napjaink fejlődő országaira. Bár a latin-amerikai vagy afrikai nagyvárosok peremén terjengő nyomornegyedek felé vándorló szegény falusiak képe megfelel a valóságnak, a vándorlás tényleges súlya a városi népesség növekedésében elmarad az élveszületésektől.
- Svájcban a 19. század végén a városok növekedése kb. 70%-ban a faluról városba történő vándorlásnak volt köszönhető. Costa Ricában, ahol a városlakók össznépességen belüli aránya ma közelítőleg megegyezik Svájc értékével, a vándorlás a városok növekedésében csupán 20 százalékkal részesedik.
- A fejlődő országok többségében a városok ma sokkal egészségesebb helynek számítanak, mint Európa és Észak-Amerika városai egy évszázaddal korábban.

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja – *Változó térszerkezet*

- A 19. században a nagyvárosok növekedése elsősorban a magasabb szélességű, mérsékelt övi országokra volt jellemző (táblázat). 1900-ban a világ négy legnépesebb városa **London**, **Párizs**, **New York** és **Shanghai** volt.

Táblázat: A világ tíz legnagyobb városának népességszáma az elmúlt ezer évben (millió fő)

I. sz. 1000		1800		1900		2000	
Cordoba	0,45	Peking	1,10	London	6,5	Tokió	28,8
Kajfeng	0,40	London	0,86	New York	4,2	Mexikóváros	17,8
Konstantinápoly	0,30	Kanton	0,80	Párizs	3,3	São Paulo	17,5
Angkor	0,20	Edo (Tokió)	0,69	Berlin	2,7	Bombay	17,4
Kyoto	0,18	Konstantinápoly	0,57	Chicago	1,7	New York	16,6
Kairó	0,14	Párizs	0,55	Bécs	1,7	Shanghai	14,0
Bagdad	0,13	Nápoly	0,43	Tokió	1,5	Lagos	13,5
Neisápur	0,13	Hangcsou	0,39	Szentpétervár	1,4	Los Angeles	13,1
Hasa	0,11	Oszaka	0,38	Manchester	1,4	Szöul	12,9
Anhilvada	0,10	Kyoto	0,38	Philadelphia	1,4	Peking	12,4

Forrás: 1000-1900 közötti adatok: Tertius Chandler, *Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census*. Lewiston, New York, 1987, Edwin Mellen Press; 2000 adata az ENSZ, *World Urbanization Prospects: The 1996 Revision* (UN, New York, 1998) kiadványból. L. R. Brown és C. Flavin: *State of the World 1999*. London, 1999, Earthscan, 8-1. táblázat, 135. p.

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja – *Változó térszerkezet*

London (1900)

Sanghai (1920)

Párizs (1900)

New York (1900)

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja – *Változó térszerkezet*

- Az **1920-as évek elejére** mindössze **24** olyan **városa** volt a Földnek, ahol a népesség száma **meghaladta az 1 millió főt**, s közülük csupán egy feküdt trópusi országban.
- Évtizedünk során a milliós városok száma több mint hatszorosára nőtt. *Napjainkban minden tízedik földlakó ilyen milliós nagyvárosban él*, s többségük a trópusi klíma tartományban található.

Jakarta

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja – *Változó térszerkezet*

#	Város és ország (2019)	Teljes népesség	
		Elővárosokkal	Város
1	Tokió, Japán	37 868 229	13 942 856
2	Sanghaj, Kína	34 000 000	23 390 000
3	Jakarta, Indonézia	31 689 592	10 348 348
4	Szöul, Dél-Korea	25 514 000	9 806 538
5	Kanton, Kína	25 000 000	13 080 500
6	Peking, Kína	24 900 000	15 380 000
7	Manila, Fülöp-szigetek	29 300 000	1 780 148
8	New York, Egyesült Államok	23 522 861	8 398 748
9	Sencsen, Kína	23 300 000	11 908 400
10	Delhi, India	21 753 486	12 800 000

A Föld legnépesebb várostömörülései (ábra). A Föld népességének növekedésével arányosan **egyre nő a megapoliszok száma** is. Az alábbi adatok (táblázat) 2019. évi becslések, ez időben **230 legalább kétmillió lakosú nagyváros van a világon.**

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja – *Változó térszerkezet*

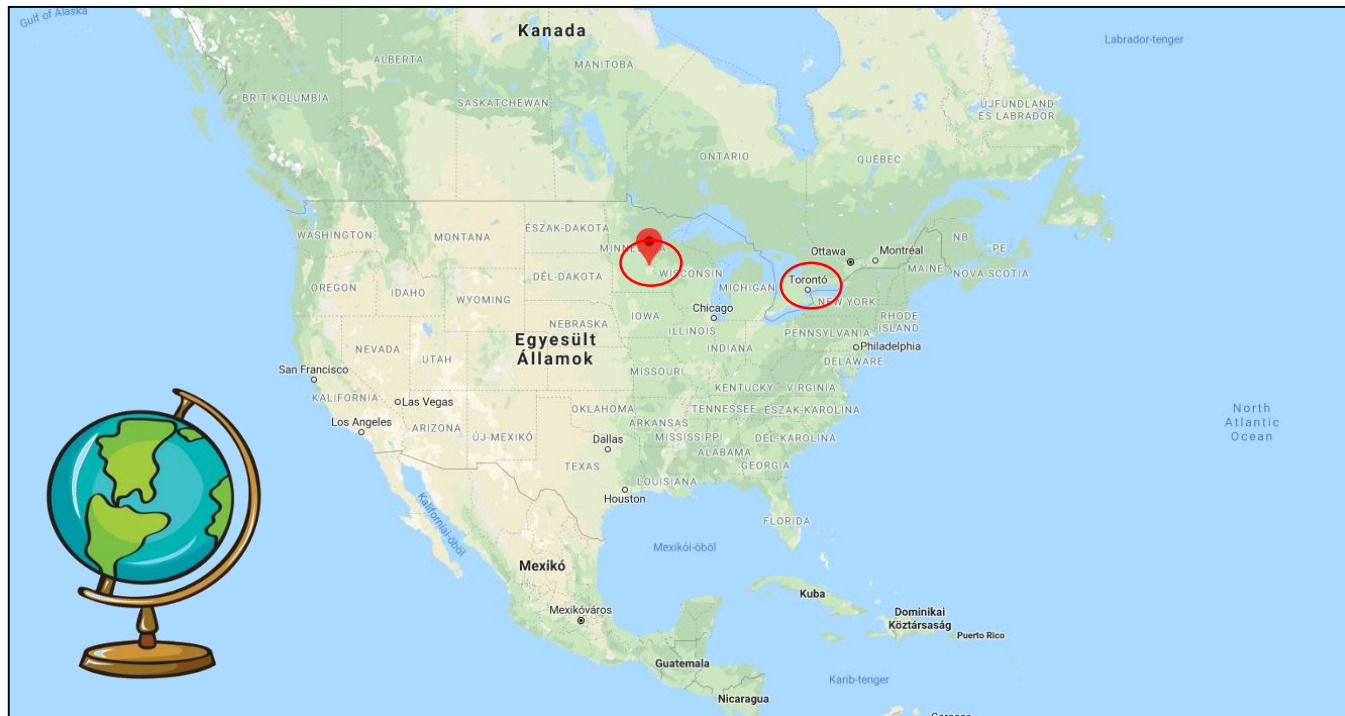
- A milliós nagyvárosok földrajzi fekvésének egyik hasznos jellemzésére szolgál, ha szélességi körönként megvizsgáljuk elhelyezkedésüket.
- 1920-ban a sarkokhoz legközelebb fekvő nagyváros **Szentpétervár**, Oroszország korábbi fővárosa volt (É 60°), míg az Egyenlítőhöz legközelebb **Bombay** feküdt (É 19°), India nyugati partján.
- Fél évszázaddal később, ugyancsak **Szentpétervár** a sarkokhoz legközelebb fekvő nagyváros, ugyanakkor milliós városok sokasága húzódik az Egyenlítő mentén: a kétmilliós **Szingapúr** (É 1°), Ázsia egyik legdinamikusabban növekvő nagyvárosa.

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja – *Változó térszerkezet*

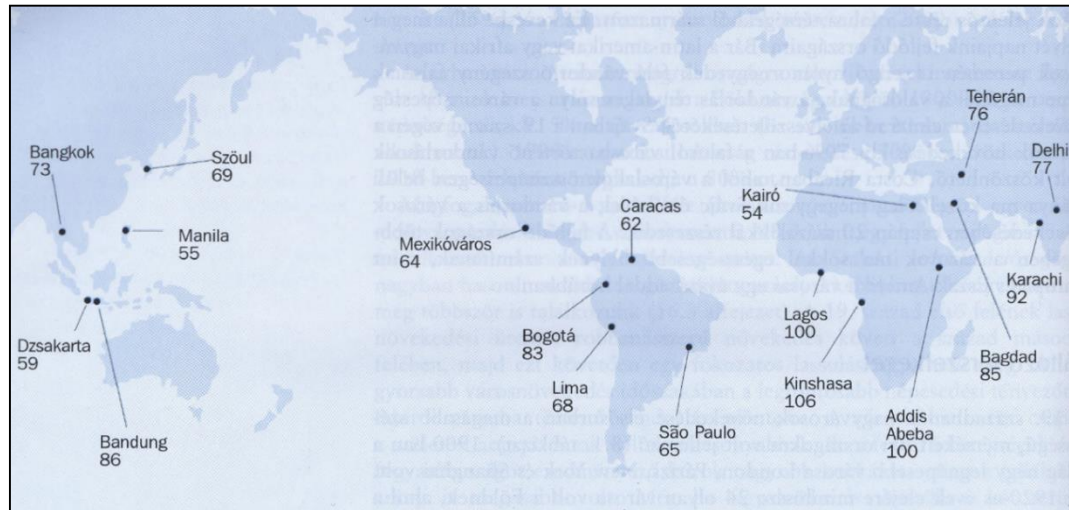
- Ha kiszámoljuk az átlagos földrajzi szélességet (eltekintve attól, hogy a város az északi vagy a déli féltekén fekszik-e), az Egyenlítő irányába történt elmozdulás még nyilvánvalóbbá válik.
- ***Az 1920-as években a milliós nagyvárosok átlagos földrajzi szélessége 44-45° körül alakult, ami nagyjából az amerikai Minneapolis vagy a kanadai Toronto szélességének felel meg.***

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja – *Változó térszerkezet*

- Az átlagos földrajzi szélesség napjainkra mintegy 10°-ot mozdult az Egyenlítő irányába, s egybeesik Los Angeles vagy Atlanta földrajzi szélességével. Napjaink városnövekedési adatait szemlélve (ábra) ez a mozgás várhatóan a jövőben is tovább folytatódik majd.

Ábra: A világ leggyorsabban növekvő városai

A százalékos értékek az 1970-es évek növekedési ütemét jelzik. Figyeljük meg, hogy valamennyi város a fejlődő országokban fekszik.

Forrás: az adatok a *Development Forum* 1976. februári számából származnak, hivatkozva L. Broom és P. Selznick: *Sociology*, New York, 1977, Harper & Row, 6. kiadás, 487. p.

Az urbanizálódó világ

A Föld urbanizációja – *Változó térszerkezet*

- A táblázat **öt fejlett ipari város** 19. század végi növekedési adatait tünteti fel, s ezt **öt fejlődő világbeli nagyváros** 20. század végi adataival veti egybe. Az adatok pontossága ugyanakkor a korábban tárgyalt lehatárolási problémák miatt megkérdőjelezhető.

Táblázat: A népességnövekedés üteme néhány kiválasztott fejlett és fejlődő országbeli nagyvárosban a 19. században és a 20. század végén

Város	Évi átlagos népesség-növekedési ütem (%)	Hozzáadott népesség (millió fő)
Fejlett országok városai (1875–1900)		
Chicago	6,0	1,3
New York	3,3	2,3
Tokió	2,6	0,7
London	1,7	2,2
Párizs	1,6	1,1
Fejlődő országok városai (1975–2000)		
Lagos	5,8	10,2
Bombay	4,0	11,2
São Paulo	2,3	7,7
Mexikóváros	1,9	6,9
Shanghai	0,9	2,7

Forrás: a fejlett országok városainak adatai Tertius Chandler, *Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census*. Lewiston, New York, 1987, Edwin Mellen Press; a fejlődő országok városainak adatai az ENSZ, *World Urbanization Prospects: The 1996 Revision* (New York, 1998, UN) kiadványból. L. R. Brown és C. Flavin: *State of the World 1999*. London, 1999, Earthscan, 8.2. táblázat, 136. p.

A urbanizáció dinamikája

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája

- *Miért növekednek a városok?*
- *Meghatározhatjuk napjaink gyors nagyvárosi növekedésének hatótényezőit?*
- Ha eltekintünk a városi népesség természetes szaporodás által létrejött növekedésétől, akkor azt a talányt kell kibogozzuk, hogy ***mi hajtja a Föld lakóit olyan mértékű sűrűsödési gócokba, amelyekben harmonikus életük minimális környezeti feltételei sem adóttak.***
- Ezt a kérdést az alábbiakban két részletben próbáljuk megválaszolni, és annak járunk utána, hogy
 - 1) miért hagyják el az emberek vidéki lakóhelyüket („taszító” tényezők),
 - 2) miért áramlanak a városokba („vonzó” tényezők).
- E mozgások együtt járnak **a főbb gazdasági szektorok**, és végső soron **az egész gazdaság átalakulásával**. Most elsősorban a folyamatok általános trendjeire vagyunk kíváncsiak, s tekintettel kell lennünk arra, hogy az egyes országok városfejlődése némileg eltér.

Az Egyesült Államok városfejlődése

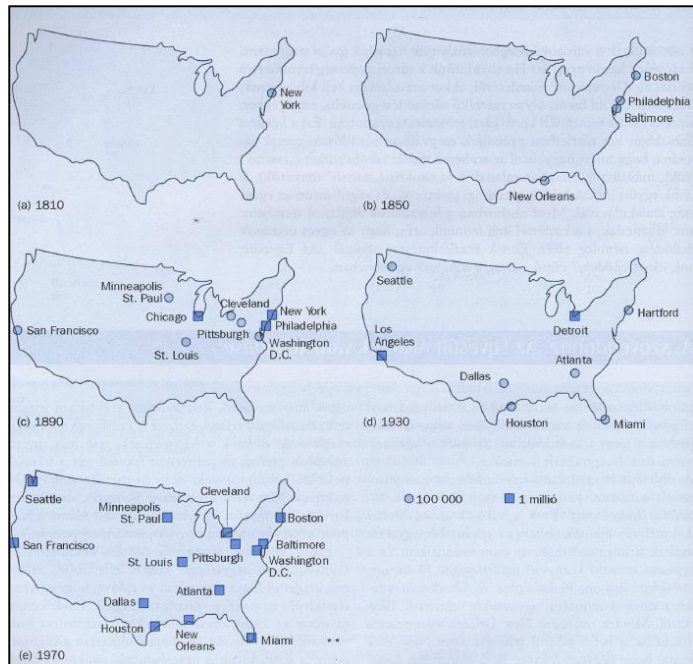
A városföldrajzos Brian Berry az Egyesült Államok városfejlődésében négy szakaszt különböztet meg: *a kereskedelmi, az ipari, a központperiféria és a decentralizált korszakot.*

Az első fejlődési szakaszt a **kereskedelmi korszak** jelenti, amely az atlanti part városainak fejlődésével a 18. században indult meg. Ezek a városok szinte kivétel nélkül mélyvízi kikötők voltak, s e tekintetben egyaránt szolgáltak a közlekedéshálózat csomópontjaiként és a világpiacra termelő környező agrártérségek fő exportkikötőiként. Boston, Philadelphia és Charleston vonzáskörzetének kiterjedése ugyanakkor elmaradt New Yorkétól. Mindez, valamint New Orleans viszonylagos elkülönülése a belső piactói lehetővé tette New York számára, hogy kedvező fekvése és jó szárazföldi összeköttetései révén vezető szerepre tegyen szert az amerikai városok sorában, amit a rákövetkező évtizedekben sikerült is megőriznie. A kikötővárosokból a kontinens belsejébe irányuló vándormozgalom a természet kínálta folyosók mentén történt, amelyek a kiépülő hajózácsatornák és vasútvonalak révén kapcsolatot teremtettek a nagy mezőgazdasági termelő és feldolgozó körzetekkel. Ennek a terjeszkedésnek köszönheték fejlődésüket az olyan második generációs vasúti és feldolgozóipari központok, mint Cincinnati, Chicago és St. Louis.

A rákövetkező **ipari korszak** a feldolgozóipar gyors expanziójának köszönhetően az 1840-es és '50-es években veszi kezdetét. A nyersvas, majd később az acél iránt megnyilvánuló növekvő kereslet olyan központok fejlődését serkentette, amelyek egyrészt rendelkeztek bizonyos nyersanyaggal (vasérc, feketeszén), másrészt fejlődésük már az előző, kereskedelmi korszakban megindult. Buffalo, Cleveland, Detroit és Pittsburgh adottságai megfeleltek ezeknek a feltételeknek, míg más, nyersanyagban gazdag, de periferikus fekvésű (így a felvevőpiacoktól távoli) városoké nem. Az ipari korszak tovább erősítette New York kivételezett helyzetét, de emellett létrejött egy nyugati irányba, az Egyesült Államok központi térségébe mélyen benyúló, nehézipari tengely. Ezt a központi térséget a Boston-Washington-St. Louis-Chicago négyszöggel szokás lehatárolni, amelynek kezdettől fogva megvolt az az előnye, hogy egyrészt rendkívül termékeny mezőgazdasággal rendelkezett, másrészt az ásványkincslelőhelyekhez viszonyítva kedvező volt a fekvése.

Az 1870 utáni időszakot a **központperiféria korszakának** is nevezhetnénk, amikor az előbb leírt központi térség és az Egyesült Államok más területei közötti különbségek fölerősödtek. A tőkeáramlás és felhalmozódás folyamata növelte a központi térség gazdagságát, s mindez rokonítható az európai kultúrák számára gazdagságot hozó területfejlődési modellel. Még a központi térségen kívül végbement területi változásokat is - úgy mint új központok feltűnését a Csendes-óceán mentén, Délen és Texasban - a központi mag igényeire adott közvetlen válasznak tekinthetjük. A periferikus térségek eltérő nyersanyagigénye fölerősítette a területi specializálódást, de a periféria fejlődése, legalábbis a II. világháborúig, lényegében a központi mag növekedésének volt alárendelve. Nagyjából 1950 óta figyelhetjük meg a **decentralizált korszakot**. Ebben a fejlődési szakaszban a környezeti adottságok (pl. napsütéses klíma, tiszta környezet) szerepe jelentősen felértékelődött.

Az Egyesült Államok városfejlődése

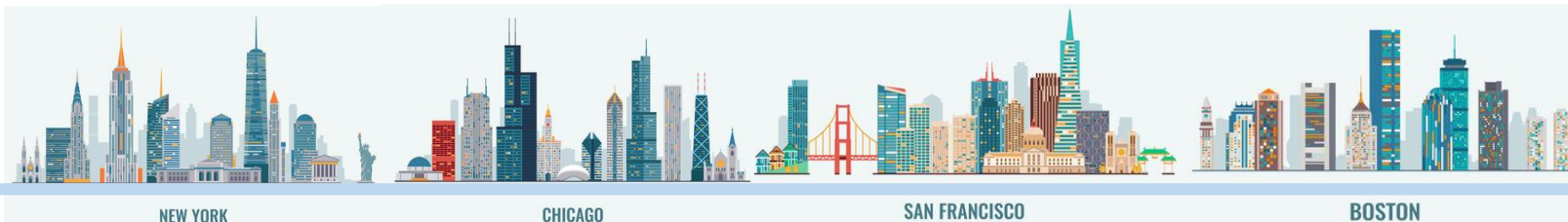

Ezek az adottságok a népesség területi átrendeződéséhez vezettek, gyors városnövekedést eredményezve a délnyugat államaiban és Arizonában. Ők tehetők felelőssé a régió belül az átlagon felüli mutatókkal - lakás, iskolai és egyéb infrastrukturális tényezők - rendelkező kis- és középvárosok számának gyors gyarapodásáért. Hatásuk kimutatható a termelő ágazatok elővárosokba való kiköltözésében is. A népesség súlypontjának kimozdulása a hagyományos nagyvárosi régiókból részben a lakosság jövedelmének gyors növekedéséhez köthető.

A nagyobb vagyon és a több szabadidő révén a természeti környezet (magas hegységek, állandó napsütés, tiszta felszíni vizek, kiterjedt erdőségek) szerepe a népesség lakóhelyválasztásában számottevően fölerősödött. Természetesen, ezen jelenségek értelmezése során nem szabad elfelejteni, hogy azok száma, akik ekként valósíthatják meg környezettel kapcsolatos vágyaikat, az össznépességhez viszonyítva meglehetősen kicsiny, és az a terület, ahova a gazdag amerikaiak költöznek, szinte kizárólag a nyugati, délnyugati és déli államokkal esik egybe.

Ebbe a vándorlásba elsőként a nyugdíjasok kapcsolódtak be, majd egy idő után csatlakoztak hozzájuk a kutatás-fejlesztésben dolgozók, akiknek munkája kevésbé függ a természeti erőforrások vagy a városi piacok közelségétől. Mára mindkét csoport jelentős súlyt képvisel az Egyesült Államok népességén belül.

Csak a kutatásnak köszönhetően jelentős új központok egész sora jött létre az Egyesült Államok azon területein, amelyek korábban lemaradtak az ország többi részeitől (pl. Huntsville Alabama államban), vagy pedig rendkívül ritkán lakottak voltak (pl. Los Alamos Új-Mexikó államban). A városnövekedés üteme néhány államban, mint Texas és Florida, ugyancsak számottevően felgyorsult.

Az Egyesült Államok városfejlődése

A vagyonos rétegek elvándorlása az elővárosi övezetből (az ún. "tözsdeügnök-övből") az ország kedvezőbb környezeti adottságokkal rendelkező, nagyvárosoktól távol fekvő részeibe, az egyik legfiatalabb térrendező folyamat. Ha az Egyesült Államok példája megismétlődik a magasan fejlett országokban, akkor rövidesen a világnépesség jelentős átrendeződésének nézhetünk elébe.

Más helyekkel szemben a mediterrán térség és az Alpok vonzereje nő meg várhatóan Nyugat-Európa lakói számára, annál is inkább, mert a költözni vágyók és tőkéjük mozgása előtt a kibővített Európai Unió egyre kisebb akadályt jelent. A növekedés súlypontjának elmozdulása az Egyesült Államokban az elmúlt két évszázad során részben a városi népesség természeti erőforrásokhoz fűződő kapcsolatának változásaként is értelmezhető. A mezőgazdasági korszakban a legfőbb erőforrást a termőföld jelentette, ami az éghajlat, víz és talaj térbeli függvénye volt.

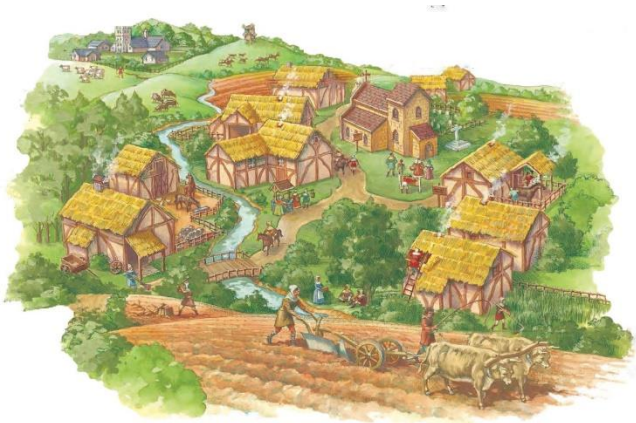
Az ipari fejlődés révén az ásványkincsek - különösen a feketeszén - elhelyezkedése vált a növekedés fő tényezőjévé. A központ és a periféria területeinek kialakulása során a jó közlekedési kapcsolatok kerültek előtérbe; míg napjainkban a szabadidős tevékenységek révén a környezeti adottságokra helyeződik a hangsúly. Ahogy a jólét forrásai váltják egymást, úgy változnak a növekedés földrajzi irányai is.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: taszító tényezők („el a falvakból”)*

- A történelem nagy részében az emberek többsége **falvakban** élt. A települések "normális" mérete a **kicsiny földközösség** volt, amely megtermelte (legalábbis jobb években) azt az élelemmennyiséget, amire a következő termésig szükség volt.

- A világtörténelem hosszú korszakaiban ezeknek a parányi közösségeknek a **lélekszáma meglehetősen stabil volt**, s mindenkor **igazodott a környékbeli földek eltartó képességéhez**.
- Napjainkban már **minden tizedik földlakó milliós nagyvárosokban él** és **a falusi népesség aránya folyamatosan csökken**.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: taszító tényezők („el a falvakból”)*

- A falusi népesség elvándorlásának folyamata talán éppen az **Egyesült Államok közelmúltbeli városfejlődésén** követhető a leginkább nyomon. Ma az ország minden 25 lakosából kevesebb mint 1 fő él farmon, 1929-ben még minden negyedik lakos itt élt!
- Az utóbbi 50 évben, miként az azt megelőző 150 évben is, **a falusi térségek folyamatosan népességekibocsátónak számítottak**. A falusi települések viszonylag **magas születési arányukkal a fiatalok fölöslegét termelték ki**, akik rendszerint a mezőgazdaságon kívül kerestek munkát.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: taszító tényezők („el a falvakból”)*

- **A népességet a falusi térségekből "kitaszító" tényezők sorából különösen három érdemel figyelmet.**
- Elsőként az a tény, hogy a településhatár tágulásának időszakától eltekintve, **a rendelkezésre álló mezőgazdasági földterület mennyisége véges.**
- Ahogy a mezőgazdaságból élő családok mérete növekedett, kezdetben a fakitermelés, a gyomlálás és aratás során jó hasznát vették az új munkás-kezeknek. Ugyanakkor, viszonylag gyorsan elérték azt a pontot, amikor a növekvő **munkaerő-felhasználás már egyre kevesebb terményfölösleget eredményezett**, közgazdasági értelemben tehát föllépett a **csökkenő jövedel-mezőség törvénye**. Ha valamennyi gyerek továbbra is a farmon maradt volna, azzal a laksűrűség tovább emelkedik, miközben minden egyes munkaóra termelékenysége csökken.
- **A növekvő népsűrűség, a földbirtokok elaprózódása és a falusi szegénység** ma általános jelenség Ázsia, Afrika vagy Latin-Amerika bizonyos falusi térségeiben.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: taszító tényezők („el a falvakból”)*

- Az Egyesült Államok falusi térségeinek népességfölsleget egy másik fontos tényező is növelte: a **technológia**.
- A **traktorok, kombájnok és gyapotszedő gépek műszaki fejlődése** mellett elterjedt a **szelektív növénytermesztés és állattenyésztés**, miközben a **vetésforgó eljárások, az öntözés és a műtrágyák** elterjedésének köszönhetően **javultak a földművelés feltételei**.
- Mindezek következtében a **mezőgazdaság termelékenysége** még a feldolgozó iparénál is **gyorsabb ütemben nőtt**.
- A megtermelendő élelmiszer és mezőgazdasági nyersanyag mennyiségének **előállításához szükséges falusi munkaerő nagysága számottevően csökkent**.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: taszító tényezők („el a falvakból”)*

- A mezőgazdasági népesség hosszú ideje tartó csökkenését egy harmadik tényező is erősítette. **Ahogy nőtt az amerikai lakosság életszínvonala, úgy csökkent az élelmiszerekre költött jövedelemhányad.**
- Nemzetközi vizsgálatok igazolják, hogy egy bizonyos életszínvonal elérését követően **a családok a pluszjövedelem egyre kevesebb hányadát költik alapvető élelmiszerekre.**
- A paritási arány (a farmerek által megtermelt termények ára és az általuk vásárolt termékek ára) 1900 óta többnyire a mezőgazdaságból élők kárára változott.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: taszító tényezők („el a falvakból”)*

- Hiába jellemezte hullámszerűen a piacot, s köszöntöttek be jobb évek, **a fejlett országokban a mezőgazdaság a nemzeti kormányok egyik fő problémájává vált: *nem azért, mert túl keveset termelt, épp ellenkezőleg, túl sokat.***
- Az alacsony agrárárak ellensúlyozására rendszerint különféle **támogatásokat vezettek be**, ami olyan furcsaságokat eredményezett, mint a *vajhegyek fölhalmozódása*, vagy a *vetésterületek korlátozása*.
- Az **alacsony agrárárak** következményének tudhatjuk be azt, hogy az Egyesült Államok szegénységi küszöb alatt élő 25 millió polgárából 10 millió falusi térségekben lakik, nevezetesen az Appalache-hegység térségében, és a távoli délen, a mexikói határ mentén.
- Kanadában a falusi szegénység hasonló, bár kevésbé éles problémával kénytelen szembenézni az atlanti partok mentén fekvő szövetségi államokban és Québec tartományban.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: taszító tényezők („el a falvakból”)*

- Összefoglalva tehát, négy csoportba oszthatjuk a tényezőket, amelyek a ***népességet a falvakból a városok felé taszítják:***

- a) a falvak magas szaporodási rátája,
- b) a mezőgazdasági technológia fejlődése,
ami a munkaerőigény csökkenésével jár együtt,
- c) a nem mezőgazdasági termékek fogyasztásának
növekedése a jövedelmek emelkedésével, és
- d) a mezőgazdasági termékek viszonylag alacsony
és bizonytalan ára.

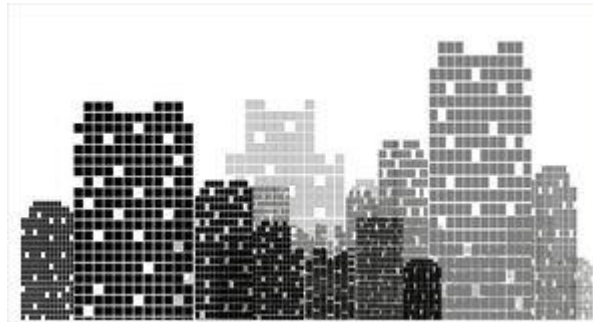

- Az egyes tényezők súlya és szerepe a különböző földrajzi térségekben változó: az (a) tényező szerepe sokkal jelentősebb a fejlődő országokban, míg (d) tényező a fejlett országokban játszik fontosabb szerepet.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: vonzó tényezők („be a városba”)*

- Olyan **városok**, amelyek pusztán a falusi élet csökkenő népszerűségének köszönhetik létüket, leginkább *óriási menekülttáborokhoz hasonlítanak*.
- A valóságban azonban **rengeteg olyan tényező van, ami a városokba vonzza a népességet.**

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: vonzó tényezők („be a városba”)*

Agglomerációs tényezők

- A gazdaság nagyfokú tömörüléséből fakadó előnyöket együttesen **agglomerációs tényezőknek** hívjuk. Ez alatt **azok a megtakarítások** értendők, **melyek egy folyamatosan bővülő, a földrajzi térben erősen összetömörülő (agglomerálódó) piac kiszolgálásával érhetők el.**
- A méretgazdaságosság elve az egyes termékek előállítási költségét csökkenti, míg a városokban az eladók és vevők közötti kis távolság az áruk szállítási költségét tartja alacsonyan. A termelés hatékonysága nyilvánvalóan összefügg a termelt áru mennyiségével. Nagyobb szériában folyó termelés általában csökkenti az egy termékre jutó előállítási költségeket, mert a gépek és az üzemek kihasználtsága nagyobb, a munkaerő jobban specializálódhat. A kutatás-fejlesztés és az alapvető működés költségei nagyobb számú termékre oszthatók szét.
- A közgazdász Adam Smith megállapítása, miszerint **„a specializáció a piac méretének függvénye”**, világosan bizonyítható korunk nagyvárosaiban.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: vonzó tényezők („be a városba”)*

- Nem kell mást tenni, csak kezünkbe venni New York vagy London szakmai telefonkönyvét, hogy megbizonyosodjunk afelől, milyen **bonyolult specializálódás jellemzi korunk nagyvárosait**.
- A földrajzosok régóta kutatják a szélsőséges specializálódás és a szélsőséges elérhetőség közötti kapcsolatokat, mégpedig *a városon belüli információáramlás vizsgálatával*. Olyan magasan specializálódott irodaközpontok, mint a **New York-i Wall Street** és a **londoni City** fennmaradása nagyszámú üzletember napi személyes találkozásának és az információk elektronikus áramlásának a függvénye.
- Minden egyes dolgozó tevékenysége nagymértékben rá van utalva másokéra, ezáltal lesz a **specializált résztevékenységekből** egységes egész, vagyis **csoporttevékenység**.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: vonzó tényezők („be a városba”)*

Városi termelők: alap- és kiegészítő tevékenységek

- Az államokhoz hasonlóan egy-egy város **"exportját"** a környéke számára termelt áruk, az ott élőknek nyújtott szolgáltatások és az oda irányuló beruházások mértéke jelenti.
- Habár a városok nem rendelkeznek olyan merev határokkal, mint az államok, ennek ellenére *megvonható az általuk kibocsátott és befogadott áruk, illetve szolgáltatások egyenlege.*
- Bár az exportra termelő tevékenységek és más, a városban folytatott tevékenységek közötti határ nem mindig éles, azért különbséget lehet tenni a **városon kívüli piacokra termelő alaptevékenységek**, mint például a **repülőgéphajtómű-gyártás** (amelyet más városokban található repülőgépösszeszerelő üzemekbe lehet "exportálni"), és a **város saját lakosságát ellátó kiegészítő tevékenységek**, mint például a **kenyérsütés** között.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: vonzó tényezők („be a városba”)*

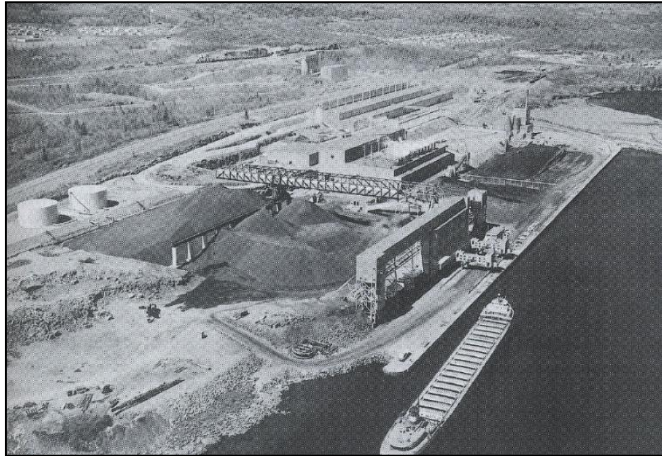
Városi termelők: alap- és kiegészítő tevékenységek

- A geográfusok már régóta alkalmazzák a **városi alaptevékenységi mutatót**, amely azt jelzi, hogy **a város "export"-szektorában dolgozók a város össznépességének hány százalékát teszik ki.**
- Ha egy 60.000 lakosú városban 10.000 munkahely található az exportágazatban, akkor a **városi alaptevékenységi mutató 1:6-hoz.**

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: vonzó tényezők („be a városba”)*

Ábra: Nyersanyag-feldolgozás és városnövekedés

Silve Bay újváros (a háttérben) fényképe 1959-ből, amely Észak-Minnesota (az Egyesült Államok északi része) zabolátlan tájain jött létre *egy* vasércdúsító üzem (előtérben) idetelepítése révén. Avasércet a 70 km-re fekvő Mesabi-hegységéből vasúton szállítják ide, a Felső-tó partján fekvő üzembe. A dúsítás után a vasérc további 1000 kilométert hajózik a Nagy-tavak partján fekvő acél kohászati üzemekbe.

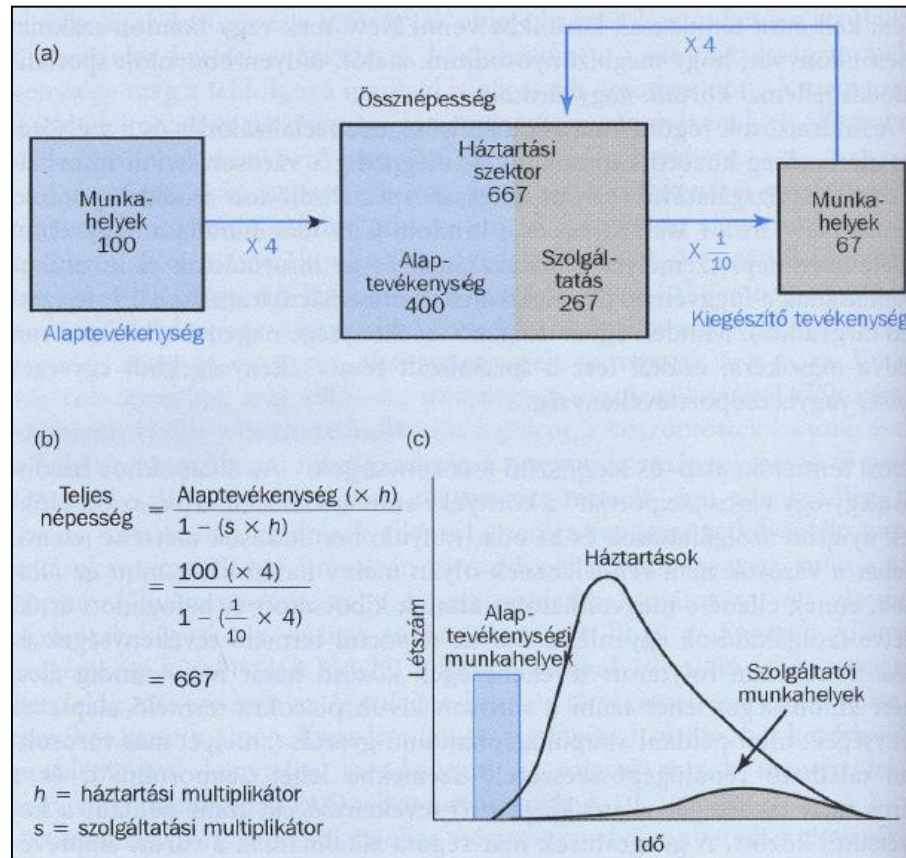
Forrás: Minnesota Historical Society/Basgen Photography Duluth

- Vizsgáljuk meg az **alaptevékenységek bővülésének következményeit** egy egyszerű példán keresztül.
- Az ábrán egy minnesotai kisvárost látunk, ahol a **legfőbb alaptevékenységet** a **vasérc feldolgozása** jelenti. A vasérc nem a helybeli lakosok fogyasztását szolgálja, viszont az innen elszállított dúsított vasérc ellenértéke fedezi a helybeliek benzin, élelmiszer stb. "importját", ami **lehetővé teszi, hogy a város gazdasági értelemben működjön**, anélkül, hogy mindenből önellátó lenne.
- Tételezzük fel, hogy a piacok bővülése nyomán 100 új munkahely jön létre ebben az alaptevékenységi ágazatban. **Milyen hatása lesz ennek a városra?**

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: vonzó tényezők („be a városba”)*

- Az ábrán egy tipikus **multiplikátor hatást** láthatunk. Elsőként, ahogy már említettük, a piacok bővülése teljesen új munkahelyeket hoz létre a városban. Ha a családok átlagos mérete 4 fő, akkor elmondhatjuk, hogy minden 100 új munkahely 400 fős növekedést jelent a város népességszámában.

Ábra: Az alaptevékenységi szektor változásainak hatása a város-növekedésre

A város alaptevékenységi szektorának bővülése multiplikátor hatással van az összes tevékenységi körre. Eszerint az egyszerű modell szerint minden egyes alaptevékenységi állás a háztartások népességének számát négyel növeli (a munkás és képzeletbeli családja). Tehát a háztartási multiplikátor (h) értéke mindig négy. Minden tizedik új lakos megjelenése a háztartási szektorban egy új munkahelyet hoz létre a szolgáltatási szektorban (tanárok, benzinkutasok, orvosok stb.). Így a szolgáltatási multiplikátor (s) értéke 1/10. Természetesen a szolgáltatási szektor valamennyi új alkalmazottja is rendelkezik családdal, akik ugyancsak igénybe veszik a szolgáltatásokat, és így tovább. Az össznépesség a (b) képlettel számítható ki. Minthogy az alaptevékenységi munkahely létrejötté, a munkás családjának érkezése és a szolgáltatások iránti igény megjelenése között rendszerint időeltolódás van, ezért a munkahelyek és háztartások számának alakulását a (c) ábra szemlélteti.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: vonzó tényezők („be a városba”)*

- Minthogy ezek az emberek igényt tartanak bizonyos szolgáltatásokra – iskolákra, templomokra, üzletekre, kórházakra –, ezért **az újonnan ideköltöző családok egyben új munkahelyeket is létrehoznak a szolgáltatószektorban. Hozzávetőlegesen minden tíz lakosra jut egy szolgáltatóállás.**
- Ugyanakkor a szolgáltatószektorban dolgozóknak is vannak családtagjaik, akik – az előzőnél kisebb hullámban – szintén növelik a város népességét és a szolgáltatószektor álláshelyeit.
- Amint az ábra jelöli, ezek a csökkenő hullámok tetszés szerinti számban megismétlődhetnek. Ha gondosan követjük a számítást, kiderül, hogy minden **100 új alaptevékenységi munkahely** (pl. bányászatban) végső soron **667 fős népességnövekedést eredményez a városban**, s e mellett 67 új munkahelyet a szolgáltatószektorban.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Városfejlődés: vonzó tényezők („be a városba”)*

- **Egyik gazdasági tevékenységnek egy másikra gyakorolt hatásának ezt a dominóelven alapuló modelljét** először I. S. Lowry közgazdász fogalmazta meg, ezért általában csak **Lowry-modellként** ismeretes.
- Két apróbb változtatás ugyanakkor végrehajtható a modellen, amely módosítja a ciklusokat, s valósághűbb képet eredményez.
 - Először is, feltételezzük, hogy a bánya közvetlen közelében lakásépítkezésre nem áll rendelkezésre földterület, s így a lakóházak attól távolabbra kapnak helyet.
 - Másodszor, a szolgáltatótevékenységek számára meghatározhatunk egy minimális népesséγκüszöböt. Például kiköthetjük, hogy csak abban az esetben épülhet kórház az adott településen, ha a népesséγκszám elér egy bizonyos határértéket. Máskülönben a helyi lakosoknak egy másik településre kell járniuk kórházi kezelésre.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Urbanizáció és gazdasági szektorváltás*

- Az **új munkahelyek hatása** nem csupán a népesség számán és a **szolgáltatószektor erején mérhető le**. A bányászatban megjelenő új munkahelyek előidézhetik a finomítás, olvasztás vagy ásványérc-feldolgozás megjelenését, éppúgy, mint bányászati eszközök gyártását.
- Ez természetesen a **primer szektor** (a **mezőgazdaság, bányászat, halászat** stb. összefoglaló neve) álláshelyeinek csökkenő részesedését és a **feldolgozóipar**, vagy más néven **szekunder szektor** munkahelyeinek fajlagos növekedését eredményezi. A további növekedés kiváltja a **tercier szektort** alkotó **szolgáltató tevékenységek** (pl. üzletek, oktatás, kórházak, közlekedés) széles skálájának robbanásszerű fejlődését.

- Az utóbbi ötven évben az álláshelyek száma a **kutatáshoz és irányításhoz kapcsolódó**, ún. **kvaterner szektorban** nőtt a leggyorsabban.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Urbanizáció és gazdasági szektorváltás*

- Az *"irodai" és "laboratóriumi" munkahelyek* részesedése a nagyvárosok munkaerőpiacán folyton növekszik.
- A négy gazdasági szektor között talán úgy tudunk a legkönnyebben különbséget tenni, ha megvizsgáljuk egy adott termék esetében, hogy milyen foglalkozási körökhöz kapcsolódik.

○ Például a **fakitermelés munkahelyet** nyújt

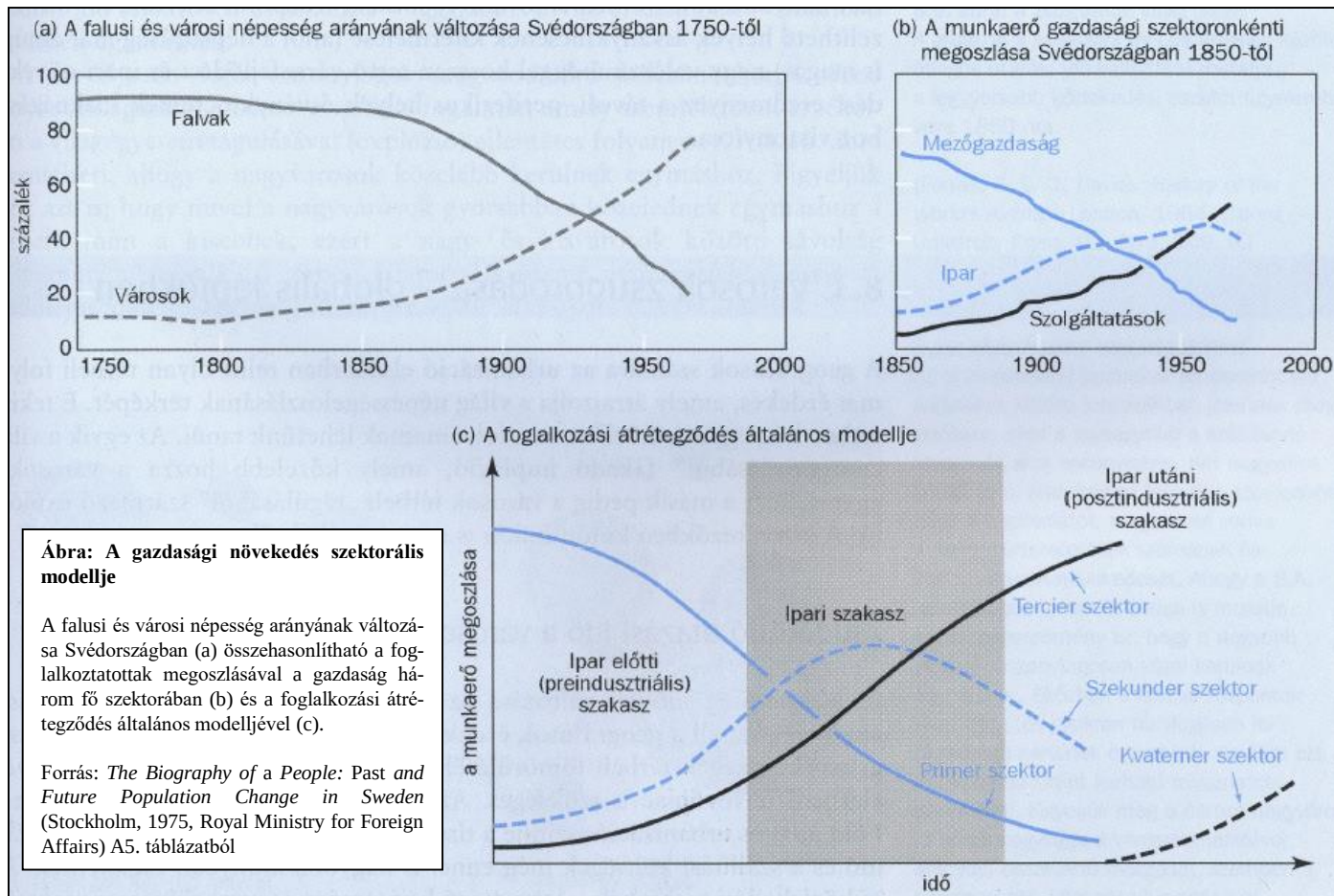
- ✓ *favágónak (primer szektor),*
- ✓ *esztergályosnak a bútorgyárban (szekunder szektor),*
- ✓ *a bútörüztlet eladójának (tercier szektor),*
- ✓ *a faipari kutatónak (kvaterner szektor).*

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Urbanizáció és gazdasági szektorváltás*

- Az ábrán **az urbanizáció és a foglalkozási szerkezet országos léptékű összefüggéseit láthatjuk.**

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Urbanizáció és gazdasági szektorváltás*

- Svédország remek népesség-nyilvántartási rendszere lehetővé teszi számunkra, hogy 1750-től nyomon kövessük a városi népesség egyre növekvő arányát az országon belül.
- 1850 után az is megfigyelhető, hogy a mezőgazdasági keresők száma csökken, miközben az ipari foglalkoztatottak száma folyamatosan emelkedik, mígnem az 1960-as években eléri a csúcspontját.
- Azóta az ipar részesedése is csökken, és, amint az ábra mutatja, **mára a szolgáltatószektor lett a legfőbb foglalkoztatási ág a svéd gazdaságban.** A geográfusok a svéd példát a *munkaerő-átrétegződési modellel* magyarázzák.
- Az ábra (c) része több görbével ábrázolja a modell általános változatát. Figyeljük meg a három szakasz váltakozását, amelyet *ipar előtti*, *ipari* és *ipar utáni* korszaknak hívunk. **A nyugati államok többsége még mindig az ipari korszakban van, míg a harmadik világ legtöbb állama az ipar előtti fejlődési fázisban.**

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Urbanizáció és gazdasági szektorváltás*

- *De valóban minden országnak keresztül kell mennie ezeken a fejlődési szakaszokon?*

- Maurice Yeates, kanadai geográfus szerint nem. **Kanada** arra szolgáltat példát, hogy **egy állam az első fejlődési szakaszból egyből a harmadikba is ugorhat.**
- A **primer foglalkozási ágak** (mezőgazdaság, bányászat, prémvadászat, erdőgazdálkodás stb.) nagyon fontos szerepet játszottak a kanadai gazdaság kialakulásának első évszázadában, miközben az ipar soha nem számított a vezető foglalkozási szektornak. Az **ipari foglalkoztatottak** aránya az 1960-as években érte el csúcspontját, alig 23 százalékkal, s azóta részesedése folyamatosan csökken.
- Ugyanakkor a **szolgáltatótevékenység** régóta fontos szerepet játszik az országban. A 20. század elején az aktív népesség 40 százalékanak adott munkát, s részesedése napjainkban eléri a 70 százalékot. Tehát Kanada az Egyesült Államokkal szemben, úgy tűnik, átugrotta az ipari korszakot.

Az urbanizálódó világ

Az urbanizáció dinamikája – *Urbanizáció és gazdasági szektorváltás*

- Az, hogy egy bizonyos ásványkincs kitermelése magával vonja-e kapcsolódó iparágak megtelepedését a városok szintjén, rengeteg tényezőtől függ.

- Északnyugat-Európa számos feketeszénlelő-helyén, ahol a 19. század elején nagy népességtömörülések alakultak ki, a vezető városok jóval a szénbányászat hanyatlását követően is tovább fejlődtek.
- **Központi fekvésű, jól megközelíthető helyek ásványkincsének kitermelése** (ahol a népsűrűség már amúgy is magas) nagy valószínűséggel **hosszan tartó városfejlődést és ipari növekedést eredményez** a távoli, periferikus helyek ásványkincseinek kiaknázásához viszonyítva.

Városok zsugorodása – globális léptékben

Az urbanizálódó világ

Városok zsugorodása – globális léptékben

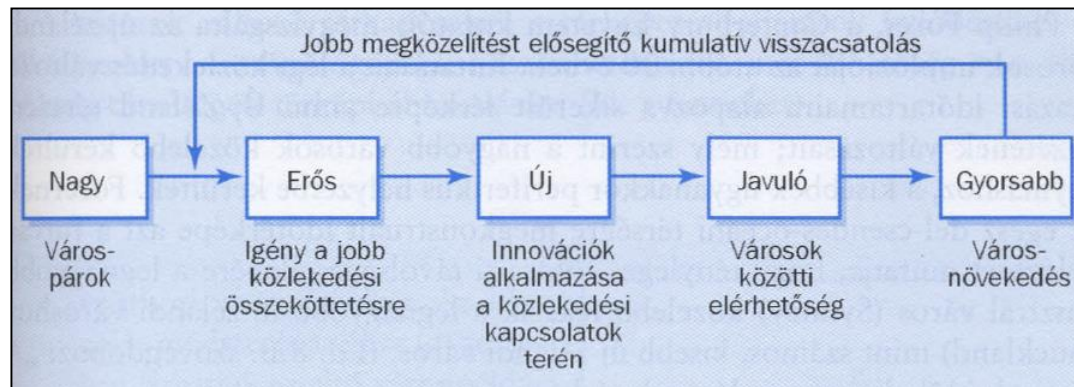
- A geográfusok számára az **urbanizáció** elsősorban mint **olyan térbeli folyamat** érdekes, **amely átrajzolja a világ népességeloszlásának térképét.**
- E tekintetben két, egymással ellentétes folyamatnak lehetünk tanúi:
 - az egyik ***a világ "zsugorodásából" fakadó implózió***, amely közelebb hozza a városokat egymáshoz;
 - a másik pedig ***a városok térbeli "tágulásából" származó explózió.***

Az urbanizálódó világ

Városok zsugorodása – globális léptékben – *Zsugorodó utazási idő a városok között*

- Az **elérhetőség időbeli változása** az urbanizációs folyamat olyan vonása, amely régóta áll a geográfusok érdeklődésének középpontjában. A gazdasági tevékenységek térbeli tömörüléséhez nem csupán **nagy**, hanem **könnyen elérhető felvevőpiac** is szükséges. Az utóbbi két évszázad során, mialatt *a Föld átlagos urbanizációs szintje a tízszeresére emelkedett, az átlagos utazási idő és a szállítási költségek* még ennél is nagyobb arányban **csökkentek**. Az új közlekedési technikák – legyen szó hagyományos vagy elővárosi vasútról, repülőgépről vagy szuperexpresszról – többnyire a jelentősebb városok között teremtenek először összeköttetést, növelve azok telephelyi előnyét más városokkal szemben (ábra).

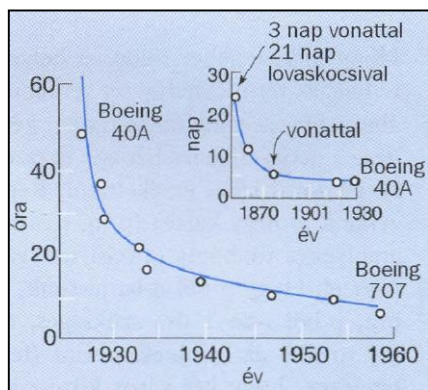
Ábra: A javuló közlekedési összeköttetés előnyei

A különféle közlekedési összeköttetésből származó előnyök erősítik az amúgy is kiemelkedő központok fontosságát. Az ábrán bemutatott fejlődési folyamat ugyanakkor egy hanyatló folyamat illusztrálására is alkalmas. Nem kell mást tenni, csak beilleszteni az öt téglalapba a „kis”, „gyenge”, „rég”, „romló” és „lassuló” szavakat. Ne felejtsük, a lassulás nem feltétlenül jelent hosszabb utazási időt, sokkal inkább romló megközelíthetőséget, amelynek érezhetően negatív hatása lesz a város fejlődésére nézve.

Az urbanizálódó világ

Városok zsugorodása – globális léptékben – *Zsugorodó utazási idő a városok között*

- Ezt az összefüggést a különböző központok közötti **átlagos utazási költségek változásával** világíthatjuk meg leginkább. Ha az utazási költségek hozzávetőleges mutatójaként az **utazási időt** használjuk, elmondhatjuk, hogy 1850 és 1900 között New York és Kalifornia "távolsága" 24 napról (3 nap vasúton és további 21 nap lovas kocsival) 4 napra csökkent (közvetlen vasúti összeköttetéssel).
- A következő fél évszázadban ez a távolság tovább zsugorodott, repülővel 8 órára, sugárhajtású géppel 5 órára (ábra). Tehát az utazás fajlagos (órában mért) költsége az 1930-as évek óta több mint a felére csökkent.

Ábra: A zsugorodó világ

A grafikon a New York és Los Angeles közötti átlagos utazási idő változását mutatja a leggyorsabb közlekedési eszközt figyelembe véve 1850 óta.

Forrás: R. E. G. Davies: *History of the World's Airlines*. London, 1964, Oxford University Press, 91. ábra, 509. p.

Az urbanizálódó világ

Városok zsugorodása – globális léptékben – *Zsugorodó utazási idő a városok között*

- Mindezek ellenére a felsorolt változások **nem minden települést érintenek egyformán**, a nagyobb városok a közlekedési technikák fejlődéséből másoknál többet profitálnak.

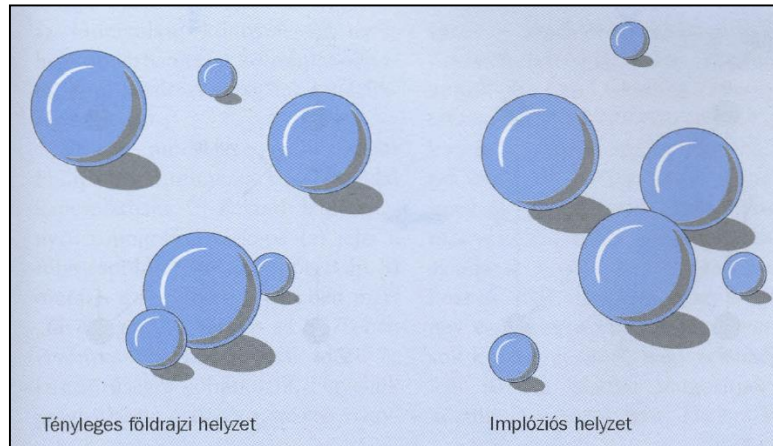

- Nekik köszönhetően a **nagyvárosok** közötti utazási idő jelentősen csökken, s – legalábbis átvitt értelemben – **közelebb kerülnek egymáshoz**.
- A tér ilyen módon való viszonylagos zsugorodására kölcsönözhetjük Fred Hoyle csillagásztól a **városi implozió** fogalmát, amely szemléletesen érzékelteti a világegyetem tágulásával (explózió) ellentétes folyamatot.

Az urbanizálódó világ

Városok zsugorodása – globális léptékben – *Zsugorodó utazási idő a városok között*

- Az ábra szemlélteti, ahogy a nagyvárosok közelebb kerülnek egymáshoz.
- Figyeljük meg azt is, hogy mivel a nagyvárosok gyorsabban közelednek egymáshoz a térben, mint a kisebbek, ezért **a nagy- és kisvárosok közötti távolság fajlagosan növekszik**. **A térbeli zsugorodás üteme és öngerjesztő ereje az elsődleges oka a nagyvárosok napjainkban való gyors növekedésének.**

Ábra: Városi implózió

Az új közlekedési technikák rendszerint két nagyváros közötti forgalomban jelennek meg elsőként, ahol a legnagyobb a szállítandó utasok és áruk mennyisége. Két nagyváros között az új közlekedési technika szorosabbra fonja a kapcsolatot, maga után vonva a kapcsolatteremtések számának és intenzitásának növekedését. Ahogyan az ábra is mutatja, ennek végeredménye az, hogy a nagyobb városok viszonylagosan közel kerülnek egymáshoz. Eközben a kisebb központok viszonylag (és gyakran ténylegesen is) távolabbra kerülnek egymástól. Az ábra ezt az implózióként leírható folyamatot szemlélteti. Figyeljük meg a három nagyváros (a körök nagysága a városok méretével arányos) összetartó mozgását, szemben a három kisebb központ távolodásával.

Az urbanizálódó világ

Városok zsugorodása – globális léptékben – *Zsugorodó utazási idő a városok között*

- *Philip Forer*, a Canterbury Egyetem kutatója megvizsgálta az **új-zélandi városok implózióját** az utóbbi 30 évben. Kutatásait a légiközlekedés változó utazási időtartamaira alapozva sikerült térképre vinni Új-Zéland térszerkezetének változásait; mely szerint **a nagyobb városok közelebb kerültek egymáshoz, a kisebbek ugyanakkor periferikus helyzetbe kerültek.**
- *Forer*-nek az egész dél-csendes-óceáni térségre megkonstruált időtérképe azt a furcsa helyzetet mutatja, hogy tényleges földrajzi távolsága ellenére a legnagyobb ausztrál város (Sydney) közelebb fekszik a legnagyobb új-zélandi városhoz (Auckland) mint számos, kisebb új-zélandi város.
- A városok változó térkapcsolata a térképezési eljárások fejlődésének is lökést adott. A számítógépnek köszönhetően ma már lehetőség van időkölség távolságok térképi ábrázolására.

A városok időbeli zsugorodásának térképezése

Hogy miként lehet földrajzi helyek tényleges tér-idő helyzetét térképen ábrázolni, az máig megoldatlan kérdése a geográfiának. Ezt egy egyszerű példával lehet érzékeltetni. Képzeljünk el négy várost (p, q, r és s), amelyeket többórás utazási idő választ el.

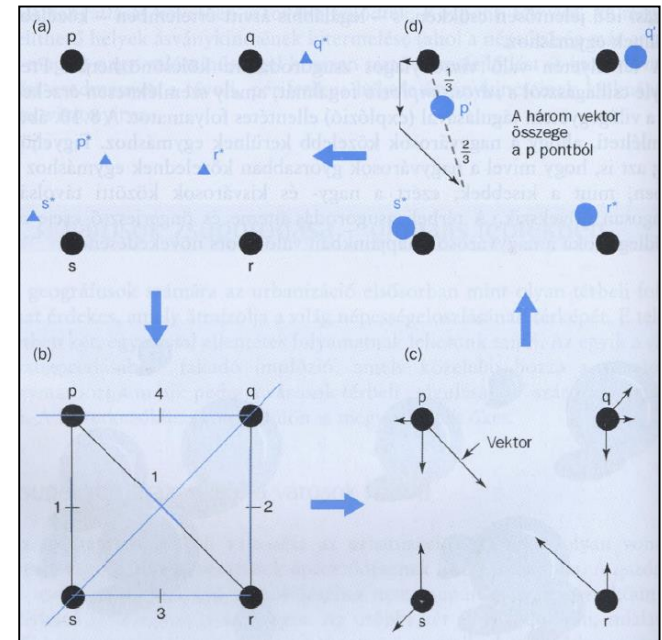
Hogy p-ből q-ba jussunk, 4 óra, p-ből r-be 1 óra szükséges, és így tovább az alábbiak szerint (feltételezve, hogy két város között az utazási idő mindkét irányban azonos):

p-q 4 óra
p-r 1 óra
p-s 1 óra
q-r 2 óra
q-s 6 óra
r-s 3 óra

Ha papírt és ceruzát ragad az ember, és megpróbálja ezeket a távolságokat arányosan lerajzolni (mondjuk 1 cm megfelel 1 órának), rettentő nehéz dolga lesz. Bármely két város távolságát roppant egyszerűen felrajzolhatjuk, de a harmadik és negyedik már nehezen illeszthető a rajzba. Jóllehet, erre a térképezési problémára máig nincs szabatos megoldás, a városok tényleges elhelyezkedését a "mértéktartó becslés" módszerével mégis meghatározhatjuk.

A mellékelt ábrán Waldo Tobler geográfus erre vonatkozó módszerét láthatjuk, s lényege 6 lépésben foglalható össze:

1. lépés: Rajzoljuk a városokat jelölő pontokat véletlenszerűen a papírra, s nevezzük el p, q, r és s-nek őket. Az (a) ábrán mi négyszöget választottunk, de bármilyen alakzat megteszi.
2. lépés: Húzzunk egyenes vonalat valamennyi ponton keresztül a szomszédos pontokba.
3. lépés: Jelöljük a vonalakon szakaszokkal a két város közötti időbeli távolságot (pl. p és q város közötti 4 órás távolságot 4 cm jelöli) (lásd az ábra (b) része).
4. lépés: Húzzunk nyíl formájában vektorokat valamennyi pontból a kijelölt szakaszok végéig (lásd az ábra (c) része).
5. lépés: Átlagoljuk az egyes pontokból kiinduló (4. lépésben húzott) vektorokat, s mozgassuk ezek irányába a pontokat, kijelölve p^1 , q^1 , r^1 és s^1 helyét. Az átlagolás módszerét az ábra (d) részében láthatjuk az első város példáján. Használjunk pauszpapírt a pont új helyének kijelöléséhez. Mivel három másik város van, az átlag a három vektor összes hosszának egyharmada lesz.
6. lépés: Ha a pontok közötti távolság megfelel a valóságnak, készen áll az ábránk. Amennyiben még mindig pontatlan, kezdjük az új pontokkal (p^1 , q^1 , r^1 és s^1) a 2. lépéstől ismét az elmozgatást.

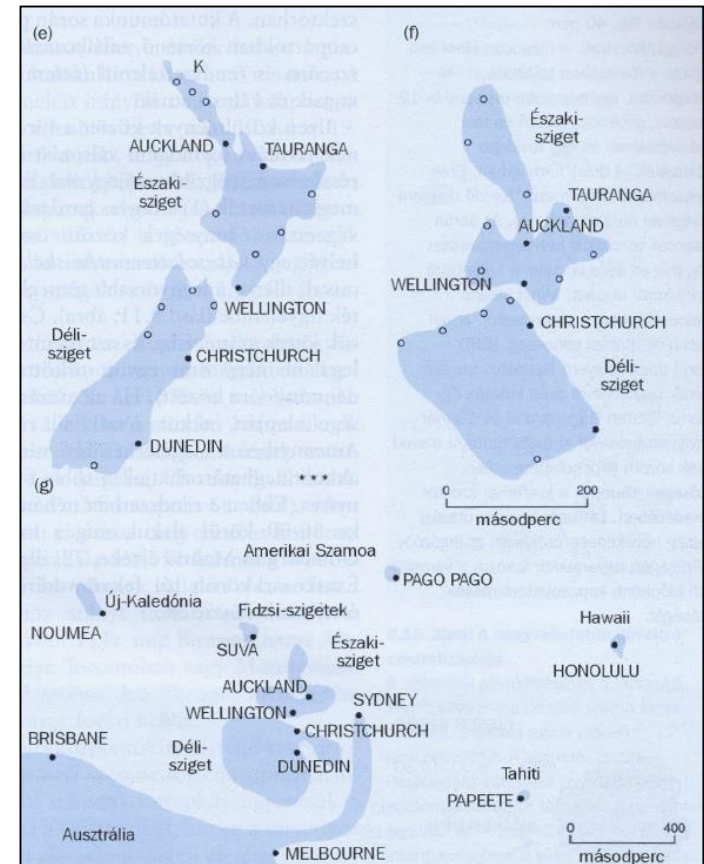

A városok időbeli zsugorodásának térképezése

Érdekességgként a végpontokat háromszöggel jelöltük az ábra (a) részén és p^* , q^* , r^* és s^* felirattal láttuk el. Ha kipróbáljuk a fentiekben leírt grafikus módszert, és pauszpapírt használunk, a műveletet meglehetősen fáradságosnak, az eredményt mégis kielégítőnek fogjuk találni. Figyeljük meg, hogy minden egyes ismétlésnél egyre kisebb lesz a pontok elmozdulása, mígnem elérik végleges helyüket. Nagyszámú földrajzi objektum esetén, ahogy az (e) - (f) ábra mutatja, a grafikus módszer túlságosan nehézkes, és számítógép használata javasolt. Az így kapott térképek meglehetősen pontossággal jelzik a földrajzi helyek időben mért távolságát. Lényegében az időtávolság könnyen fölcserélhető dollárban mért költségtávolságra, ha a kérdéses vizsgálat ezt szükségessé teszi.

Erre a módszerre nyújt példát Philip Forer munkája Új-Zélanddal kapcsolatban. Új-Zéland hagyományos topográfiai térképe (e) jelzi a főbb repülőtereket. Az időtérkép (f) mutatja a repülőterek percben mért "távolságát". A térkép az 1970-ben érvényes átlagos repülési időre és járatsűrűsége vonatkozik. Figyeljük meg, ahogy a három vezető nagy-város - Auckland, Wellington és Christchurch - a térkép közepére zsúfolódik. Ezzel szemben Tauranga, amely kisebb város, a térkép szélére került. A tágabb térség időtérképe (g) jelzi a főbb új-zélandi repülőterek és a dél-csendes-óceáni térség más városai közötti távolságot. Ezek az adatok ugyancsak 1970-re vonatkoznak. Figyeljük meg, hogy a Sydney és a fontosabb új-zélandi városok közötti gyakori, nagy sebességű légi járatok miként zsugorítják a köztük lévő távolságot. Ezek a kevésbé ismert időtérképek a térképen jelzett város párok közötti repülési idő és járatszám figyelembevételével ún. *többdimenziós osztályozás* módszerével készülnek. A módszer részletesebb leírását ld. P. Haggett et al.: *Locational Analysis in Human Geography*. London, 1977, Arnold, 326-328. p.

Forrás: Az új-zélandi példát Philip Forer: *Changes in the Spatial Structure of the New Zealand Internal Airline Network* c. doktori értekezéséből vettük, Bristoli Egyetem

Az urbanizálódó világ

Városok zsugorodása – globális léptékben – *A kapcsolatteremtés és szerepe az üzleti életben*

- Sajátos szempontból vizsgálta az **urbanizációs folyamatot** a svéd geográfusok egy csoportja, akik *századunk városnövekedésében felfigyeltek a kvaterner szektor növekvő szerepére.*
- A **telekommunikáció** különféle ágainak gyors fejlődése ellenére a **személyek közötti közvetlen kapcsolatteremtés** nélkülözhetetlen ebben a szektorban.
- A kutatómunka során például szükség lehet sok résztvevő kisebb csoportokban történő találkozására. Ezek a csoportok inkább alkalomszerűen és rendszer-telenül (semmint napi gyakorisággal) jönnek össze, és tagjaik és változhatnak.

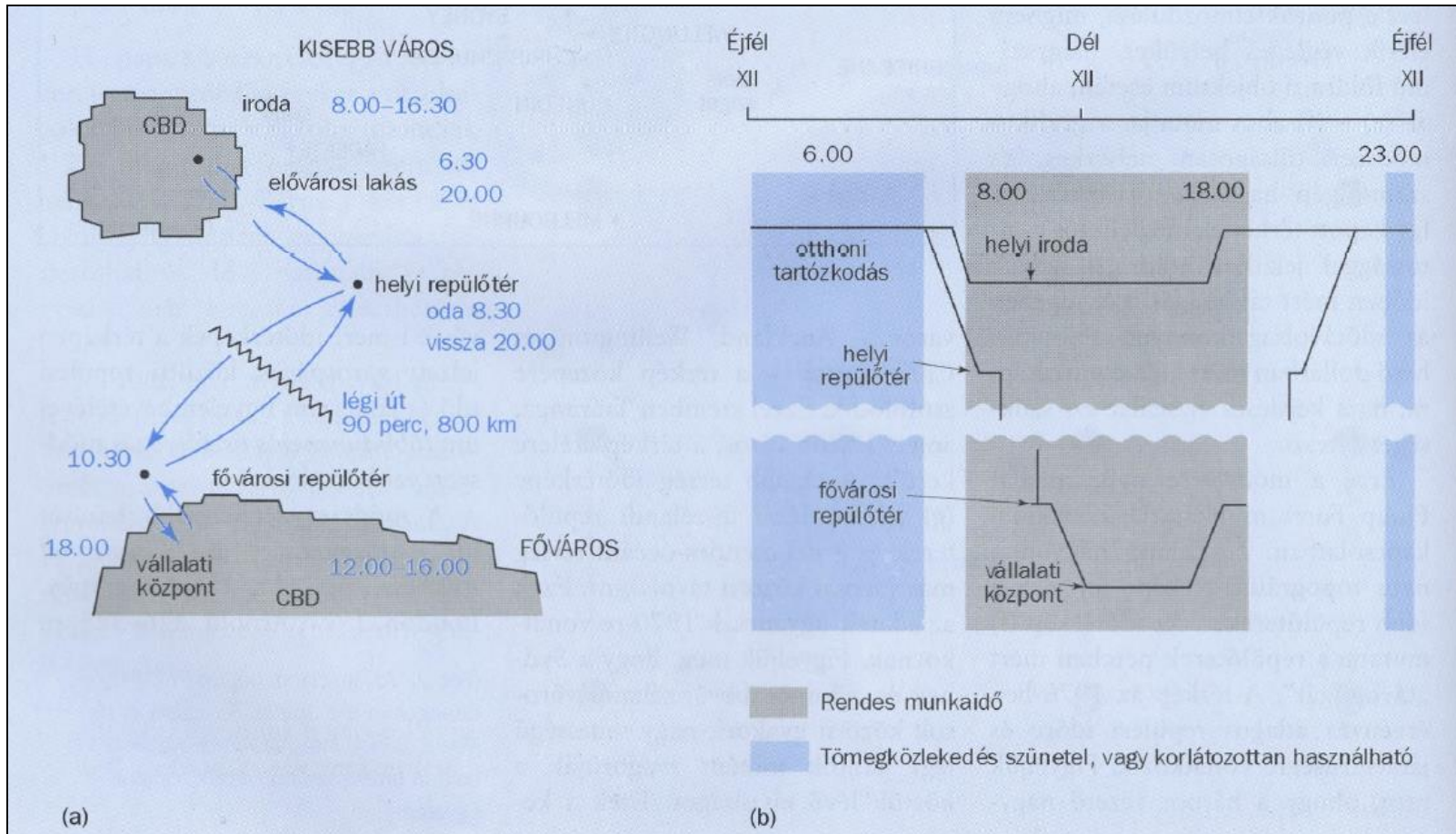
Az urbanizálódó világ

Városok zsugorodása – globális léptékben – *A kapcsolatteremtés és szerepe az üzleti életben*

- Ilyen körülmények **között a városok közötti kapcsolatteremtés feltételeinek javulása** forradalmi változást idézhet elő.
 - A vállalati vezetők utazásait részletesen rögzítő előjegyzési naptárak segítségével svéd geográfusok meghatározták (1) az egyes gazdasági ágak és a különböző földrajzi helyeken végzett tevékenységek közötti összefüggés mértékét, (2) a svéd városok helyét egy *kapcsolatteremtési skálán*.
 - A kiértékelés során a személygépkocsival, illetve a leggyorsabb tömegközlekedési eszközzel megtett utakat vették figyelembe (lásd következő ábra). Csak a reggel 6 és este 11 óra közötti utazások jöttek számításba, és azt tekintették "kapcsolatteremtés"-nek, ha a felek legalább négy órát együtt töltöttek a rendes munkaidőben (reggel 8 és délután 6 óra között). Ha az utazásokat súlyozzuk a kapcsolatteremtés költsége alapján, akkor rendkívül részletes területi megoszlást kaphatunk. Amennyiben a „legelérhetőbb” város, Stockholm értékét 100-nak vesszük, akkor meghatározhatjuk a többi svéd város értékét is a fővároshoz viszonyítva. Ebben a rendszerben néhány Stockholm környéki kisebb város értéke 80-90 körül alakul, míg a második és harmadik legnagyobb város, Göteborg és Malmö értéke, 78, illetve 70. A "legkevésbé elérhető" város az Északi-sarkkörön túl fekvő vasérc bányászati központ, Kiruna, amelynek értéke mindössze 36.

Az urbanizálódó világ

Városok zsugorodása – globális léptékben – *A kapcsolatteremtés és szerepe az üzleti életben*

Ábra: Helyi és regionális kapcsolatteremtési mezők

(a) Egy elővárosban élő üzletember két tipikus kapcsolatteremtési mozgása. Az első, rendszeres napi mozgás a lakóhely és munkahely között, rövid idejű ingázás formájában (kb. 40 perc személygépkocsival), a második, időnkénti látogatás a fővárosban található cégközpontba, egy hosszabb utazás (kb. 12 óra utazás, gépkocsi, repülő és taxi igénybevételével) és egy rövidebb megbeszélés (4 órás) formájában. Ezek a kapcsolatteremtési mezők tér-idő diagram segítségével ábrázolhatók (b). Az ábrán a vízszintes vonalak a helyben maradást jelölik, míg az átlós vonalak a különböző helyek közötti utazást. Minél inkább eltávolodik a vonal a vízszintestől, annál gyorsabb az utazási sebesség. (CBD = központi üzleti negyed) Részletes utazási naptárak segítségével svéd kutatók egy csoportja Torsten Hagerstrand és Gunnar Tornqvist vezetésével ki tudta mutatni a svéd városok közötti kapcsolatteremtési lehetőségek szerepét a kvaterner szektor növekedésében. Látható, hogy az utazási sebesség növekedése csökkenti az ingázóöv népsűrűségét, ugyanakkor fokozza a városok közötti időnkénti kapcsolatteremtések lehetőségét.

Az urbanizálódó világ

Városok zsugorodása – globális léptékben – *A kapcsolatteremtés és szerepe az üzleti életben*

- Ezek igen hasznos eredmények a kvaterner szektor további várható növekedési helyeinek meghatározásánál. ***A közlekedési szolgáltatásban tervezett változtatások hatása*** (pl. új légi menetrend bevezetése, vagy új autópályaszakasz megnyitása) lemérhető az egyes városok kapcsolatteremtési értékeinek változásán. Ez alapján kimutatható, hogy melyek *a nyertes és a vesztes városok*.
- Hosszabb időt átfogó vizsgálatokkal pedig a két város közötti kapcsolatteremtések változása mérhető, a városok implóziója modellezhető, illetve előre jelezhető.
- A kapcsolatteremtési lehetőségek változása, illetve ennek hatása leginkább a *vállalatok szervezeti felépítésének átalakulásán* követhető nyomon. A vállalatok méretbeli növekedésével a termelést irányító-szervező központok száma csökkent, az itt dolgozók száma ellenben egyre nőtt.

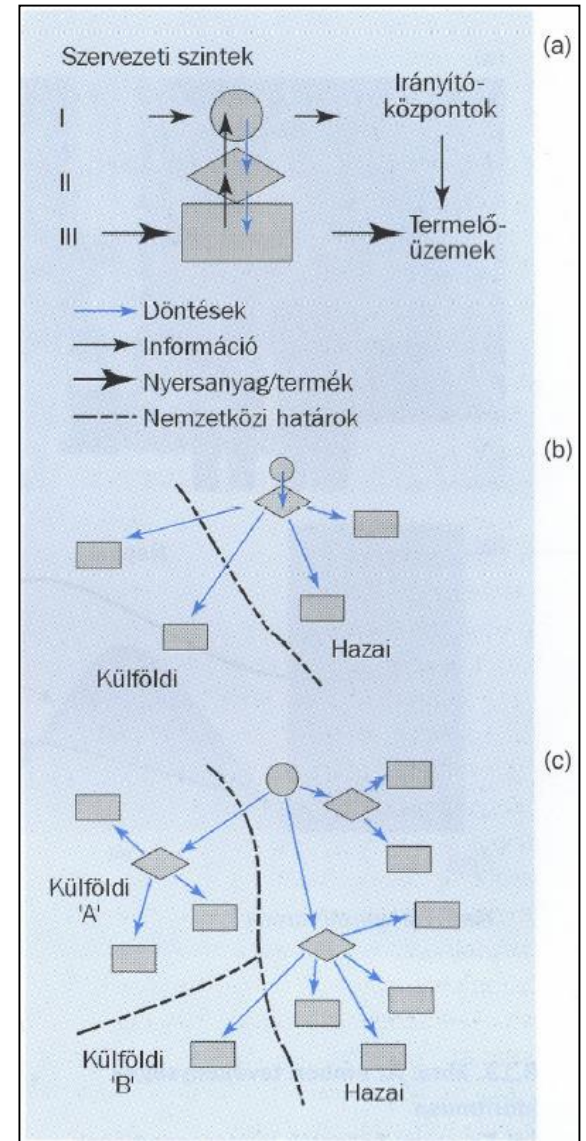
Az urbanizálódó világ

Városok zsugorodása – globális léptékben – *A kapcsolatteremtés és szerepe az üzleti életben*

- Az ábra modell szerűen jelzi, hogy hogyan vezetnek a sorozatos cégfúziók egyre növekvő vállalati központok kialakulásához.
- Ugyanakkor a társaságok irányítóközpontjainak elsődleges éltető eleme a **folyamatos és pontos információ**, ezért a vállalati központok hajlamosak csak azokra a helyekre tömörülni, ahol az információáramlás a legintenzívebb: *ezek többnyire az egyes országok igazgatási és pénzügyi fővárosai, vezető központjai.*

Ábra: A nagyvállalatok növekvő centralizációja

A vállalatok növekedésével a társasági irányítóközpontok (körök) száma egyre csökken, s térben egyre jobban koncentrálódnak. A termelőüzemek (téglalapok) irányítása (nyilak) a helyi központokból egyre távolabbi nagyvárosokba kerülnek át. A nagyvállalatok növekvő információigénye a világ nagyvárosaiban új központi irodák kialakulásához vezet.

Az urbanizálódó világ

Városok zsugorodása – globális léptékben – *A kapcsolatteremtés és szerepe az üzleti életben*

- *Allan Pred*, a Berkeley Egyetem geográfusa kézzelfogható adatokat gyűjtött arra nézve, hogy *a vállalati irányítóközpontok milyen mértékben távolodtak el a hagyományos tevékenységi köröktől.*
 - Az 1970-es évek közepén az **Egyesült Államok** ötszáz legnagyobb vállalatából minden harmadiknak *New York-ban* volt a főhadiszállása. A fennmaradó társaságok felének *további nyolc regionális nagyváros* (Chicago, Los Angeles, Cleveland, Philadelphia, Pittsburgh, Detroit, San Francisco és Minneapolis-St. Paul) adott otthont.
 - **Nagy-Britanniában** a cégek térbeli eloszlása még ennél is koncentráltabb volt. Az ország ötszáz vezető nagyvállalatának kétharmada *londoni székhellyel* működött.

Az urbanizálódó világ

Városok zsugorodása – globális léptékben – *A kapcsolatteremtés és szerepe az üzleti életben*

- A második legnagyobb városok vállalati részesedése a két országban ugyancsak egy a kettőhöz arányt mutat, igaz, fordítva: Chicago részesedése a vállalati központokból 11 %, míg Birminghamé 5 %.
- **Kanadában** a legtöbb nagyvállalat székhelye **Torontóban** vagy **Montrealban** található (kettőjük részesedése nagyjából azonos, bár Torontó növekedése gyorsabb), míg a harmadik helyen **Vancouver** foglal helyet.
- Az üzleti élet szereplőinek a jól elérhető *központokba történő csoportosulását* tovább *serkenti a közvetlenül, szemtől szembe törtéető információcsere iránti folyamatos igény.*
- A **politikai irányító** szerepkör ugyancsak a *fővárosok, igazgatási centrumok* felé hajtja a vállalatokat, hiszen a törvények és rendeletek közvetlen hatással vannak a társaságok üzleti életére.

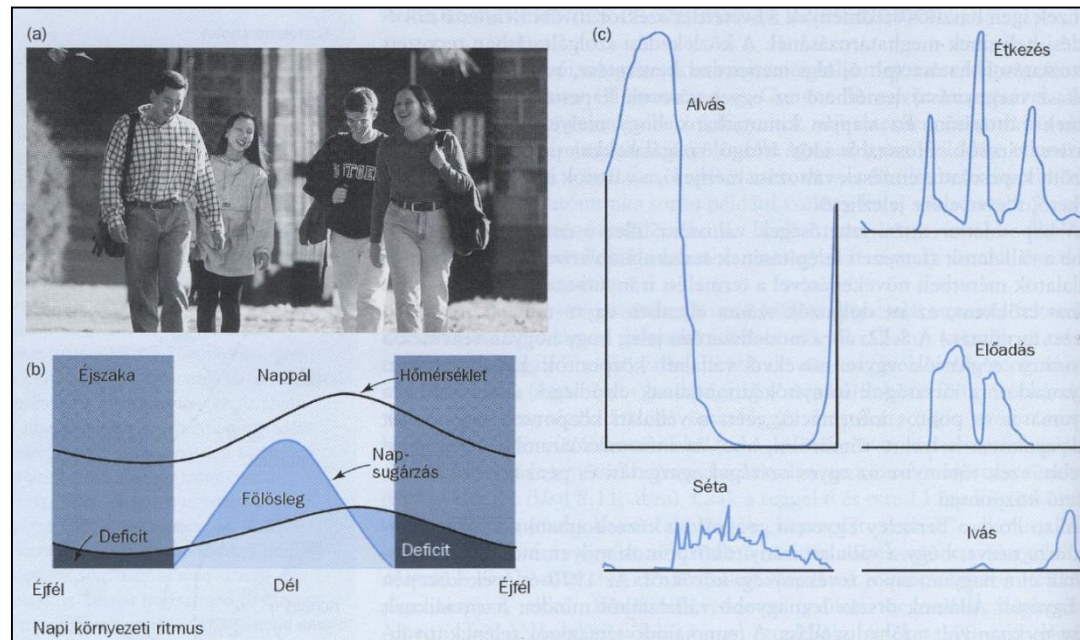
Városrobbanás – helyi léptékben

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben

- A közlekedési újítások urbanizációra gyakorolt másik lényeges hatásának megértésénél figyelembe kell vennünk, hogy **az ember mint biológiai lény** a nappalok és éjszakák szabályos váltakozása közepette fejlődött ki, s az alapvető emberi tevékenységeknek – úgymint étkezés, alvás, munka, nemi élet – *szabályos napi ritmusa* van. Az emberi tevékenységek kontrollját ellátó belső **biológiai óra** nem csupán a falusi társadalmakban játszik fontos szerepet, de az egyetemi campuson is, ahol ugyanazok a napi tevékenységi ciklusok figyelhetők meg (ábra).

Ábra: Az emberi tevékenységek időritmusa

- (a) Egyetemi hallgatók mintacsoportjának jellemző tevékenységi mezői.
- (b) Az emberi tevékenységek általános napi ritmusa a fény- és hőmérsékleti viszonyok változása tükrében.
- (c) A Readingi Egyetem (Anglia) hallgatóinak napi tevékenységi görbe; az ivás időbeli koncentrációja tükrözi az angliai italmérési szabályokat (23 óra után tilos szeszesital forgalmazása nyilvános helyeken) A vízszintes tengely 24 órás, éjjeltől éjfélig terjedő időszakot jelöl.

Források: A. Szalai (szerk.): *The Use of Time*. Hága, 1970, Mouton, 5.1.-11.A. ábra, 736. p. és L. March: *Architectural Design*, 41 (1971), 14. ábra, 302. p. A fénykép Bab Krist munkája a Leo de Wys - Stock Photo Agency-től

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *A város ingázóöve*

- *Hogyan alakítják a napi tevékenységi ciklusok a térszerkezetet?*
- Lényegében **valamennyi emberi tevékenység** egyetlen pont köré, az ember alapvető szükségleteiből fakadó, ***térben rögzített otthon köré szerveződik***.
- Ez az otthon egyaránt lehet egy lakás New Yorkban vagy egy lakócsónak Hong Kongban, gazdasági, társadalmi és biológiai értelemben mégis ugyanaz a szerepe. Először is az otthon ***keretet nyújt a háztartás számára***, de lehet ***munkahely***, a ***gyermeknevelés színtere***, és ***menedék a szexuális és érzelmi igények kielégítésére***.
- ***Az otthon rendszeres elérésének igénye*** komoly szempontot jelent a napi munkába járásnál, egyúttal behatárolja azt a távolságot, amit egy háztartás tagjai ***napközben megtehetnek***. Még ha egy felnőtt férfi szakít is ezzel a gyakorlattal, s otthonától távol vállal munkát, a háztartás nő, gyermek és időskorú tagjai számára ez a kényszer rendszerint fennmarad.

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *A város ingázóöve*

- *Mekkora távolságot ölel fel ez a kényszer?*
- Mielőtt *Stephenson* rakétája végiggördült volna a vaspályán 1929 októberében, a távolság leküzdésének egyedüli forrása az **emberi munka** és a **lóvontatás** volt.

- **Lovas kocsival** rövidtávon 50 km/óra sebességet lehetett elérni, bár az esetek többségében az utazás sebessége a rossz minőségű és zsúfolt utak miatt ennek az értéknek csupán alig egynegyede volt.
- Hogy **gyalogosan** milyen sebességgel és milyen távolságra jutott el az ember, még nehezebb megbecsülni. Modern mérőeszközöknek köszönhetően tudjuk, hogy egy felnőtt gyalogos átlagos mozgási sebessége a városi járdán 5,5 km/óra. Ez az érték nem és életkor szerint változik. A serdülőkorúak 6,4 km/óra sebességgel vágtnak, míg a kisgyermekes anyák csupán 2,6 kilométert tesznek meg óránként. Egy 60-os emelkedő 20%-kal, egy 12°-os 50%-kal csökkenti ezeket az átlagértékeket.

Az urbanizálódó világ

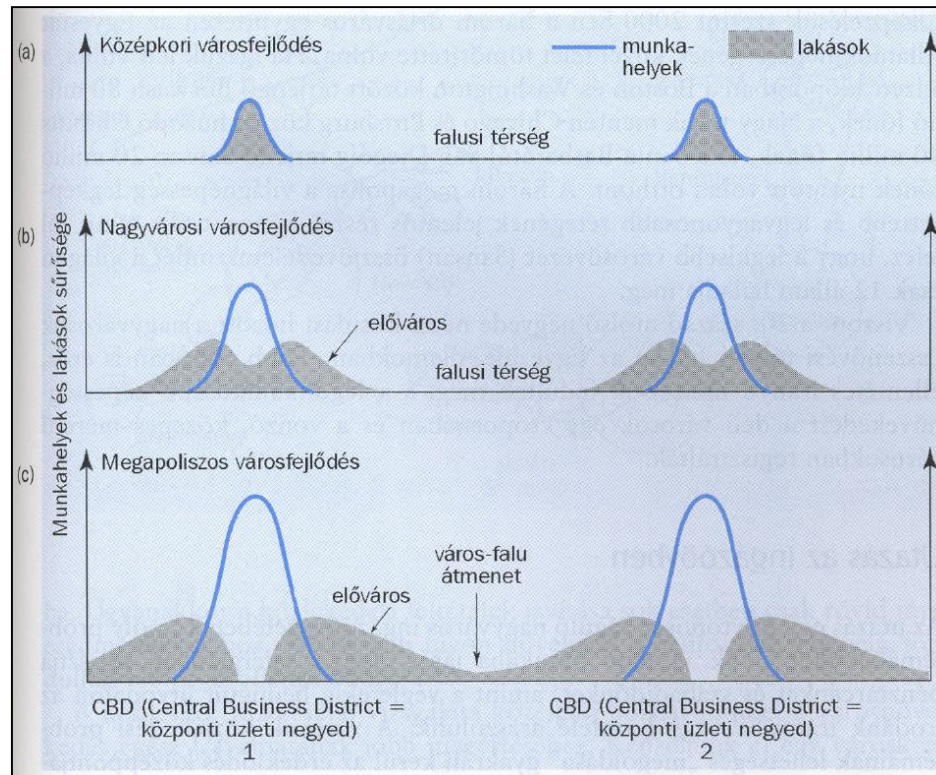
Városrobbanás – helyi léptékben – *A város ingázóöve*

- Ennélfogva tehát nem meglepő az sem, hogy **a vasút megjelenése előtti korszakban a legtöbb település meglehetősen kompakt volt**, legfeljebb **1-2 kilométeres átmérővel**. Az átlagos időtartam, ami alatt el lehetett jutni **a város egyik végéből a másikba kb. 11-12 perc volt**.
- **A városok kompakt jellege** tehát egyfelől a város különböző negyedei közötti kapcsolattartás igényéből, másrészt a gyalogosan és lovas kocsival lebonyolított forgalom sebességi korlátaiból fakadt.
- **Az otthon és a munkahely közötti utazási távolságnak rövidnek kellett lennie** a kereskedő és a hivatalnok, a bankár és az üzletember, a városi előljáró és a prostituált esetében egyaránt, **ha el akarta végezni munkáját a nap egy viszonylag kis részében**.

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *Városburjánzás*

- A szárazföldi közlekedés viharos ütemű fejlődése az elmúlt 150 év során jelentősen csökkentette a kompakt városok iránti igényt. ***Ahogy a gőzmozdonyok sebessége növekedett, majd egymást követve elterjedt a villamos, az autóbusz, az elővárosi vasút és a személygépkocsi, úgy növekedett az otthonok és munkahelyek közötti távolság*** (ábra).

Ábra: Két város burjánzó növekedésének egyszerűsített háromlépcsős modellje

Az első szakaszban (a) a munkahelyek és lakások egymás közelében, kis területen, viszonylag nagy sűrűségben találhatók (mint a fallal körülvett középkori városokban). (b) A közlekedési technológia fejlődése lehetővé teszi a lakó- és munkahely közötti kapcsolat lazulását. A városok központi tereinek népsűrűségi értéke fokozatosan csökken, mivel egyre kevesebb hely jut lakások számára, miközben az ingázás megteremti nagy tömegek napi beáramlását a városokba és haza. (c) A folyamat állandósulása a városközpontok elnéptelenedéséhez és az elővárosok burjánzásához vezet. Összefüggő városövek jönnek létre, mint például a Ruhr-vidéken vagy Boston és Washington között.

Az urbanizálódó világ

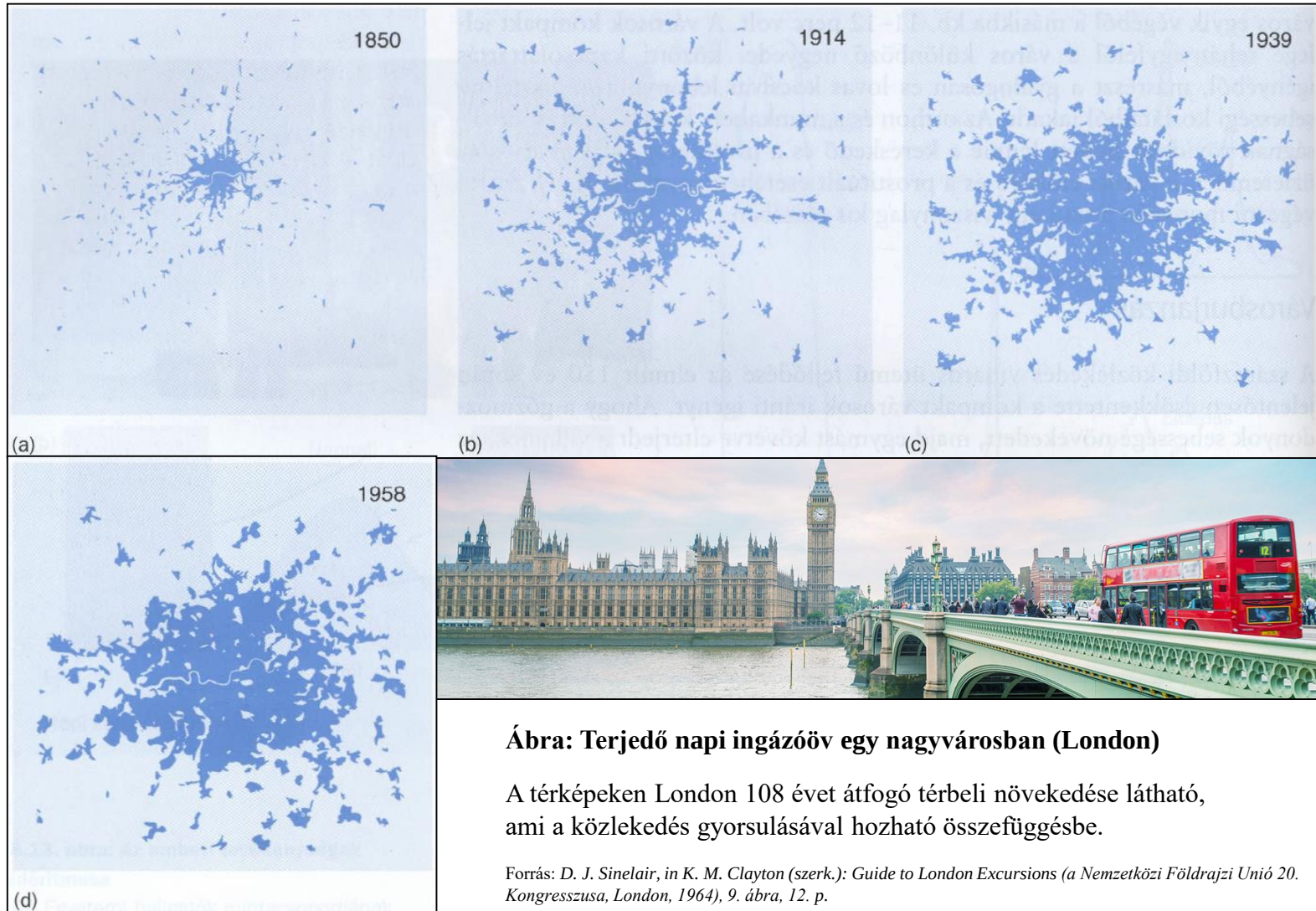
Városrobbanás – helyi léptékben – *Városburjánzás*

- Az üzlet vagy műhely fölötti lakást felváltotta **az egyre növekvő távolságra történő napi ingázás**. Chicago napi ingázóöve jelenleg a városközponttói 160 km-re nyúlik ki. Manapság **az Egyesült Államok népességének 95%-a ilyen városi ingázóövekben él.**
- Ezen változások drámai következményeit látjuk London robbanásszerű térbeli növekedésén (következő ábra). London 1800-ban Európa legnagyobb városa volt, mégis alig több mint egy óra alatt kényelmesen át lehetett gyalogolni rajta.

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *Városburjánzás*

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *Városburjánzás*

London (napjainkban)

- A beépített terület átmérője még a legszélesebb pontján is alig érte el a 10 kilométert. Amint azt a térképsorozat mutatja, ez a magterület olyan gyorsan növekedett, hogy átmérője 1914-re elérte a 35 kilométert, míg 1958-ban megközelítette a 70 kilométert. Ezt követően a terjeszkedés üteme lassult, elsősorban a környező falusi térségek megóvására irányuló erőteljes központi beavatkozás eredményeként (*zöldgyűrű-politika*).

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *Városburjánzás*

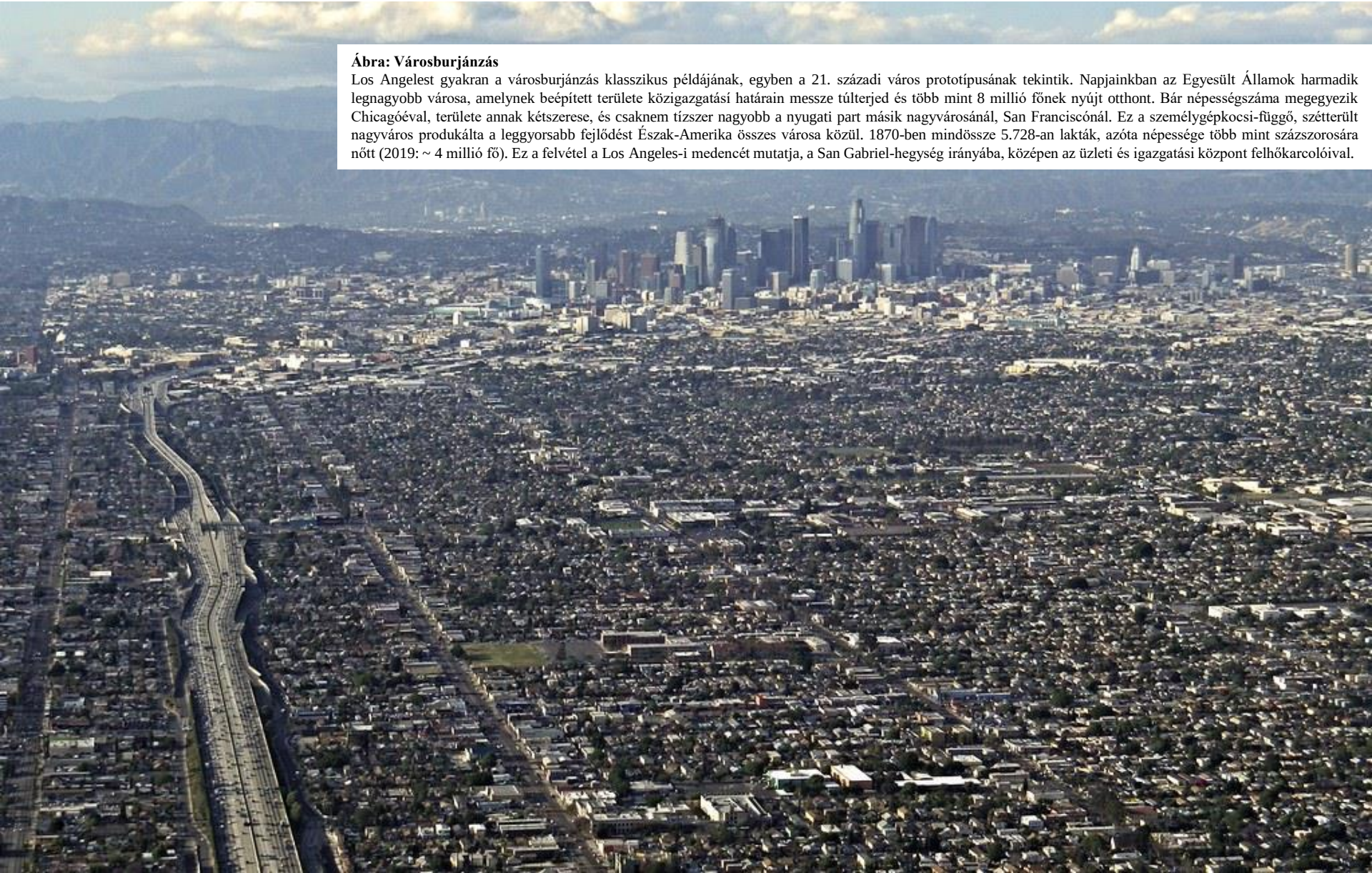
- London méretei azonban nemzetközi léptékben meglehetősen szerények. Los Angeles (következő ábra) átmérője már meghaladja a 80 kilométert, Nagy-Tokióé pedig a 120 kilométert.
- Ha elfogadjuk az Oxfordi Egyetem geográfusa, *Jean Gottmann* elméletét, miszerint az USA keleti partvidékének városai **Boston és Washington** között a nagy sebességű közlekedési vonalak jóvoltából **egyetlen nagyvárosnak tekintendők**, akkor igazából egy mamut méretű világvárosi képződménnyel állunk szemben, amelynek átmérője meghaladja a 600 kilométert. Gottmann fogalmai szerint ez a városkomplexum egy **megapolisz**, amit magyarul ***városövezetként*** fordíthatunk.
- Ezt a görög eredetű szót, amelynek szó szerinti jelentése ”nagy város”, először az ókori Görögországban használták a Peloponészosz-félsziget nagyméretű, tervszerűen kialakított városaira.

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *Utazás az ingázóövben*

Ábra: Városburjánzás

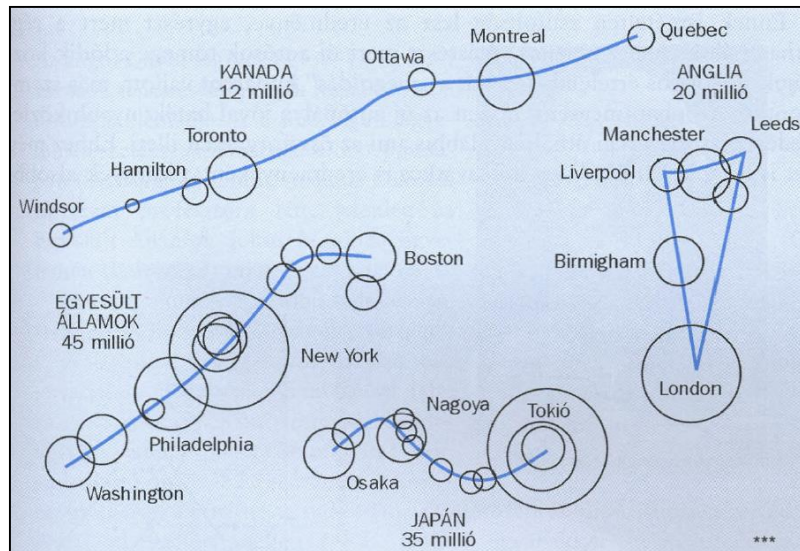
Los Angeles gyakran a városburjánzás klasszikus példájának, egyben a 21. századi város prototípusának tekintik. Napjainkban az Egyesült Államok harmadik legnagyobb városa, amelynek beépített területe közigazgatási határain messze túlterjed és több mint 8 millió főnek nyújt otthont. Bár népességszáma megegyezik Chicagóéval, területe annak kétszerese, és csaknem tízszer nagyobb a nyugati part másik nagyvárosánál, San Franciscónál. Ez a személygépkocsi-függő, szétterült nagyváros produkálta a leggyorsabb fejlődést Észak-Amerika összes városa közül. 1870-ben mindössze 5.728-an lakták, azóta népessége több mint százszorosára nőtt (2019: ~ 4 millió fő). Ez a felvétel a Los Angeles-i medencét mutatja, a San Gabriel-hegység irányába, középen az üzleti és igazgatási központ felhőkarcolóival.

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *Városburjánzás*

- A **Boston-Washington tengely** csak egyike Földünk számos elnyúló város-övezeteinek, amelyek hasonló jelenségeket mutatnak. Amint azt az ábra mutatja, valamennyi városövben található egy központi **közlekedési ütőér** (út, vasút, légifolyosó), **amelyen keresztül az információ, a lakosság, az energia és az áru óriási tömege áramlik**. Ilyen városokat egységbe olvasztó közlekedési folyosók kialakulása világszerte megfigyelhető.

▲ Ábra: Boston – Washington tengely
Forrás: internet

◀ Ábra: Nagyvárosi agglomerációk

Az ábrán a világ négy elnyúló nagy-városi agglomerációja látható, azonos méretarányban. A körök a városok népesszámaival arányosak.

Forrás: M. Yates: *Main Street, Toronto*, 1975, Macmillan of Canada, 1.7 ábra, 34. p.

Az urbanizálódó világ

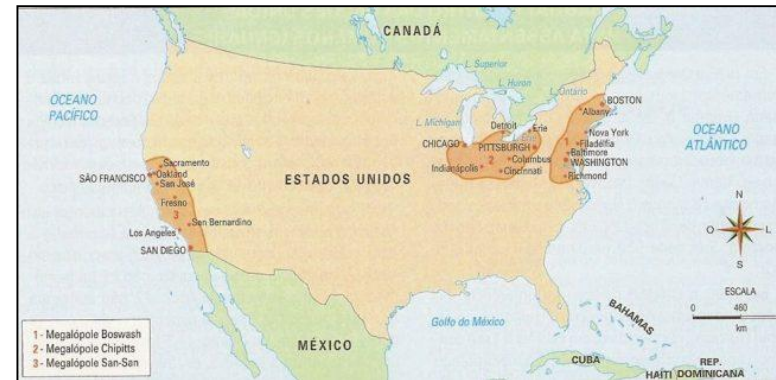
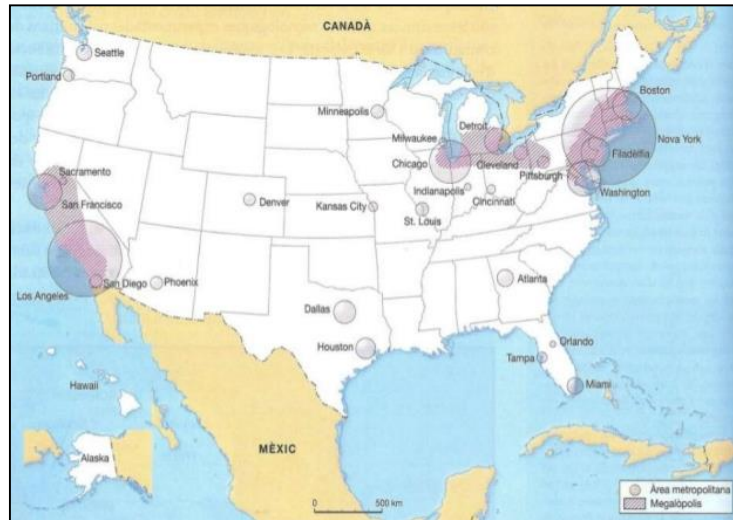
Városrobbanás – helyi léptékben – *Városburjánzás*

- A 20. század derekán több geográfus is azon a véleményen volt, hogy a három vezető megapolisz – népszerű nevükön *Boswash, Chipitts és Sansan* – súlya az USA térszerkezetében tovább növekszik majd.
- Elképzelésük szerint 2000-ben a három óriásváros együttesen az Egyesült Államok népességének közel felét tömörítette volna. Ha igazuk lett volna, a jelzett időpontban a Boston és Washington között terjengő Boswash 80 millió főnek, a Nagy-tavak mentén Chicago és Pittsburg között húzódó Chipitts 40 millió főnek, és a Santa Barbarától San Diegóig terjedő Sansan 20 millió főnek nyújtott volna otthont.
- A három megapolisz a világnépesség legképzettebb és legvagyonosabb rétegének jelentős részét koncentrálja, amit jól jelez, hogy a legkisebb városövezet (Sansan) összjövedelemszintjét a világon csak 12 állam haladja meg.

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *Városburjánzás*

- Viszont a **20. század utolsó negyede** némi *lassulást hozott a nagyvárosok összenövési folyamatában* az Egyesült Államokban.
- Több régióban is erős, **ellentétes irányú mozgások indultak meg**, s a legdinamikusabb népességnövekedést a déli városok egy csoportjában és a vonzó, közepes méretű városokban regisztrálták.

Ábra: Megapoliszok (Boswash, Chipitts, Sansan)

Forrás: internet

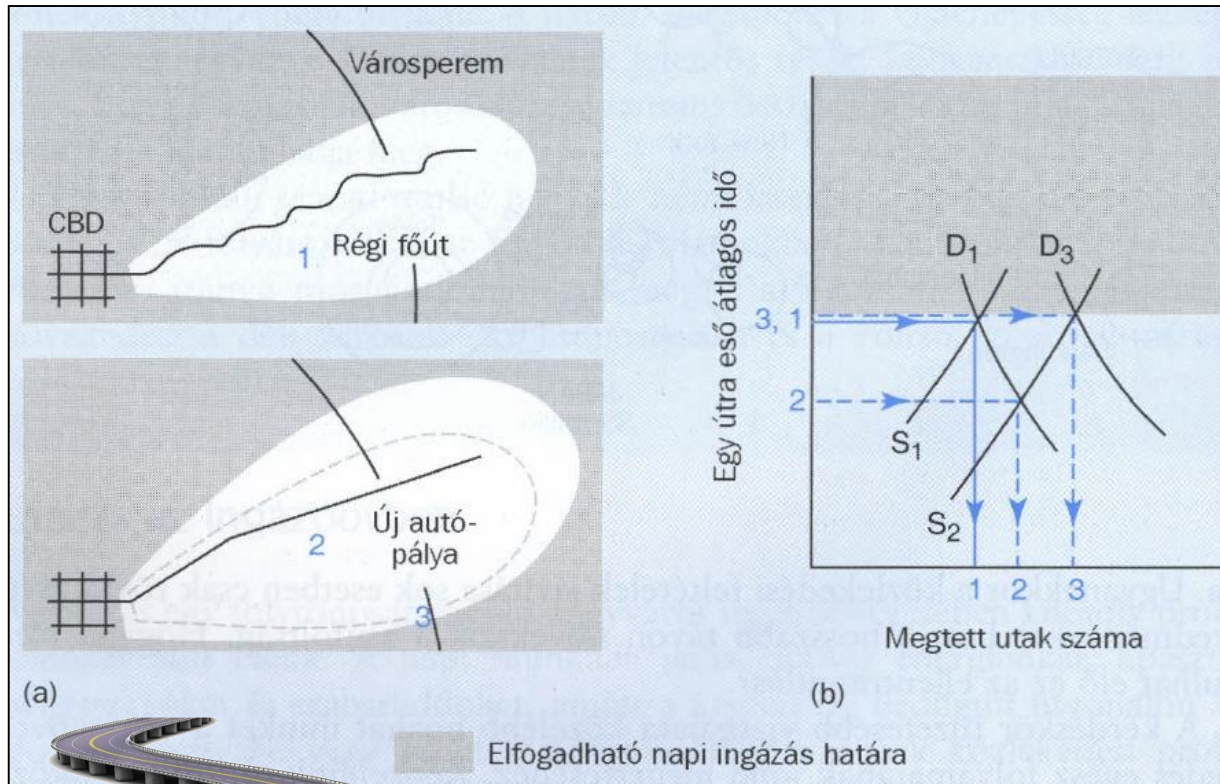
Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *Utazás az ingázóövben*

- Az utazás egy folytonosan táguló nagyváros ingázóövezetében komoly problémákat állít elénk. **A napi munkába járás elszívja energiánkat, apasztja pénztárcánkat és szabadidőnket**, amint a végletekig bedugult útvonalon az irodánk irányába vagy hazafelé araszolunk.
- **A városok közlekedési problémáinak lehetséges ”megoldása”** gyakran kerül az érdeklődés középpontjába. Ugyanakkor a közlekedési feltételek javítása sok esetben csak rövid távú eredményeket hoz, s hosszabb távon növekszik a zsúfoltság.
- *Hogyan fordulhat elő ez az ellentmondás?*
- A kérdéskör tüzetesebb vizsgálata közelebb hozhat minket a városnövekedés egész folyamatának jobb megértéséhez. Képzeljünk el egy városközpontba vezető átlagos útvonalat, amint azt a következő ábra első térképe mutatja.

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *Utazás az ingázóövben*

Ábra: Egy új főútvonal területi hatása

- (a) Az ábrán az elfogadható napi ingázótávolságon kívüli területet sötét mintázat jelöli. Figyeljük meg, miként növekszik az ingázó-öv kiterjedése az új autópályának köszönhetően.
- (b) Az S és D görbe a kínálat, illetve a kereslet alakulását jelöli. Az új autópálya megépülését követően mindkét görbe jobbra tolódik, ami jelzi az utazások számának ugrásszerű növekedését a méretben is egyre terjedő ingázóövön belül.

Forrás: R. D. Mackinnon, in L. S. Sourne et al. (szerk.): *Urban Futures for Central Canada*. Toronto, 1974, University of Toronto Press, 13.1 ábra, 238. p.

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *Utazás az ingázóövben*

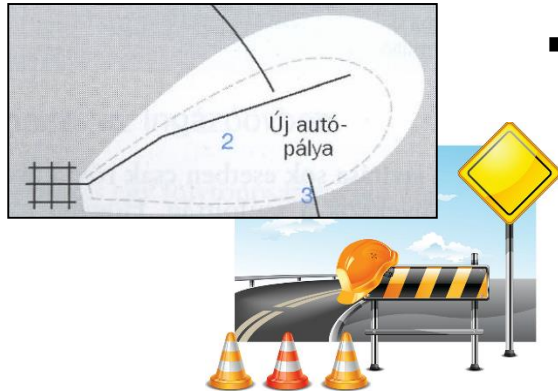
- A főútvonalon (1) a városba ingázók elhelyezkedése a folyók vízgyűjtő területéhez hasonlatos "könnyecsepp" alakot formáz. A főútvonal kapacitása mérhető az egy útra jutó átlagos utazási idővel (áttételesen az utazás költségeivel) és a napi utazások gyakoriságával. Ezt a kiinduló helyzetet I-es számmal jelöltük a grafikonon.
- Minthogy az utazás bizonyos értelemben árucikk is, az ábrához hozzáadható a közgazdászok hagyományos keresletkínálat görbéje (S_1 és D_1), amelyről leolvasható az utazások száma és azok költsége közötti összefüggés.

- Ha a városba való bejutás gyors, hajlamosak vagyunk gyakrabban megtenni az utat mondjuk egy esti vacsora kedvéért, vagy a hétvégi bevásárlás elintézéséért; ha viszont sok időt vesz igénybe, akkor inkább otthon maradunk vagy helyben vásárolunk.

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *Utazás az ingázóövben*

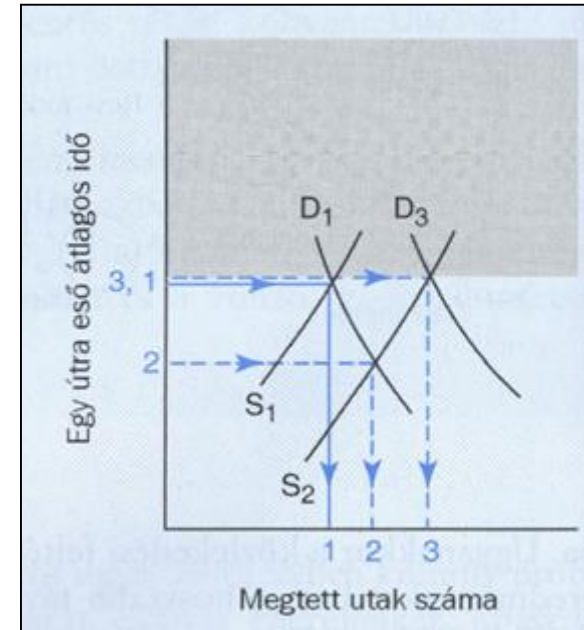

- Az ábra második térképe jelzi a főútvonalon végzett átalakítást. Egy új, többsávos autópálya épült a régi főút nyomvonalán. Ennek eredményeként az utazási idő lecsökken, ami vélhetően az utazások gyakoriságának kismértékű emelkedését váltja ki a hagyományos ingázóöv területén (2).
- Ennek eredményeként a kínálati görbe lefelé és jobbra mozdul el S_2 helyzetbe, mutatva, hogy az utazásokhoz szükséges idő csökken, míg az utazások száma növekszik (ahogy a 2-es szám a vízszintes és függőleges tengelyre vetítve ezt jelöli).
- Várhatóan azonban ez a helyzet csak rövid ideig marad fenn. Újabb autósok szereznek ugyanis tudomást az autópálya megépüléséről, s teszik át ide útvonalukat. Mások építkeznek a környéken, hogy kihasználják az új autópálya nyújtotta előnyöket. Ezzel **hosszabb távon az ingázó öv növekedésével számolhatunk**, ahogy azt a térképünk (3) is jelöli.

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *Utazás az ingázóövb*

- A növekedés határát a leghosszabb, még elfogadható napi ingázótávolság határozza meg.
- Grafikusan ez annyit jelent, hogy az S_2 -vel jelölt új kínálati görbénket egy újabb, D_3 -mal jelölt keresleti görbe fogja keresztezni, ami a nagyobb áteresztőképességű autópálya iránti növekvő keresletet tükrözi (3-as számmal jelölt hely a vízszintes és függőleges tengelyen).

Az urbanizálódó világ

Városrobbanás – helyi léptékben – *Utazás az ingázóövben*

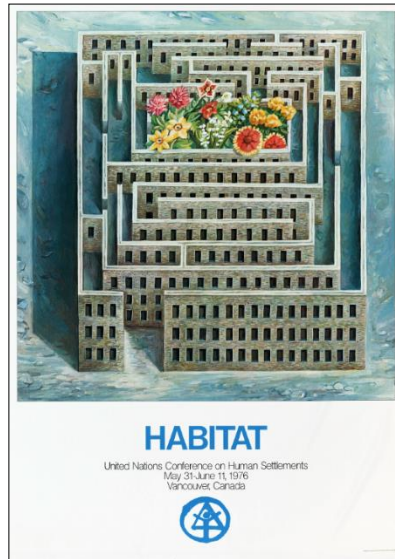
- Ennek *ismételten zsúfoltság lesz az eredménye*, egyrészt mert *a régi úthasználók többet utaznak*, másrészt mert *új autósok tömege adódik hozzájuk*.
- Bizonyos értelemben tehát a "megoldás" kudarcot vallott, más szempontból azonban mégsem, hiszen az új autópálya jóval hatékonyabb közlekedést biztosít a régi útnál, legalábbis ami az összforgalmat illeti. Ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy a beavatkozás eredményeként *a környék alsóbb-rendű útjainak zsúfoltsága valószínűleg csökken*.
- Összességében tehát **az útvonal-rekonstrukció hatása összetett módon jelentkezik**, s minősítése nagyon eltérő lehet attól függően, hogy az egyén vagy az egész város szempontjából értékeljük.
- Egy növekvő, terjeszkedő város esetén az úthálózat "fejlesztése" nem biztos, hogy érezhető javulást hoz az egyén közlekedése számára, a város viszont nyer rajta – s tovább terjeszkedik.

A város mint a problémák tárháza

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza

- Amikor 132 nemzet képviselői 1976 júniusában, a kanadai Vancouverben összegyűltek az ENSZ emberi településekkel foglalkozó első **HABITAT konferenciáján**, figyelmük *a városok mint a problémák gyűjtőhelyei* felé fordult.

- A minden elképzelést felülmúló *népességnövekedési ütem* és az elképesztő méreteket öltő faluból városba történő vándorlás a világ számos pontján súlyos *problémát okoz*. A problémák halmazát mi három részre bontjuk:
 - 1) egyrészt, amelyek *a városba áramlás túlzott üteméből*,
 - 2) másrészt *a város fizikai terjeszkedéséből*,
 - 3) harmadrészt *a városok ökológiai működéséből* fakadnak.

David Harvey gondolatai a városról

Az angol David Harvey (1935-) a nyugati városok fejlődésének egyik leghatásosabb földrajzi elemzője. A Cambridge-i Egyetemen szerzett diplomát, később Uppsalában (Svédország) tanult, majd az Oxfordi Egyetem professzora lett, jelenleg az Egyesült Államok Johns Hopkins Egyetemén (Baltimore) tanít. Harvey munkássága több fejlődési fázison ment keresztül. Eredetileg történeti földrajzsként Harvey volt az első brit társadalomföldrajzos, aki magáévá tette az Észak-Amerikában létrejött kvantitatív- modellező iskola tanításait. Korszakalkotó műve az *Explanation in Geography* (1969) a pozitivista tudományos megközelítés földrajzi adaptációja mellett érvelt. Harvey ugyanakkor arra is rájött, hogy a pozitívizmus társadalomfelfogása kizár bármiféle jelentősebb társadalmi változást. Figyelme ezután más filozófiai irányzatok felé fordult, ami egy még hatásosabb könyv, a *Social justice and the City* (1973) megszületéséhez vezetett. Ebben a szerző felvázolja a pozitivista szemléletmód korlátait, s mint ilyen, az első angol nyelvű marxi sta földrajzi munkának tekinthető.

Az elmúlt negyedszázadban Harvey szerteágazó írásai segítették a nyugati városokra vonatkozó ismereteink kiszélesedését és elmélyülését. Könyveinek özöne magába foglalta a *The Limits to Capital* (1982), *The Urbanization of Capital* (1985), *The Condition of Postmodernity* (1989), *The Urban Experience* (1989) és a *Justice, Nature and the Geography of Difference* (1996) című munkákat. Ezekben a könyvekben Harvey mind elméleti, mind empirikus érvekkel rávilágít arra, hogy (a) a földrajzi tér folytonosan átalakul, és (b) ebben az ipari kapitalizmus átalakulása játssza a vezető erőt. Jelenleg a környezeti igazságosság, a városfejlődés alternatívái és a környezeti problémák konstruktív megoldásának lehetősége állnak kutatásai középpontjában. *Spaces of Hope* címmel egy új könyvön dolgozik, amelyben a társadalomföldrajzi viszonyok jelenlegi és alternatív formáit tárgyalja. Harvey korábbi munkásságát J. L. Paterson könyve ismerteti *David Harvey's Geography* címmel (London, 1983, Croom Helm).

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városba áramlás gondjai: vadon nőtt városrészek*

- A ***népesség gyors ütemű növekedése*** komoly **nyomást jelent a városok meglevő lakásállományára**. A harmadik világ országainak túlhajszolt városnövekedése sok esetben informális, ún. ***squatter települések*** kialakulásához vezet.
- Ezek a **minden kontroll nélkül kinőtt települések** legtöbbször **a városok beépített területeinek peremén jönnek létre**, és ideiglenes céllal (többnyire a városi szegények által) épített, minden komfortot nélkülöző hajlékokból állnak.
- Nevük országról országra változik:
 - Latin-Amerikában hívhatják őket *ranchónak*, vagy *flavelának*;
 - Ázsiában *bustee* vagy *kampong*;
 - Afrikában *bidonville* vagy *shantytown* a nevük.
- Az ENSZ illetékes szervezetei szerint az efféle informális úton nőtt települések teszik ki az érintett városok össznépességének 10-80%-át. Rio de Janeiróban például a népesség közel egynegyede ilyen körülmények között lakik (ábra).

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városba áramlás gondjai: vadon nőtt városrészek*

Ábra: Vadon nőtt települések egy brazil város szélén

A deszkából és bádogból durván összetákolt, *favelának* nevezett település fittyet hány a város valamennyi településrendezési előírásaira, alig van!; egyáltalán nem rendelkezik kommunális ellátással (ivóvíz, csatorna, telefon stb.), s rendszerint a senki földjén épül. Az ilyesfajta informális település gondot okoz a városi önkormányzatoknak, ugyanakkor a városba érkező szegény bevándorlók olcsó és logikus lakásmegoldását is jelenti. Rio de Janeiro városában több mint egymillió ember él ilyen körülmények között. (a) Rio de Janeiro, a brazil tengerparti város látképe a Megváltó Krisztus szobrával, amely letekint a városra. A szobortól jobbra, a távolban a híres Cukorsüveg-hegy látható. (b) (c) Egy favela látképe.

Forrás: internet

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városba áramlás gondjai: vadon nőtt városrészek*

- Az **informális úton létrejött települések** megítélése a trópusi mezőgazdaságban elterjedt **vándorló földműveléshez hasonlóan alakult**. Ez utóbbit eleinte káros tevékenységnek tekintették, majd rájöttek, hogy igazából a trópusi ökológiai viszonyokhoz való ésszerű alkalmazkodásról van szó.
- Nagyjából hasonló átalakulás ment végbe a **squatter települések** megítélésében is. 1970-ben kelt hivatalos jelentések még a „*terjedő penészgombák*” és „*végletekig nyomorúságos és lepusztul*” kifejezéseket használták velük kapcsolatban.
- Napjainkban a róluk alkotott vélemény már sokkal toleránsabb, s az informális települések jelentőségét a városfejlődésben kivétel nélkül elismerik.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városba áramlás gondjai: vadon nőtt városrészek*

- A **squatter települések** hat fő funkciója különböztethető meg.
 - ✓ Először is, a városba érkező **bevándorlók fogadóhelyei**.
 - ✓ Másrészt, a **legszegényebb rétegeknek nyújt lakóhelyet**.
 - ✓ Továbbá **egy sereg munkalehetőséget kínálnak**, társadalmi és közösségi köteléküknél fogva **védelmet nyújtanak** az egyén számára munkanélküliség és más személyes problémák időszakában.
 - ✓ Ezenfelül **serkentik az önerőre támaszkodást** a lakások felújítása terén.
 - ✓ Végül pedig a **városi munkahelyek közelében elérhető otthont nyújtanak** a szegényeknek.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városba áramlás gondjai: vadon nőtt városrészek*

- A **squatter települések** részletes vizsgálata kimutatta, hogy az itt található *lakások minősége, a komfort foka és a telepek elérhetősége egyaránt rendkívül változó lehet.*
- A legtöbb informális településen a *közművek színvonala roppant alacsony*, ebből következően a *népegészségügyi problémák* gyakorisága is magas. Ugyanakkor számos városba érkezőnek az egyetlen lehetséges utat jelenti a városi életbe való bekapcsolódásra.

- Az informális települések *felszámolása és az itt élők átköltöztetése* városperemi új lakásokba egyrészt *rendkívül költséges*, másrészt az átköltöző népesség ezzel *eltávolodik a belvárosközeli munkalehetőségektől.*

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városba áramlás gondjai: vadon nőtt városrészek*

Gettóképződés

- A **mindenféle szabályozástól mentesen nőtt spontán települések** jórészt a fejlődő világ problémái.
- Ugyanakkor a szegény falusiak városba áramlása a nyugati világban egy ettől térben eltérő, de társadalmi szempontból nagyban hasonló képződmény, a **gettó** kialakulásához vezetett.

- A **gettó** szó **eredetileg a zsidó népesség lakónegyedét** jelölte Kelet- és Dél-Európa középkori városaiban. Ezekben a városokban **a zsidók a többségtől elkülönülő, s gyakran fallal is körülvett negyedekben éltek.**

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városba áramlás gondjai: vadon nőtt városrészek*

- Észak-Amerika modern kori városfejlődésében a gettó szót sokkal inkább egy határozott etnikai vagy kulturális jegyekkel rendelkező népcsoport által megszállt lakónegyed megjelölésére használják. Ennélfogva ma leggyakrabban ***a feketék, a Puerto Rico-iak és a mexikói bevándorlók lakónegyedét*** értik alatta.
- Jegyezzük meg, hogy a gettók kialakulását két tényezőcsoport segíti elő:
 - egyrészt a **nemzetiség belső kohéziója**,
 - másrészt a **többségi társadalom által emelt "láthatatlan fal"**.
- A gettótársadalom **kohéziója a közös nyelvben és kultúrában gyökerezhet**, de emellett az is fontos szerepet játszik, hogy **a városba érkező új bevándorlók először itt találnak otthonra**. Bár a gettó határait a térben sohasem rögzítik, a lakásárak színvonala vagy a helybeliek hajlandósága, hogy lakásukat a kisebbség tagjainak eladják, mégis egyértelműen kijelöli a gettó határát.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városba áramlás gondjai: vadon nőtt városrészek*

- A legtöbb gettó esetében a társadalmi kirekesztés összetett módon megy végbe: mindenki kirekeszti a tőle eltérőt. **Jellemző módon a városi gettók határa egybeesik a városhanyatlás területeivel.** Ezeken a területeken **az egy főre jutó jövedelem rendszerint alacsony, a lakások túlszűfoltak, a munkanélküliség szintje magasabb, a népesség egészségügyi állapota rosszabb a városi átlagnál, miközben kiugró bűnözési rátákat találunk.**
- St. Louis szegénynegyedeinek lakói 87%-ban színes bőrűek, míg Seattle-ben ugyanez az arány 60%. Hasonló összefüggéseket figyelhetünk meg más európai városokban is (lásd következő ábra).
- A népsűrűség növekedése ugyanakkor **a gettó térbeli terjeszkedését** is serkenti. A térbeli növekedés **rendszerint kis lépésekben megy végbe**, a háztömbök és iskolai körzetek szintjén rendszerint hamar kimutatható, ha egy társadalmi csoport átadja helyét egy másiknak. Viszont nagyobb földrajzi léptékben szemlélve az is látható, hogy **a gettó térbeli terjedése határozott ék alakot formáz.**

Az urbanizálódó világ

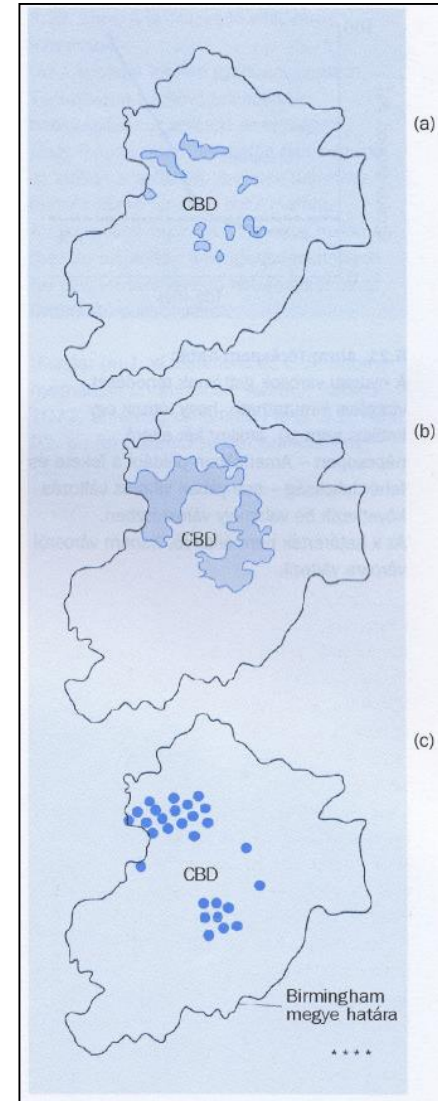
A város mint a problémák tárháza – *A városba áramlás gondjai: vadon nőtt városrészek*

Ábra: Népegységtér a belvárosban

A térképek a közép-angliai Birmingham azon területeit mutatják, ahol a Nemzetközösség országából érkezett színes bőrű népesség aránya meghaladta a 10%-ot az (a) 1961. évi, és (b) az 1971. évi népszámlálás idején. A legalsó (c) térkép pedig azokat az általános iskolákat jelöli (11 éven aluliak), ahol a beíratott tanulók több mint fele színes bőrű. Figyeljük meg a bevándorlók fokozatos koncentrációját a központi üzleti negyed (CBD) körüli, régi építésű, bérházas övezetben. A Nemzetközösség tagországaiból érkező bevándorlás első számú forrását a karibi térség és Dél-Ázsia államai jelentik.

Forrás: R. I. Woods: *Transactions of the Institute of British Geographers. New Series 2 (1977), 1. ábra, 476. p.*

Az urbanizálódó világ

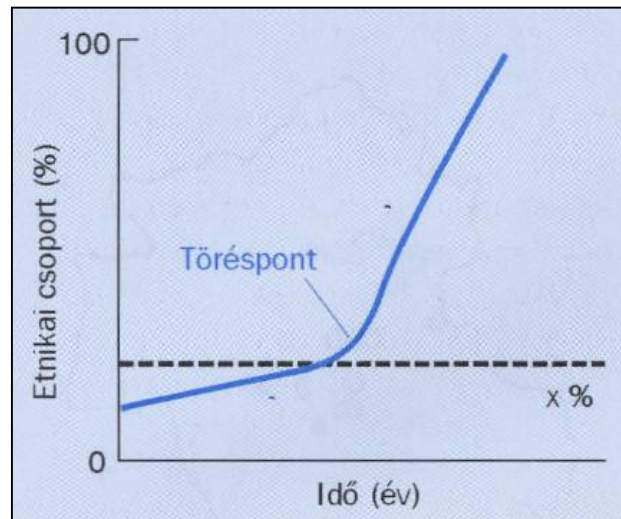
A város mint a problémák tárháza – *A városba áramlás gondjai: vadon nőtt városrészek*

- Egy átlagos észak-amerikai nagyvárosban az etnikai csoportok legkülönbözőbb koncentrációi figyelhetők meg.
 - **Baltimore** nem csak kiterjedt *fekete városrészekkel* rendelkezik, de külön negyedük van a *lumbee indiánoknak*, az Appalache-hegység őslakosságának, a *kínaiaknak*, *jamaikaiaknak* és a *kubaiaknak* is.
 - **Bostonban** markáns *olasz és ír negyedeket* találunk.
- Az etnikailag eltérő városrészek növekedése, még ha azok szórtan is helyezkednek el, többnyire tortaszelethez hasonló ék alak formájában megy végbe. Valamennyi kisebbség igyekszik a tortából a maga számára minél nagyobb szeletet kihasítani, bár *a peremek felé az etnikum határai egyre jobban elmosódnak.*

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városba áramlás gondjai: vadon nőtt városrészek*

- A lakónegyedek átalakulásának ezt a folyamatát szokás **törésponthatásnak** hívni. Amikor az amerikai városnegyedekben a feketék aránya elér egy kritikus szintet (mondjuk 15%-ot), akkor
 - a) **megindul a fehérek menekülésszerű elvándorlása**, és
 - b) **a fehérek közül senki sem akar lakást venni a területen.**
- E két tényező együttes hatására gyors átalakulás mehet végbe a városrészben.

Ábra: Töréspont-hatás

A nyugati városok gettóinak terjedését vizsgálva kimutatható, hogy létezik egy kritikus szint (x), amikor két eltérő népcsoport – Amerikában például a fekete és fehér lakosság – arányában viharos változás következik be valamely városrészben. Az x határérték nem állandó, hanem városról városra változik.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városba áramlás gondjai: vadon nőtt városrészek*

- Chicago népszámlálási körzeteiben végzett vizsgálatok kimutatták, hogy a **töréspont elérése után** a **színes bőrű lakosság aránya** alig három év leforgása alatt **75%-ra emelkedett**.
- Ez egyébként a fehérek „kimenekülésének” szélsőségesen magas aránya, s a gyakorlatban ennél jóval alacsonyabb értékeket mérnek a népesség korösszetétele és a lakásállomány minősége függvényében.
- **Nincs általános érvényű törésponti érték**, egyes etnikumok sokkal inkább elviselik a keveredés egy adott szintjét, mint mások. Bár a töréspont jelenséget az előzőekben az etnikai csoportokkal kapcsolatban értelmeztük, ez a modell más társadalmi csoportokra is alkalmazható.
- Az észak-ír Belfastban a **katolikusok és protestánsok** közötti ellentét ugyancsak erőteljes utcánkénti szegregációhoz vezetett.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városokból való kiáramlás gondjai*

- A városba történő beáramláshoz minden esetben **társul** egy kifelé irányuló, **az alacsonyabb népsűrűségű területek felé való mozgás is**.
- Mindez **számos probléma forrása**, melyek közül kiemelkedik a **városok irányíthatóságának** és a **központi üzleti negyed** (CBD - *Central Business District*) **fenntarthatóságának kérdése**.

Az urbanizálódó világ

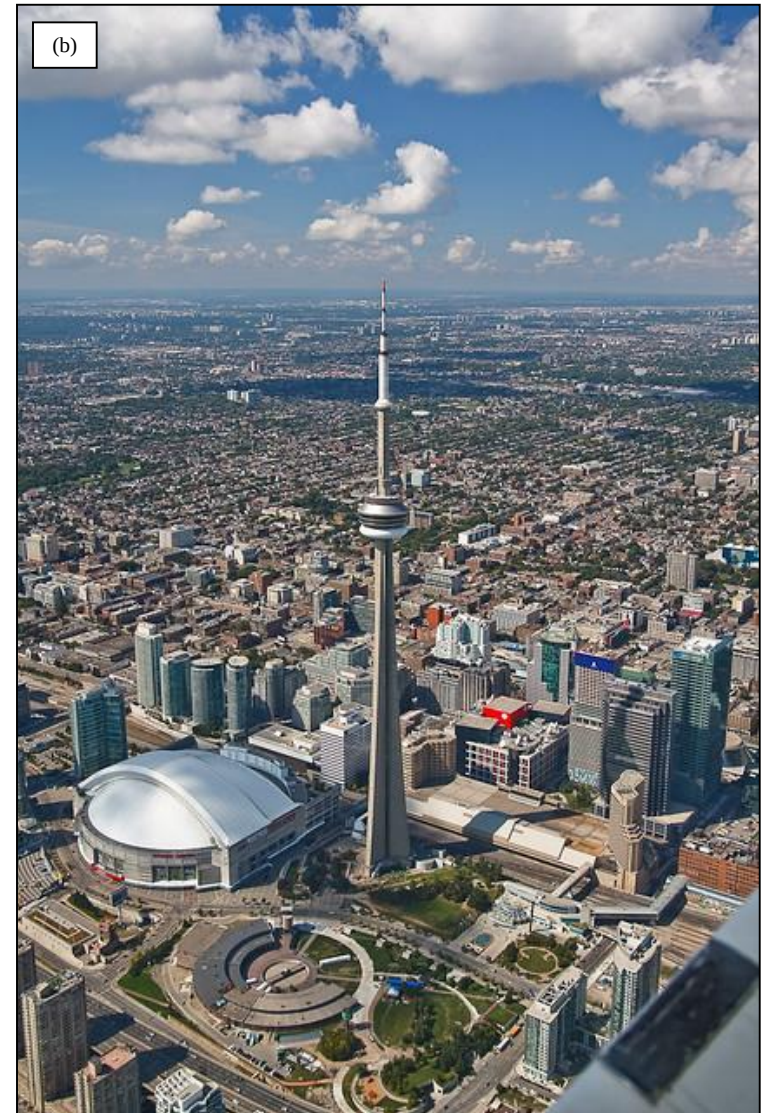
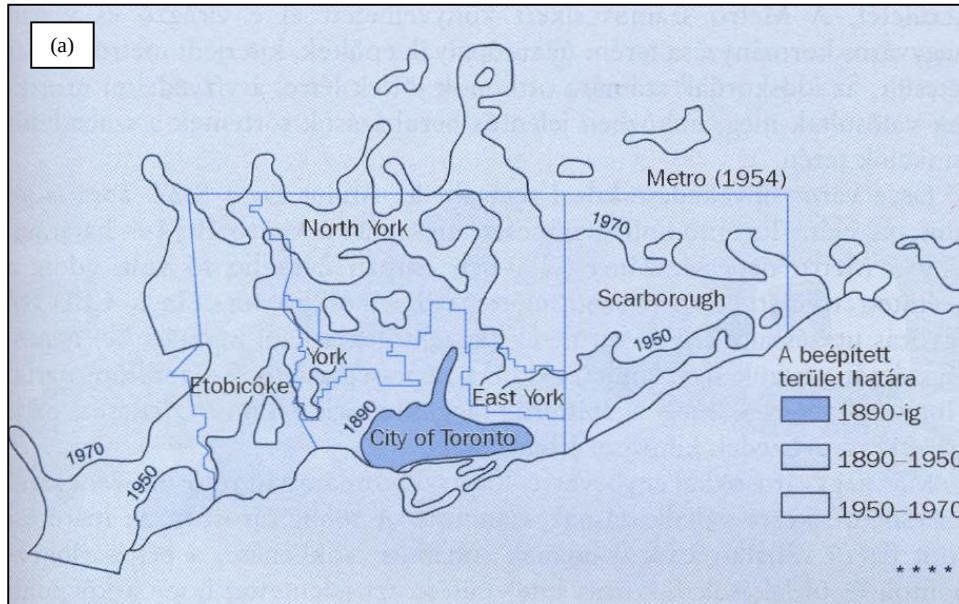
A város mint a problémák tárháza – *A városokból való kiáramlás gondjai*

Városi kormányzás

- *A városok irányíthatóságának kérdését* a viharos gyorsasággal terjeszkedő **Toronto példájával** világítjuk meg (lásd következő ábra).
- Mint **Kanada legnépesebb városa és első számú kereskedelmi központja**, a város az elmúlt száz évben különböző fejlődési szakaszok során ment keresztül, mialatt felépült, majd átépült a *központi városmag*, míg a beépített terület széléhez *gyárak és lakónegyedek* újabb együttese adódott hozzá.
- A rendelkezésre álló térképek jól jelzik a város területi növekedését. A térbeli növekedés számos problémát idézett elő, úgymint *autópálya-tervezés*, *lakás-hiány*, vagy a *megfelelő kommunális ellátás biztosítása*, például vezetékes-vízellátás és szennyvízelvezetés.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – A városokból való kiáramlás gondjai

Ábra: A terjeszkedő világváros irányítása

- (a) A kanadai Toronto gyors növekedés 1954-ben a meglévő települések beolvasztásához vezetett az egységes Nagy-Toronto (Metro) kebelén belül. Abban az időben a beépített területek túlnyomó része a Metro határain belül maradt. A rákövetkező húsz évben a város hullámai messze túljutottak a közigazgatási határon.
- (b) Légi felvétel Toronto belvárosáról.

Forrás: (a) J. W. Simons és L. S. Boume nyomán, in L. Gentilcore (szerk.), Toronto, 1972, University of Toronto Press, 5.5. ábra, 92. p., (b) internet

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városokból való kiáramlás gondjai*

Városi kormányzás

- E körülmények közepette 1954-ben Ontario állam törvényhozói létrehozták az egységes **Nagy-Toronto Önkormányzatát** (népszerű nevén a „Metro”-t).
- 1966-ban annyiban módosították a törvényt, hogy a térség önkormányzatait hat egységre osztották fel, amelyek magukba foglalják a térképen jelzett Toronto városát, valamint annak öt külső kerületét.
- A **Metro számos sikert könyvelhetett el** e virágzó és vonzó nagyváros kormányzása terén: *új autópályák épültek, kiterjedt metróhálózat létesült, az időskorúak számára otthonok jöttek létre, árvízvédelmi projektek valósultak meg, miközben jelentős beruházások történtek a szabadidős funkciók terén.*

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városokból való kiáramlás gondjai*

- De a város növekedése közel sem állt le. Amint azt az előző ábra is jól mutatja, mára Toronto hullámai messze átcsaptak a Metro 1954-es határain. Míg a Metro népességszáma 1970-ben csupán 2 millió fő volt, addig a beépített terület össznépessége elérte a 2,35 millió főt. Ha a CBD-ből egyórás utazással elérhető területek (közelítőleg a napi ingázási öv) népességszámát vesszük figyelembe, akkor a népesség száma 3,5 millióra ugrik.
- Hogy hol húzzuk meg a ***szétterült agglomerációk pontos határát***, az a következő évtizedek kihívását jelenti majd. Más nagyvárosokkal egybevetve Toronto kormányzati reformja rendkívül haladó és sikeres vállalkozásnak számított.
- A többi városban az iparüzési adót fizető vállalkozások számának rohamos csökkenése, a bevásárlóközpontok és új lakások fokozott kitelepülése azt jelentette, hogy a **központi város önkormányzata** magára maradt, és sokasodó problémáit szegényes és egyre csökkenő adó bevételeiből kellett megoldania.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városokból való kiáramlás gondjai*

A CBD fenntarthatósága

- A lakások egyre kijebbi településével párhuzamosan megindult **az ipari és kereskedelmi tevékenység térbeli decentralizációja** is. Ennek érzékletes szimbóluma a **városok peremén épült bevásárlóközpont**, hatalmas áruházaival, óriási parkolójával és autópályához közeli fekvésével.
- Ahogy az elővárosi fejlődés súlypontja a várostól távolodott, úgy lett a plazák mérete egyre nagyobb, s kínálatuk egyre gazdagabb. Bár eredetileg csak a napi és hétvégi bevásárlás lebonyolítására épültek (döntően élelmiszereket és ruházati cikket árusítva), az **újabb bevásárlóközpontok** üzletei már jóval szerteágazóbb áruválasztékot kínálnak.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városokból való kiáramlás gondjai*

- Amint ez a *fejlődés kezdetét vette*, a CBD üzleteinek szerepe egyre csökkent. Chicago központi üzleti negyedében például a napi vásárlók száma az elmúlt 30 évben csaknem felére csökkent.
- Az 1960-as évek végétől több vállalatóriás is intenzív beruházásba kezdett a városközpontokban, köztük a biztosítási piacon és a kereskedelmben tevékenykedők, amelyek elsődleges célja, hogy visszahódítsák a fogyasztókat (s ezzel a munkahelyeket és lakásokat) a belvárosok számára.
- Az állami és magánszektor közös beruházásai ugyancsak számos nagy projekt megvalósulásához vezettek, amelyek fő célja az amerikai városok hanyatló központi részének revitalizációja volt.

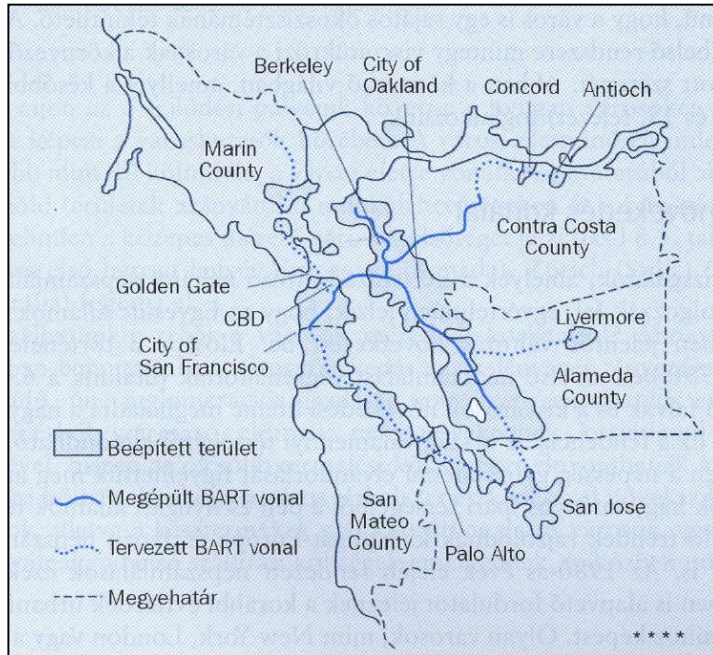
Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városokból való kiáramlás gondjai*

- A városközpontok vitalitásának megőrzésére egy másik lehetséges módozatot a **közlekedésfejlesztés** kínál. Például San Francisco központi üzleti negyedének ingázói sajátos problémával szembesülnek.
- A San Franciscó-i öböl szinte kettévágja az agglomeráció területét (amely 3,1 millió lakosával az Egyesült Államok hatodik legnépesebb SMSA-ja), ami hidak használatát tette szükségessé a város keleti és nyugati oldala között.
- 1972-ben nyílt meg az ingázók számára egy új 120 km-es **gyorsvasúthálózat**, az ún. **BART** (*Bay Area Rapid Transit*) (ábra). A hálózat legfőbb célja az volt, hogy *nagy sebességű összeköttetést nyújtson az egyes városrészek között és az ingázókat autó helyett vonat használatára serkentse*, csökkentve ezzel az öböl keleti partját a belvárossal összekötő hidak zsúfoltságát. A járatok gyakorisága a csúcsforgalom idején rendkívül nagy, a számítógép vezérelte forgalom átlagsebessége 72 km/óra, ami csaknem kétszerese az autóval ingázók átlagsebességének. A *gyorsvasúthálózat számos újítást hozott*, ami magába foglalta a vonatok külső megjelenését, az állomások építészeti kialakítását, a jegyellenőrzési rendszert, s ezzel **új mércét állított fel a városi tömegközlekedésben**.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városokból való kiáramlás gondjai*

Ábra: A gyors összeköttetés nyújtotta megoldások az ingázási problémákra

A San Franciscó-i öböl alakja sajátos problémát jelent az ingázók számára, akik csak hidakon keresztül juthatnak be a CBD területére. Az 1972-ben átadott BART (*Bay Area Rapid Transit*) gyorsvasúthálózat egyfajta megoldási lehetőséget kínál. Az előzetes tervek szerint a hálózat valamennyi öböl menti megyét kiszolgált volna, csak hogy San Mateo lemondott a beruházásról az 1960-as években, Marin megyét pedig a Golden Gate híd köti össze San Franciscóval, ami gátat szabott a gyorsvasúthálózat teljes kiépülésének.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városokból való kiáramlás gondjai*

- A rendkívül színvonalas beruházás ellenére **a BART csak részben váltotta be a hozzá fűzött reményeket**. A reális viteldíjak, valamint az állomás melletti parkolók kialakítása máig várat magára, és az eredetileg tervezett hálózatnak csak egy töredék része épült meg.
- A legnagyobb gondot azonban a városközpont időközben bekövetkezett *foglalkoztatási problémái* jelentik. Az agglomeráció növekedésével ugyanis jelentős **munkahely-koncentrációk jelentek meg** San Francisco környékén, amelynek eredményeként a város ma alig egyharmadát tömöríti a városrégió munkahelyeinek.
- A nagyvárosi agglomeráció ingázási gondjait épp ezért ma már nem az elővárosokból a CBD-be irányuló forgalom, hanem a *keresztíngázás* jelenti.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városokból való kiáramlás gondjai*

- Az öböltől távolabb fekvő városrészek lakói közül csak kevesen használják a tömegközlekedési vonalakat, s többségük a sokkal rugalmasabb autóbusszolgáltatást veszi igénybe.
- Így a **BART-hálózatot** is elérte az az alapvető földrajzi ellentmondás, hogy a rögzített nyomtávú vasútvonalak többsége elsősorban a városközpontba irányuló, nagy tömegű forgalom kiszolgálására épült.

- Minél több munkahely költözik ki a városból, annál nehezebb ezeket az elővárosi vasutakat életben tartani, legalábbis jelentős állami támogatás nélkül.

Az urbanizálódó világ

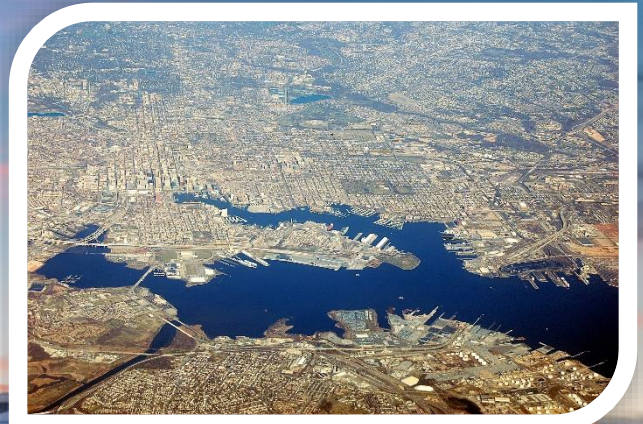
A város mint a problémák tárháza – A város mint komplex rendszer

- A természetes ökoszisztémához hasonlóan, **a városnak mint ökoszisztémának ugyancsak folyamatos energia- és tápanyag-utánpótlásra van szüksége**, hogy életben maradjon.
- A geográfus *Sherry Olson* érzékletesen írta le, hogy a **Baltimore** 3.450 km²-es területén összezsúfolódott 2 millió lakos, 750 ezer lakás és 2.000 gyár együttese miként bizonyul életképesnek az áramlások jóvoltából. **A 150 ezer napi munkába járó és a 2 milliónyi helyi utast teherautók, hajók és repülőgépek tömege mozgatja nap mint nap az autópályák, vízi és légi utak artériái mentén.**
- Ehhez még hozzá kell adni a napi 1.136 millió liter vizet, ami a vízhálózatba kerül, majd kiürül a csatornákon keresztül, az elektromos áram és a gázvezetékek áramlásait, az 5 televízió- és 26 rádióadót, valamint a telefonhívások millióit, amelyek nap mint nap életet lehelnek a városba.
- Egyértelmű, hogy **a város is egy sajátos ökoszisztémának tekinthető. A város összetett belső rendszere mintegy visszatükrözi a városnak a környező világban játszott szerepét.**

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A város mint komplex rendszer*

- **Baltimore** az Amerikai Egyesült Államok huszadik legnépesebb városa. A Chesapeake-öböl partján fekszik, Maryland államban. Kül- és elővárosaival együtt népessége körülbelül 2,6 millió fő.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – A városnövekedés korlátai

- Azok a vizsgálatok, amelyek a 20. század utolsó néhány népszámlálásának adatait dolgozzák fel, egyértelműen jelzik, hogy **az Egyesült Államok városfejlődésében jelentős változás következett be.**
- Először a történelemben, amióta 1790-ben az első népszámlálást végrehajtották, **a falvak és a kisvárosok növekedési üteme meghaladta a nagyvárosi régiókéét.** Ez a tendencia az ország valamennyi térségéről elmondható.
- Ezzel egy időben a népesség gyors ütemű elvándorlását figyelhettük meg az északi államok hagyományos ipari térségeiből a déli és nyugati államok felé.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – A városnövekedés korlátai

- Hasonló trendek rajzolódnak ki Nyugat-Európa és Japán népszámlálási adataiból is. Az 1980-as évek elején rendezett népszámlálások ezekben a térségekben is alapvető fordulatot jeleznek a korábbi évtizedek urbanizációs folyamataihoz képest.
- Olyan városok, mint New York, London vagy a Ruhrvidék agglomerációja ma jóval kevesebb lakossal rendelkezik, mint egy évtizeddel ezelőtt, miközben a többi nyugati nagyváros növekedési üteme is számottevően lelassult.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városnövekedés korlátai*

- *De mi is történik nagyvárosainkkal?*
- Az adatok pontosabb elemzése során rájöhetünk, hogy itt nem csupán az elővárosi fejlődés térbeli kitolódásáról van szó, hiszen a nagyvárosok és agglomerációik népességszáma egyaránt csökken.
- Kézzelfogható bizonyítékokkal rendelkezünk arra vonatkozólag, hogy valamikor *a múlt század utolsó évtizedeiben a nagyvárosok vándorlási egyenlege negatív előjelűvé vált*, amelynek *eredményeként a nyugati világ számos nagyvárosának népességnövekedése leállt, sőt, fogyásnak indult*. A fejlődő világ kevésbé urbanizált országaiban hasonló jelenségnek semmi nyomát nem látjuk.
- **A harmadik világ államai továbbra is erőteljes városnövekedést mutatnak**, bár az eredetileg prognosztizálthoz képest némileg lassúbb ütemben (*pl. Mexikóváros népességszáma 2000-ben „csupán” 18 millió fő volt, szemben a negyedszázaddal korábban jósolt 32 millióval.*). (2020: 21 millió)

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városnövekedés korlátai*

- Hogy vajon az ő fejlődési pályájuk követi-e a nyugati városokét, még vita tárgyát képezi a városkutatók körében.
- *A városi életminőség indexe*, amelyet több mint 40 különféle, a városi életre vonatkozó mutatóból alakítottak ki (a zöld területek arányától a munkalehetőségeken át a bűnözési rátaig), egyértelműen a közepes méretű városok elsőségét jelzi (lásd következő táblázat).

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városnövekedés korlátai*

Táblázat: A városi életminőség szintje

Város	Index (New York = 100)
1. Vancouver (Kanada)	104,8
2. Zürich (Svájc)	104,4
3. Sydney (Ausztrália)	104,3
4. Genf (Svájc)	104,2
5. Auckland (Új-Zéland)	104,1
6. Toronto (Kanada)	103,9
7. Koppenhága (Dánia)	103,8
8. Melbourne (Ausztrália)	103,7
9. Bécs (Ausztria)	103,7
10. Amszterdam (Hollandia)	103,7
11. Brüsszel (Belgium)	103,1
12. Perth (Ausztrália)	103,1

A városi életminőség indexe 42 különféle, a városi életre vonatkozó mutatón alapul a bűnözés és a személyes biztonság fokától, a lakásállomány és a közlekedés minőségétől, a szabadidős lehetőségektől és a politikai stabilitásig bezárólag. Az index számításánál az 1998 novemberében rendelkezésre álló adatokat vettük figyelembe.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városnövekedés korlátai*

- A ranglista első három helyét Vancouver (Kanada), Zürich (Svájc) és Sydney (Ausztrália) foglalja el.
- *Beszélhetünk-e tehát a városok méretbeli korlátairól?*
- Ahogy azt már korábban bemutatottuk, a városnövekedés egyik lényeges tényezője a térben tömörülő, ún. **agglomerációs gazdaság vonzereje** (*centripetális erő*).
- De ***a tömörülésből származó előnyök nem növekednek korlátlanul a város méretével***, hiszen az olcsóbb termelési költségeket elnyomhatják a növekvő szállítási költségek, ahogy a város térbeli terjeszkedésével növekszik a nyersanyagok, illetve a késztermékek szállítási útvonala.
- A városok egyre zsúfoltabbá válnak, a belső szállítási költségek emelkednek, miközben növekszik a népesség fertőző betegségekkal szembeni kockázata, vagy a deviancia.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – A városnövekedés korlátai

- Ismét az Egyesült Államok idevágó példáját idézzük. Amint az a táblázatból kiolvasható, **a nagyvárosokhoz súlyos társadalmi problémák kötődnek**, mint a **magas bűnözési arány**, a **kábítószer-használat**, a **szegénység és a növekvő környezetszennyezés**. Ezek képezik a város **taszító-erejét** (*centrifugális erő*), ami végső soron **a népesség fokozott kirajzásához vezet**. Általában megfigyelhető, hogy a problémák súlya a város méretével egyenes arányban növekszik. De amint az a táblázatból ugyancsak kitűnik, a városok méretével együtt nő az elérhető jövedelem szintje is.

Táblázat: A városok méret szerinti jellemzői

Jellemzők	10 000 lakos	100 000 lakos	1 000 000 lakos
Átlagjövedelem	90	100	120
Bűnözési gyakoriság			
gyilkosság	37	100	310
rablás	38	100	260
autólopás	30	100	320
Légszennyezettség	82	100	155

*Az Egyesült Államokban az 1960-as években regisztrált adatok alapján, ahol a 100 000 lakosú városok indexértékét 100-nak vettük. Vegyük figyelembe, hogy az átlagjövedelemre vonatkozó adatok vélhetően torzítanak a szuburbanizáció hatásai következtében (miszerint a magasabb keresetűek többnyire a városok közigazgatási vagy statisztikai határain kívül laknak).

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városnövekedés korlátai*

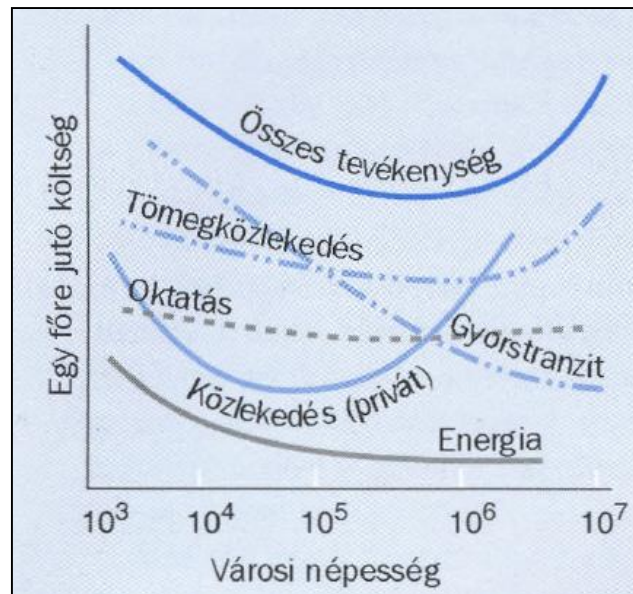
- Az urbanizáció mindaddig folytatódik, amíg a tömörülésből származó előnyök meghaladják a költségek szintjét.
- Amint a térbeli távolság leküzdésének költsége csökkenni kezd, fokozatosan növekszik a taszító erők viszonylagos súlya.
- A mindent behálózó *vízvezetékek*, *olajszállító tankerek* és *hűtőhajók* jól szimbolizálják azt a **viharos gyorsaságú forradalmat a szállítások terén**, ami lehetővé teszi, hogy a nagy népességtömörülések távoli erőforrásokat **vegyenek igénybe**, de hasonlóan fontos a szennyvízcsatornák és szemétszállítás szerepe, amelyek segítik a városlakókat abban, hogy megszabaduljanak óriási mennyiségű napi hulladékaiktól.

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városnövekedés korlátai*

- Nehéz a városok pontos költségegyenlegét megvonni, de a költséggörbék futása a városok növekedésévei együtt valószínűleg az ábrán feltüntetett módon alakul. Az ábra azt sugallja, hogy **létezik egy méretbeli küszöbhatár, amelyen túl a város további növekedése gazdaságtalanná válik, ezért lelassul.**

Ábra: A városok gazdasága

A különféle tevékenységekre jellemző költséggörbék futása azt mutatja, hogy a közepes méretű városok hatékonyabbak, mint a nagy- és a kisvárosok. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy népszerűbbek is lennének, bár a népesség jólétét és elégedettségének fokát mutató görbék futása is ehhez hasonló.

Forrás: R. L. Morill: *The Spatial Organization of Society*. California, 1970, Wadsworth Publishing, 8.01. ábra, 157. p. Copyright 1970 Wadsworth Publishing Co., Belmont, Calif. Felhasználva a kiadó engedélyével

Az urbanizálódó világ

A város mint a problémák tárháza – *A városnövekedés korlátai*

- A történelem során a városfejlődés előtt újabb és újabb korlátozó tényezők merültek fel.

- A 18. századi európai városok növekedését a vízellátás megoldatlansága és a fertőző betegségek terjedése korlátozta.
- Napjaink városa számára a bűnözés, az energiaellátás és a pénzügyi finanszírozás kérdései kerülnek a középpontba.

- A geográfusok **a városokat nagy és bonyolult ökoszisztémáknak tekintik**, s mint minden ilyen rendszerben, az élet nagymértékben függ a külvilágból érkező forrásoktól, illetve az oda kibocsátott hulladékoktól.
- Az elmúlt évszázadokban az anyagáramlás szintje folytonosan emelkedett, s ennek megfelelően **a városok mérete is állandóan nőtt**. *De mit hoz a jövő?*

Földrajzi folyamatok térben és időben

Dr. Lenkey Gábor, PhD

**Online módszertani tananyag,
az ismeretek elsajátításának segítése érdekében.**

A tananyag Haggett Peter 2006-ban megjelent,
a Typotex Kiadó (Budapest) gondozásában megjelent
Geográfia – Globális szintézis c. könyv
[ISBN: 978-963-9548-60-2]
alapján került összeállításra.

KÖSZÖNÖM SZÉPEN
A FIGYELMET!

NYÍREGYHÁZI
EGYETEM